

**T.C.
ORDU ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

**MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE XVI. YÜZYILIN İKİNCİ
YARISINDA TRABZON SANCAĞI**

**HAZIRLAYAN
HAVVA YAZICI**

**DANIŞMAN
PROF. DR. SADULLAH GÜLTEN**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

ORDU 2021

ÖNSÖZ

Mühimme defterleri, Osmanlı Devleti'nin idari, iktisadi, sosyal, asayiş ve devletlerarası ilişkiler gibi geniş bir yelpazeye dair bilgilerini ihtiva eder. Bu bakımdan mühimme defterleri, sancak ve kazaların bu yönlerini gün yüzüne çıkarmamıza vesile olan temel başvuru kaynakları arasında yer alır. Bu çalışma yukarıda vurgulanan usule göre planlanmış olup, Trabzon Sancağı üzerine yoğunlaşmıştır. Trabzon Sancağı ile alakalı böyle bir çalışmanın yapılmaması, bu tezin hazırlanması noktasında teşvik edici olmuştur. Osmanlı Devleti için oldukça önemli olan Trabzon Sancağı, bulunduğu coğrafya itibariyle pek çok olaya ev sahipliği yapmıştır. Mühimme defterleri içerisinde de Trabzon'la ilgili pek çok kayda tesadüf edilmiştir. Bunlar yukarıda da belirtildiği üzere genel olarak bölgenin idari, askeri ve sosyal hayatıyla ilgilidir.

Hazırlanan tez, giriş ve sonuç bölümü dışında iki bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünde, Osmanlı Devleti'nin en temel yönetim organı olan Divân-ı Hümayun Kurumu'ndan ve burada üretilen defterlerden bahsedilmiştir. Ayrıca tezin ana kaynağını oluşturan mühimmeler üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde ise Trabzon'un, Osmanlı hâkimiyetinden önceki ve sonraki tarihiyle coğrafyası ele alınarak, genel bir değerlendirme yapılmıştır. Tezin esasını oluşturan ikinci bölümde ise mühimme defterlerindeki Trabzon'la ilgili hükümler doğrudan işlenmiştir. Bu bağlamda, başta idari ve askeri yapıyla ilgili olarak sancak beyi, kadı ve diğer görevliler incelenmiştir. Bahsedilen görevliler hakkında bazı bilgiler verilerek, defterlerden elde edilen hükümlerle desteklenmiştir.

Dirlik kısmında ise bölgedeki görevlilere bağlanan tımar ve zeametler ile padişah ve ailesine bağlanan haslar konu edilmiştir. Ayrıca dirliklerin tevcihi, eksik olan dirliklerin tamamlanmasında takip edilen usul ve terakkiler de burada ayrıntıları ile belirtilmiştir. Liman ve ulaşım ağı bölümünde de Trabzon limanının Erzurum, Van gibi iç bölgelerle bağlantıyı sağlamadaki fonksiyonu değerlendirilmiştir. Asker, erzak, hububat ve mühimmatın, Trabzon limanı üzerinden buralara aktarıldığı dikkate alınırsa Trabzon limanının ne denli önemli olduğu daha iyi anlaşılır. Ayrıca bununla alakalı olan tersane ve gemi yapımı kısmında da Karadeniz Bölgesi ile Trabzon'un bu konudaki önemi üzerinde

durulmuştur. Gemi inşası için gerekli olan işçi ve malzemenin temini için gönderilen hükümler de ayrıca dikkat çekicidir. Bölgenin sosyal hayatıyla ilgili olarak değerlendirdiğimiz eşkıyalık başlığı altında, bölgedeki asayiş meselesi konu edilmiştir. Bu hususla alakalı rastlanılan belgelerin fazlalığı dikkat çekicidir. Hem bölgedeki görevlilerin halk üzerindeki baskısı hem de halk arasından çıkarak yine halka yönlenen şiddet oldukça fazladır. Bu bakımdan konuyla ilgili belgeler tespit edilerek burada detaylı bir şekilde işlenmiştir. Vakıf ve şehir başlığı altında ise Trabzon'da bulunan vakıfların işleyişi, şehre katkısı ve kurumda meydana gelen usulsüzlükler üzerinde durulmuştur.

Bir Osmanlı şehri olan Trabzon'un, tarihi kimliğinin ortaya konulması amacıyla yapılan bu çalışmada, kaynak temininin yanı sıra bilgi ve tecrübesinden faydalandığım, araştırmanın her aşamasında yanımda olan değerli danışmanın Prof. Dr. Sadullah Gülten'e teşekkürü borç bilirim. Ayrıca maddi ve manevi desteklerini hiçbir zaman benden esirgemeyen, her daim yanımda olan sevgili aileme ve bu zorlu süreçte bana yol arkadaşlığı yapan Büşra Durmuş'a sonsuz şükranlarımı sunarım.

Havva YAZICI

ORDU

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ.....	i
İÇİNDEKİLER	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT.....	v
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1
KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR	1
DİVÂN-I HÜMÂYUN KURUMU.....	1
DİVÂN-I HÜMÂYUN'DA TUTULAN DEFTERLER.....	2
MÜHİMME DEFTERLERİ	4
BİRİNCİ BÖLÜM.....	9
1. TRABZON'UN COĞRAFYASI VE TARİHİ	9
1.1. TRABZON'UN COĞRAFYASI	9
1.2. OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE TRABZON.....	10
1.2. OSMANLI DÖNEMİNDE TRABZON.....	12
İKİNCİ BÖLÜM	13
2. TRABZON'DA İDARİ, ASKERİ ve SOSYAL HAYAT	13
2.1. TRABZON'DA YÖNETİM: SANCAK BEYİ, KADI VE DİĞER GÖREVLİLER.....	13
2.2. DİRLİKLER: TIMAR, ZEAMET ve HAS	20
2.3. TRABZON LİMANI VE ULAŞIM AĞI	35
2.4. TERSANELER VE GEMİ YAPIMI.....	50
2.5. EŞKİYALIK.....	56
2.6. VAKIF VE ŞEHİR.....	72
SONUÇ.....	80
KAYNAKÇA.....	83
ÖZGEÇMİŞ	93

ÖZET

MÜHİMME DEFTERLERİNE GÖRE XVI. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA TRABZON SANCAĞI

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon Sancağı'na ait meselelerin ele alındığı bu çalışmada, 1 numaralı mühimme defterinden başlamak suretiyle 105 numaralı mühimme defterine kadar, onlarca hüküm tespit edilmiş ve özetlenmiştir. Trabzon'un idari, askeri ve sosyal hayatıyla alakalı olan bu hükümler, başlıklara göre tasnif edilerek, tekrara düşülmemek kaydıyla ilgili alanlarda uygun biçimde kullanılmıştır. Ayrıca tasnif edilen her bir başlığa ışık tutacak olan gerekli kaynaklar da incelenip eklenmiştir. Yapılan incelemeler sonucu elde edilen bulgulara göre Trabzon Sancağının bölgedeki idareciler tarafından nasıl yönetildiği, ordu için gerekli iâşe ve mühimmat temininin nasıl sağlandığı, sancağın maruz kaldığı eşkıyalık faaliyetlerine karşılık nasıl bir yol izlendiği ve vakıfların şehre ne gibi katkılar sağladığına dair birçok soruya yanıt bulunmaya çalışılmıştır. Bu çalışma daha önce çalışılmış olan benzer araştırmalardan farklı olarak, belirlenen yüzyıl aralığındaki Trabzon şehir tarihinin, mühimme defterleri üzerinden kapsamlı bir şekilde aydınlatılmasına katkı sağlayacaktır.

Anahtar Kelimeler: Trabzon, Dirlik, Liman, Eşkîyalık

ABSTRACT

TRABZON DİSTRİKT (SANCAK) İN THE SECOND HALF OF THE 16th CENTURY ACCORDİNG TO THE MÜHİMME REGİSTERS

In the study which is deal with the issue of the district (sancak) of Trabzon in the second half of the 16th century, dozens of provisions were determined and summarized starting from mühimme registers number 1up to registers number 105. These provisions, which are related to the administrative, military and social life of Trabzon have been used in accordance with the relevant fields, provided that they are classified according to headings and not deducted again. In addition, the necessary resources that will shed light on each classified heading have been examined and added. According to the findings obtained as a result of the investigations, many questions were tried to be answered about how the region of Trabzon was managed by the administrators of the region, how the necessary payment and ammunition was provided for the army, the way the region followed in response to the banditry activities that the region was exposed to, and what kind of contributions the foundations made to the city. This study will contribute to comprehensively enlighten the history of Trabzon city in the determined century interval by mühimme registers, unlike similar studies that have been studied before.

Key Words: Trabzon, Dirlik, Port, Banditry

KISALTMALAR

A. DVNS.MHM.d	: Bab-1 Asafi/Divân-1 Hümayun Sicilleri/ Mühimme Defterleri
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C.	: Cilt
Çev.	: Çeviren
S.	: Sayı
s.	: Sayfa
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
H.	: Hicri
M.	: Miladi
MEB	: Milli Eğitim Bakanlığı
OTAM	: Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi
TTK	: Türk Tarih Kurumu
Ed.	: Editör
Haz.	: Hazırlayan
M.Ö.	: Milattan Önce
M.S.	: Milattan Sonra
Vb.	: Ve benzeri

GİRİŞ

KAYNAKLAR VE ARAŞTIRMALAR

DİVÂN-I HÜMÂYUN KURUMU

Osmanlı Devleti'ndeki divan teşkilatının temeli, kendinden önceki Türk devletlerine dayanır¹. Divan-ı Hümayun Kurumu, Osmanlı Devleti'nin klasik döneminde en önemli karar organıdır. Her türlü dava ve şikâyetle ilgili olan bu çok yönlü kuruluş, eski Türk devletlerinde de basit bir şekilde yer almıştır. Özellikle İslam devletlerinde büyük bir gelişme göstermiş, onların kanalıyla İslamiyet'i benimseyen Türk devletlerinde geliştirilerek devam etmiştir. Osmanlı döneminde ise diğer pek çok kurum gibi son halini almıştır. Osmanlıların siyasi, idari, askeri ve mali işlerinin yanında tebaanın dava ve şikâyetlerine de bakan bu kurum, Orhan Bey döneminden itibaren mevcut olsa da bilhassa II. Mehmet zamanında tam manasıyla kurumsal bir kimliğe kavuşmuştur. Fatih'in İstanbul'u fethinden sonra Divân-ı Hümayun üzerinde de bir takım değişiklikler meydana gelmiştir. Örneğin padişahlar tarafından yönetilen divanın başkanlığı, II. Mehmet döneminden sonra değişikliğe uğrayarak, vezir-i azamlar tarafından yürütülmeye başlamıştır².

Divan, hangi din ve millete mensup olursa olsun, hangi meslek ve tabakadan bulunursa bulunsun kadın ve erkek herkese açıktı. Memleketin herhangi bir yerinde haksızlığa uğrayıp zulüm gören, mahalli kadılar tarafından haklarında yanlış hüküm verilen, askerî sınıflardan şikâyeti bulunanlar ve vakıf mensuplarının haksız muamelelerine uğrayanlar için de divan daima açıktı. Bu haliyle divan temyiz makamı olarak işlev görmekteydi. Divan-ı Hümayun aynı zamanda günümüzdeki Bakanlar Kurulu ve Anayasa Mahkemesi gibi devlet kurumlarının görevlerini de yerine getiren birinci dereceden sorumlu karar organıydı³.

Divandaki örfi işler veziriazam, arazi işleri nişancı, şeri ve hukuki işler kadı, mali işler ise defterdarlar tarafından yerine getirilmekteydi⁴. Divan toplantılarında alınan kararları işleme koyan ayrı bir bürokratik teşkilat mevcuttu. Bu teşkilata

¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK, Ankara, 1991, s. 8.

² Tefik Temelkuran, "Divan-ı Hümayun Kalemî", *TED Eğitim ve Bilim Dergisi*, S. 6, İstanbul, 1975, s. 130-131.

³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Devleti'nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988, s. 2.

⁴ Halaçoğlu, 1991, 9.

“Divan-ı Hümayun Kalemleri” denilmekteydi. Teşkilatın birimleri ise beylik, ruus ve tahvil kalemlerinden oluşmaktaydı. Bu birimin şefi de Reisülküttap idi. XVI. yüzyılda haftanın dört beş günü toplanan divanın, toplanma günleri XVII. yüzyılda haftanın iki gününe kadar düşmüştür. Sabah namazından sonra başlayıp öğle ezanına kadar devam eden bu toplantılarda, Reisülküttap başkanlığında siyasi ve idari konular üzerinde durulmuştur⁵.

DİVÂN-I HÜMÂYUN’DA TUTULAN DEFTERLER

Divanda alınan kararların uygulanabilmesi için padişahın onayı gerekmekte idi. Bu kararlara “irade”, “irade-i seniyye” ya da “irade-i şâhâne” denilmekteydi. Divanda alınan kararlar ve görülen işler aşağıda tanıtılacak olan mühimme, ahkâm, tahvil, şikâyet, ruûs, nâme ve ahidname adı verilen defterlere kaydedilirdi. Bu defterler, veziriazamın mührüyle açılıp kapanan defterhanede muhafaza edilmekteydi⁶.

Ruus ve Tahvil Defterleri: Ruus kalemi, Osmanlı bürokrasisinde tayin işleriyle uğraşan kalemin adıdır. XVII. yüzyıldan itibaren bazı tayinler için verilen tezkireler de bu adla anılmıştır. Bu tarihten sonra ise tayinlerin bürokratik işlemlerinin yapıldığı kaleme dönüşmüştür⁷. Bahsedilen kalemin görevi vezir, beylerbeyi ve tımar sahipleri haricindeki devlet görevlilerinin tayin beratlarını ve vazife tevcihlerini hazırlamaktır. Dairelerin reis ve mümeyyizleriyle kapıcıbaşılar, kale ağalıkları, dizdarlar, kethüdâlıklar, müderris, vâiz, devirhan, imam, hatip ve mütevellilerle, hazine ve evkaftan maaş ve tahsisat alanların malî işlerinden de burası sorumluydu⁸.

Tahvil kalemi ise Osmanlıların merkez teşkilât içerisinde, “mahlûl” adı verilen zeametler ve boş tımarların el değiştirmesinde gerekli olan tahvil hükmünü hazırlayan şubedir. Tahvil Kalemi’nde Beylik Kalemi ve bazı maliye kalemleri tarafından verilen beratlardan farklı olarak bazı büyük taşra memuriyetlerinin beratları de düzenlenmekteydi. Vezirlerin, beylerbeyilerin, yüksek dereceli vilâyet

⁵ Ahmed Mumcu, “Divan-ı Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 9, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, s. 431.

⁶ Mustafa Alkan, *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, (Ed. T. Gündüz), Grafiker Yayınlar, Ankara, 2013, s. 35.

⁷ Recep Ahışhalı, “Ruûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 35, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, s. 273.

⁸ Halaçoğlu, 1991, 20-21.

kadılarının, mevâlînin ve bunlara tahsis edilen arpalıkların, sancak beyleri ve alay beylerinin beratları da Tahvil Kalemi tarafından hazırlanırdı. Ayrıca Kırım hanlarının, Mekke-i Mükerrreme emîrlerinin, Dîvân-ı Hümâyün tercümanlarının, Eflak ve Boğdan voyvodalarının beratlarının hazırlanması da bu kalemin görevleri arasındaydı⁹.

Ahid-nâme Defterleri: Ahidnâme, anlaşma şartlarını ve iki tarafın imzasını taşıyan kâğıt anlamına gelmekte olup hükümdarların emriyle bazı devlet, zümre ve şahıslara özel haklar tanımak üzere düzenlenen belgedir¹⁰. Ahidnâmeler, her ne kadar karşılıklı anlaşma sonucu varılan şartları ve istenilen imtiyazları ihtiva etse de tarafların birlikte imza koydukları bir belge değildir. Lakin bir sulh antlaşması söz konusu olduğunda, tarafların delegelerince ayrı ayrı imzalanıp tespit edilen şartları kapsayan temessüklere göre, maddeleri belirlenmiş olan metnin başında, padişahın tuğrasının bulunduğu bir belgedir¹¹. Bu belgeler ahid-nâme defterlerinde toplanmıştır.

Ahkâm Defterleri: Divan-ı hümayundan çıkan genellikle maliyeye ait hükümlerin toplandığı defterlerdir. XVI. yüzyıl sonlarında maliye kalemlerinin artmasıyla birlikte her bir kalem için ayrı defterler tanzim edilmiştir. Beylikçi veya Divan Kalemi tarafından yazılan bu defterlerde yer alan hükümler, padişah adına hazırlandığından dolayı ferman, berat, nişan, tevki ve menşur şeklinde düzenlenebiliyordu¹².

Şikâyet Defterleri: Osmanlı Devleti'ndeki bozulmalar ve merkezi otoritedeki zayıflamalar, Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümünden sonra gerçekleşmeye başlamıştır. Bu bozulmaların uzak bölgelerde hissedilmesi ise XVII. yüzyılın ikinci yarısını bulmuştur. Devletin içinde bulunduğu problemler halka da sirayet ederek şikâyetler artmış, 1640 yılından itibaren de bu şikâyetler, eyalet ayrımı yapılmaksızın Şikâyet Defterleri adı verilen deftere kaydedilmeye

⁹ Recep Ahışalı, "Tahvil", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 440-441.

¹⁰ Mustafa Fayda, "Ahidname", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 535.

¹¹ Mübahat S. Kütükoğlu, "Ahidname", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 536.

¹² Ramazan Günay, *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır'da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkam-ı Şikayet Kayıtlarına Göre)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009, s. 3.

başlamıştır¹³. Bu yıldan itibaren arazi, sınır, su, mera, yaylak-kışlak ihtilâfları, alacak verecek gibi her türlü şahsî davalar, mülkî ve askerî âmir ve memurlardan gelen şikâyetlerle ilgili fermanlar mühimme defterlerinden ayrılarak şikâyet defterlerine geçirilmiştir¹⁴. 1742 senesinden itibaren eyaletlere ait şikâyetler birbirinden ayrılarak, her bir bölge müstakil olmak üzere bu defterlerin kayıtları ayrı ayrı tutulmuştur.

Name-i Hümayun Defteri: Bu defterler ise padişahlar tarafından, İslâm ve Hıristiyan hükümdarların yansıra Osmanlı Devleti'ne tabi imtiyazlı olan hanlık, voyvodalık ve krallıklara gönderilen mektuplar idi. Bunların bir sureti ile gelen cevaplar da Name Defterleri adlı defterlere kaydedilirdi¹⁵. Son olarak çalışmanın ana kaynağını oluşturan mühimme defterleri de ayrı bir başlık altında ele alınarak ayrıntılı bir şekilde incelenecektir.

MÜHİMME DEFTERLERİ

Osmanlı Devleti'nin bürokratik düzeni içerisinde mühimme “Sadrazamlık dairesinde padişahın müsaadesi ile kendi katına sunulan dilekçelerin uygulamaya konulduğu kalem” olarak ifade edilmiştir¹⁶. Mühimme Defterleri, beylerbeyiler, sancak beyi, kadılar, defterdarlar ve diğer idarecilere gönderilen ferman ya da hükümlerin nüshalarını içerirler. Divan-ı Hümayun tarafından çıkarılan bu kararlar bir çeşit zabıt hüviyeti taşıdığından birçok araştırma sahasına ışık tutmaktadır¹⁷. Bu defterler, Osmanlı Devleti'nin gerek iç gerekse dış meselelerine ait siyasi, sosyal, askeri ve iktisadi kararların yazılı kayıtlarını ihtiva etmektedir¹⁸. Divan ve maliye kalemlerinde kaydedilen bu defterler kâtipler tarafından kayıt altına alındıktan sonra ilgililere ulaştırılmaktaydı. Söz konusu isimlendirme XVII. yüzyılın

¹³ Günay, 2013, 13.

¹⁴ Necati Aktaş, “Atik Şikâyet Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 4, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 68.

¹⁵ Zeynep Tarım Ertuğ, “Nâme-i Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 2, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019, s. 345.

¹⁶ Şemsettin Sami, *Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kamus-ı Türki*, C. 3, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978, s. 929.

¹⁷ Şuayib İzgi, *1578 Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006, s. 8.

¹⁸ Özlem Taş, *3 Numaralı Mühimme Defteri ve Tasnif ve Analizi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 2.

sonlarından itibaren kullanılmaya başlanılmıştır. Önceki dönemlerdeki isimlendirmeler ise “miri ahkâm” veyahut “ahkâm-ı miri” şeklindedir¹⁹.

Mühimme defterlerinin tam olarak hangi tarihte tutulmaya başlandığı bilinmese de bu defterlerin en eskisi, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi’nde E.12321 numarası ile kayıtlı 1544 tarihli defterdir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde bulunan en eski tarihli defterler ise 1553-1915 tarihleri içerisinde kayda alınmıştır. Ortalama 350 yıllık bir zaman dilimini kapsayan bu defterler, neredeyse hiçbir Doğu-Batı devletinde yer almayan tarih ve kültür zenginliğini barındırmaktadır²⁰.

Osmanlı Devleti’nin dâhili ve harici meselelerine ait kararların kayıtlı olduğu mühimme defterleri, herhangi bir olayla ilgili yazılmış ferman, berat, name vesairenin suretleri niteliğindedir. Temize çekilen bu suretler divan kâtipleri tarafından kaleme alınır²¹. Mühimme defterlerinin tertibinde içerik ve şekil yönünden bir düzen göze çarpmaktadır. Ancak 1553-1642 yıllarına ait ilk defterler başlık taşımadıklarından dolayı karmaşık bir haldedir. Defterlerin ilk sayfasında başlık yerine sadece defterin kayıt tarihini belirten Arapça olarak yazılan toplantı günü, ayı ve yılı yer alır. Mühimme defterlerindeki hüküm tarihleri ilk dönemlerde “başlık tarih” atmak için yazılmış zamanla bu usulden vazgeçilerek yerine aylar onar günlük dilimlere bölünerek, evail, evasıt ve evahir tabirleri kullanılmıştır. Bu usul dönemin son yıllarına kadar devam etmiştir²².

Mühimme defterinin hazırlanışı belli bir usul çerçevesi içerisinde yapılırdı. Divan-ı Hümayun’a gelen evraklardaki işlemler, herhangi bir kayda tabii tutulmadan evvel, direkt evrakın üzerine ya da telhisi üzerine icra edilmekteydi. Divan-ı Hümayun’a gelen resmi arzlar ve şahsi arzuhaller divan toplantısında görüşüldükten sonra karara bağlanır ve kâtipler tarafından ferman şeklinde düzenlenirdi. Ferman, hüküm, emir şeklinde düzenlenen tüm belgeler padişah tuğrasıyla birlikte padişah adına tanzim edilirdi²³.

Divân-ı Hümayun’da alınan kararlar divana bağlı kalemler tarafından hazırlanmaktaydı. Mühimme olarak adlandırılan bu kararların emir ve hüküm

¹⁹ Mübahat S. Kütükoğlu, “Mühimme Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 31, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 520.

²⁰ Yusuf Sarımay, *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2010, s. 7.

²¹ Uzunçarşılı, 1988, s. 79

²² Çakır, 2006, 3.

²³ Halil Sahillioğlu, “Ahkâm Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, s. 551.

suretlerini yazan kalem Beylikçi Kalemî idi. Bu kalem, umur-ı âleme ilişkin tüm belgeleri düzenleyerek, karara bağlanan işlerin hüküm suretlerini hazırlardı. Nişancının kontrolünden geçen hazır hükümler tuğra çekilerek defterlere kaydedilirdi²⁴.

Osmanlı Devleti ile ilgili araştırmalarda birinci elden kaynak niteliği taşıyan mühimme defterleri, tutuldukları döneme ait birçok siyasi, askeri, iktisadi ve sosyal hayata ilişkin pek çok önemli konuyu ihtiva etmektedir. Mühimme defterlerinin içeriği aşağıda gösterilen maddeler halinde izah edilebilir:

- Mühimme defterleri, gönderildikleri yerlerdeki imar, iskân, ordunun ihtiyaçları, tımar ve zeamet sahipleriyle ilgili kararlar gibi pek çok önemli bilgiyi içerisinde barındırırlar.
- Osmanlı Devleti'ndeki merkezle taşranın idari ve askeri organlarının yapısını, birbirleriyle olan ilişkilerini, çalışma usullerini anlama ve inceleme imkânı sunanalar.
- Komşu ülkelerin yanında Avrupa, Kuzey Afrika, Orta Doğu, Arabistan yarımadası, Kafkaslar ve Rusya tarihleri açısından da önemli bilgiler ihtiva ederler.
- Osmanlı'nın çevre ve belediye hizmetleri, sağlık ve eğitim durumu, vakıf idaresindeki sorunlar ve teftişleri hususunda da oldukça zengindirler.
- Askeri tarih, harp tarihi ve lojistik tarih açısından da kıymetli bir kaynak niteliği taşımaktadırlar.
- Diğer taraftan hac organizasyonu, surre alayları ve kutsal beldelere götürülen hizmetler gibi önemli olaylara da erişme imkânı verirler²⁵.

Mühimme defterleri kayıt altına alındığı divanlarca dört ayrı grupta değerlendirilmiştir. Bunların ilki yukarıda ayrıntılı bir şekilde değinmiş olduğumuz mühimme defteridir. İkincisi ise herhangi bir sebepten dolayı sadrazamın payitahttan ayrılması üzerine, yerine bıraktığı Sadaret Kaymakam'ının başkanlığındaki divandan çıkan emirlerin kaydedildiği "Rikap Mühimmesi" olarak adlandırılan defterlerdir²⁶. "Ordu Mühimmesi" olarak adlandırılan, üçüncü defter ise ordu ile sefere çıkan sadrazamın, sefer esnasında düzenlediği divan

²⁴ İzgi, 2006, s. 11.

²⁵ İzgi, 2006, s. 17.

²⁶ Taş, 2004, s. 2.

toplantılarında alınan kararların kaleme alındığı defterlerdir. Dördüncü ve son olanı ise “Kaymakamlık Mühimmesi” olarak adlandırılır. Bu defterin hazırlanmasında da padişah ve vezir-i azamın aynı anda merkezden ayrılması sonucu onların yerine devlet işlerini düzenlemek üzere tayin edilen Rikab Kaymakamı sorumludur. Onun yetkili olduğu toplantılarda aldığı kararlar bu deftere kaydedilirdi²⁷.

Mühimme defterleri, Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde ilk tasnif edilen belgelerdir. Tasnife açık olan defterler toplam 267 adettir²⁸. Mühimme defterlerinin usulleri üzerinde de durmak gerekirse: bu defterler emir, hüküm ve yazılmış namelerin benzerleriyle aynı metni içine almamakta, elkab ve öteki formalite bölümlerini bırakarak ya da kısaltarak asıl önemli konuyu kaydetmektedirler. Bu hüküm ve namelerin kayıt olduğu defterlerde hükümlerin kim tarafından götürülüp teslim edeceği bildirilmekteydi²⁹. Örneğin: “Trabzon beylerbeyinin Kapı Kethüdası Süleyman’a virildi.”

Hükümlerin üzerine düşen “Yazıldı” kayıtları, fermanın gideceği kişi veya makama gönderilmesi için yazılırdı. Bu hükümlerde de yalnızca hükmün gideceği yer belirtilirdi. Hükümlerin yazılmış olduğu tarihler genelde hükmün sonunda yer alırdı. Farklı yerlere gönderilen bu hükümler, defterlere kaydedilirken bir defa yazılarak, “Bir Sureti” şeklinde yalnızca gideceği yerin ismi yazılırdı. Böylelikle o hükmün nerelere gönderileceği kaydedilmiş olunurdu. Bu şekilde yazılan hükümlerin tarihi tam olarak yazılmıştır³⁰.

Mühimme defterleri yazıldıkları tarihten çok sonra ciltlenmiştir. Kaçınılmaz olan bir durum söz konusudur ki o da ciltsiz olan sayfaların kaybolup yer değiştirmesidir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde yer alan çeşitli tasniflerde, kayıtlı olması gereken bazı vesikaların mühimme defterlerinde olmadığı görülmüştür. Bunun yanında seri numarasını takip eden bazı defterlerin aynı yılları içerdiği görülür. Defterlerdeki tarih yanlışlıkları ciltleme esnasındaki dikkatsizlikten ortaya çıktığı aşikârdır³¹.

²⁷ Uzunçarşılı, 1988, 217.

²⁸ Feridun M. Emecen, “Osmanlı Divanının Ana Defter Serileri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkam-ı Şikayet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 108.

²⁹ Tayyib Gökbilgin, *Osmanlı Paleografyası ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 105.

³⁰ İzgi, 2006, 15.

³¹ Temelkuran, 1975, 155.

Mühimme defterlerinin sıralanış aşamasındaki tarih boşluklarının oluşumu, ciltlenme esnasında kaybolan kayıtların bulunmamış olmasından kaynaklıdır. Bunu destekleyen bir başka husus da Mühimme Zeyli defterleridir. Bu defterler, tasnifi sürmekte olan evrakların arasından çıkan mühimme kayıtlarının ciltlenmesiyle oluşmuştur. Başbakanlık Osmanlı Arşivi dışında da mevcut olan mühimme defterleri, yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerde varlığını sürdürmektedirler³².

Son olarak hazırlanan bu tez çalışmasında 1550-1600 yıllarını ihtiva eden mühimme defterleri kullanılmıştır. Bahsedilen döneme ait toplamda 67 adet defter taranmış ve bu yıllarda kayda alınmış olan Trabzon'la alakalı hükümler tespit edilmiştir. Sonrasında ise özetleri çıkartılan hükümler, konularına göre tasnif edilip değerlendirilmiştir.

³² İzgi, 2006, 13.

BİRİNCİ BÖLÜM

1. TRABZON'UN COĞRAFYASI VE TARİHİ

1.1. TRABZON'UN COĞRAFYASI

Doğu Karadeniz Bölgesi'nin önemli bir liman şehri olan Trabzon, Değirmendere vadisinin Karadeniz'e döküldüğü yerin batısında kalan, Boztepe eteklerinde kurulmuştur. Kıyıdan itibaren basamaklı bir şekilde giderek yükseltisi artan bu yerleşke, Zağanosdere ve Değirmendere vadileri arasında bölünerek üç tepeye ayrılmıştır³³. Bölgede derin vadilerin içinden geçerek Karadeniz'e dökülen kısa akarsular bulunmaktadır. Bu akarsular arasında en uzun olanı ise Değirmendere'dir³⁴.

Trabzon'da yerleşim kıyı ve vadilerde gerçekleşmiştir. Kıyı kesiminden itibaren yamaç eğiliminin azaldığı bölgelerde mahalleler kurulmuş, iç kesimlerdeki dik yamaçlı vadilerin verimli topraklarında ise bölgenin asıl nüfusu oluşmuştur³⁵. Kıyıda kalan yerleşimlerin çoğunluğu ticaret merkezi maksadıyla oluşturulmuş, bölgede depo, dükkân ve iskele gibi ticaretle alakalı yapılar inşa edilmiştir. Ayrıca bahsedilen alanlar zamanla gelişerek yerleşim yerleri haline dönüştürülmüş, buna istinaden de bölge, ticarete bağlı olarak ekonomik bir rol kazanmıştır. Vadilerdeki yerleşimler kıyı kesimine kıyasla daha geç oluşturulmuş ve kıyıdaki ticaretin aksine ekonomik olarak da hayvancılık ve tarımla uğraşmıştır³⁶.

Dağların denize paralel olması, iç bölgelerdeki derin vadilerin varlığı; yerleşimi, topraktan faydalanmayı ve kara taşımacılığını önemli ölçüde etkilemiştir. Ayrıca kıyıdan yüksek yaylalara doğru gidildiğinde artan yağış miktarı da bitki örtüsünde farklılıklar meydana getirmiştir. Bu farklılığın en büyük göstergesi de kıyılarda yer alan gür ormanların kıyı şeridinden uzaklaştıkça yerini dere boyundaki sıralı ağaç topluluklarına bırakmasıdır. Bu bölge ağaçlı vadilerinin yanı sıra çıplak ve taşlık sahaları da kapsamaktadır. Trabzon'un coğrafik özellikleri, bölgedeki

³³ Heath W. Lowry-Feridun Emecen, "Trabzon", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 41, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 296-297.

³⁴ Abdullah Pural, *Trabzon'un Tarihi Coğrafyası*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995, s. 6-7.

³⁵ M. C. Şahabettin Tekindağ, "Trabzon", *İslam Ansiklopedisi*, C. 12/1, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, s. 455.

³⁶ İbrahim Tellioglu, "Trabzon Kültür ve Tarihi Açısından Tonya ve Çevresi", *Karadeniz İnceleme Dergisi*, S. 26, 2019, s. 389.

ekonomik, sosyal ve kültürel yapıları etkilemiştir. Bu durum her bir yüzyılda etkisini sürdürmüştür³⁷. Ayrıca Trabzon'un aşılması zor olan dağları, bölgenin savunmasına önemli ölçüde katkı sağlamıştır. Bölgenin en soğuk günleri Şubat ayında 7 derece olup en sıcak günleri ise Ağustos ayında 23 derece sıcaklığındadır. Baharın başlangıcı da 9 Mart olarak belirlenmiştir. Buna binaen merkezden gelen emirlerle Mart'ın 9'unda sefer hazırlıklarına başlanılmaktaydı. Her ne kadar bölgenin havası ılıman olsa da kıyıya yakın yerlerde rutubetin fazla olması, bu sahada bulunan depolarındaki askeri kumanyanın bozulmasına sebep olmuştur³⁸.

1461 yılında fethedilen Trabzon sancağının eyalet haline getirilmeden önceki sınırları, batı bölgesinde bulunan Batlama deresinden başlayıp, doğuda Karadeniz'e dökülen Çoruh nehrine kadar uzanmaktadır. XVI. yüzyılın ikinci yarısında Batum kazasının kurulmasıyla birlikte Trabzon sancağının doğu sınırları Mapavri kazasına kadar gerilemiştir. Bahsi geçen bu kazanın ismi günümüzde Çayeli olarak değiştirilmiş olup şu an Rize iline bağlıdır³⁹.

1.2. OSMANLI HÂKİMİYETİNDEN ÖNCE TRABZON

Trabzon'un kuruluş tarihi ile ilgili net bir bilgi olmamasına rağmen bu devirle alakalı farklı tarihler ortaya atılmıştır. Genel itibariyle kabul gören tarih ise M.Ö. 756'dır. Buna göre Trabzon bu tarihte Sinop'tan gelen Miletliiler tarafından kurulmuştur. Dönemin en önemli denizci ve tüccarları kabul edilen Miletli göçmenler, esasında İyonya'nın merkezinde bulunan Milet şehrinde dirler. Sinop'u ele geçirdikten sonra tüm Karadeniz'e yayılmış aynı zamanda da ticaret düşüncesiyle yerleşim sahalarını genişletmişlerdir. Şehirden ilk söz eden ise M.Ö. 400 yılında yaklaşık sekiz bin kişilik ordusuyla Trabzon'a gelen Ksenefon'dur. Yunanlı komutan Ksenefon döneminde Trabzon, Sinop'a vergi ödemekteydi. Miletliiler Trabzon'dan geçen ticaret yolları vasıtasıyla muazzam servetler kazanmış ve zamanla merkez kabul ettikleri Sinop'u geri planda bırakmışlardır⁴⁰.

³⁷ Abdullah Bay, *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık 1750-1850*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007, s. 18.

³⁸ Temel Öztürk, *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferinde Savaş ve Trabzon*, Serender Yayınları, Trabzon, 2011, s. 31.

³⁹ M. Hanefi Bostan, *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK Basımevi, Ankara, 2002, s. 46-48.

⁴⁰ İsmail Hacifettahoğlu, "Kuruluşundan Fethine Trabzon'un Kısa Tarihi ve Fethi", Hacifettahoğlu İ. (Haz.), *Trabzon Armağanı 550. Yılında Fetih ve Fatih*, Atlas Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 68.

Sinoplular o dönemde Trabzon'a "Trapeza" demişlerdir⁴¹. Masa anlamına gelen bu ismin, şehrin coğrafik yapısının masaya benzetilmesinden dolayı verildiği, ancak bu durumun masayla alakası olmadığı⁴² aksine etnik bir isim olduğu savunulmuştur⁴³. Batı dillerinde ise bu isim değişiklik gösterip "Trebizon" şeklinde kullanılmıştır. Şehre bu isimlerin neden verildiği hususu da tartışmalıdır. Ayrıca Trabzon'un Sinop'tan gelen Yunanlı sömürgecilerden evvelki dönemi de aydınlık değildir. Miletliler dönemini takip eden Roma devri de, Trabzon için büyük önem taşımaktadır. Bu devirde Trabzon günden güne gelişmiş ve dönemin en canlı ticaret merkezi haline gelmiştir. Bu gelişmelerle birlikte farklı milletlerin saldırılara maruz kalan şehir, bilhassa Roma devri boyunca Gotlar tarafından yağma edilmiştir⁴⁴.

Roma imparatorluğunun parçalanmasıyla birlikte Bizans devri başlamıştır. Bu bölgede 800 yıl hüküm süren Bizanslılar, Trabzon'un sınırlarını genişletmiş aynı zamanda bölgeyi refaha kavuşturmuştur. Günümüze ulaşmış birçok tarihi eser de bu dönemin mirası sayılmaktadır. Sonraki dönemde ise 1204-1461 yılları arasında Trabzon'u Komnenoslar yönetmiştir. Latinler İstanbul'u işgal ettikten sonra Komnen ailesi Trabzon'a sığınarak, burada Rum Pontus İmparatorluğu kurmuştur. Aleksios Komnenos imparatorluğu süresince Trabzon'un sınırları genişletmiş lakin 1214'de İzzettin Keykavus'a esir düşerek Sinop'u Selçuklulara bırakmak zorunda kalmıştır⁴⁵. Sinop'un Selçuklular tarafından ele geçirilmesinin ardından Türk hâkimiyeti Kuzeybatı Anadolu'da yayılmaya başlamıştır⁴⁶. Bu sıralarda Anadolu'nun birçok tarafı Moğol saldırılarına uğramış tıpkı Türk-İslam ülkelerinde olduğu gibi Trabzon da 1244'te Moğollar tarafından istila edilmiştir. 1461 yılına gelindiğinde ise Trabzon'u hem kara hem de denizden kuşatan Fatih Sultan Mehmet bölgeye hâkim olmuş⁴⁷ ve bu tarihten itibaren Trabzon, Osmanlı sınırlarına dâhil edilmiştir.

⁴¹ Şakir Şevket, *Trabzon Tarihi*, Hacıfettahoğlu İ. (Haz.), Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2001, s. 47.

⁴² Lowry-Emecen, 2012, 456.

⁴³ Hacıfettahoğlu, 2012, 67.

⁴⁴ Kemal Karadenizli, *Trabzon Tarihi*, Trabzon Kalkınma Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1954, s. 7-8.

⁴⁵ Tekindağ, 1979, 458.

⁴⁶ Tunay Karakök, "Trabzon Rum İmparatorluğu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi", *JOMELİPS Journal of Management Economic Islamic and Political Sciences*, S. 2, 2017, s. 6.

⁴⁷ Mahmut Goloğlu, *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa*, Kalite Matbaası, Ankara, 1975, s. 1.

1.2. OSMANLI DÖNEMİNDE TRABZON

Trabzon'un fethiyle birlikte imparatorluğa ait olan tüm yerleşkeler Osmanlı Devletine bağlanarak sancak şeklinde teşkilatlandırılmıştır⁴⁸. Fetih neticesinde şehrin eski sahibi İmparator David Komnenos, Fatih Sultan Mehmet'e biat etmiştir. İmparator Komnenos'un şehri teslim etmeden evvelki şartları gereği tüm ailesi ve taşınabilir eşyaları, deniz yolu üzerinden İstanbul'a gönderilmiştir. Akabinde II. Mehmet, bölgede yoğun bir iskân faaliyeti başlatmıştır. Bölgedeki genç nüfustan yaklaşık 1500 kişi seçen II. Mehmet, seçilen genç erkeklerin bir kısmını İstanbul'daki yeniçeri ocaklarına göndererek burada eğitim almalarına imkân tanımıştır. Halkın geri kalanı da Trabzon'da bırakılarak zamanla çeşitli vergilere tabii tutulmuştur. Fatih Sultan Mehmet, şehirden ayrılmadan evvel bölge için gerekli olan yeni yasalar oluşturmuş ve yönetimi düzenlemiştir. Ayrıca Trabzon'a sancak beyi ile farklı görevlerle yükümlü memurlar tayin etmiştir⁴⁹.

Fatih Sultan Mehmet, Trabzon'dan gönderdiği gayrimüslimlerin yerine Orta Anadolu'nun çeşitli yerlerinden Türk nüfusu getirterek buraya yerleştirmiştir. Ayrıca Şehzade Selim döneminde de bölge için tarihi bir rol oynayacak olan Türkmen aileleri bölgeye iskân edilmiştir. Yapılan göçlerle birlikte XVI. yüzyılda şehrin nüfus yapısı en az yarı yarıya olacak şekilde Müslümanlar lehine değişmiştir⁵⁰.

Rum eyaletine bağlı olan Trabzon, bu eyaletin merkez sancağıdır. Fakat zaman zaman idari taksimatta yapılan değişiklikler göze çarpar. Bu bağlamda Trabzon'un 1514 yılında Erzincan vilayetine, 1517'nin sonuna doğru Anadolu eyaletine, 1520'de "Vilâyet-i Rum-ı Hadis'e", 1535'te ise Erzurum eyaletine tabi olduğu görülür. 1580-1581 yıllarında ise Batum'la birleştirilerek eyalet olduğu bilinmektedir⁵¹.

⁴⁸ Bostan, 2002, 7.

⁴⁹ Heath W. Lowry, *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, (Çev. Demet ve H. Lowry), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1981, s. 35-36.

⁵⁰ Bay, 2007, 15.

⁵¹ Kenan İnan, "Trabzon'un Osmanlılar Tarafından Fethi", *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2003, s. 79.

İKİNCİ BÖLÜM

2. TRABZON'DA İDARİ, ASKERİ ve SOSYAL HAYAT

2.1. TRABZON'DA YÖNETİM: SANCAK BEYİ, KADI VE DİĞER GÖREVLİLER

Osmanlı padişahları, bir bölgeyi yönetmek için beylik döneminden itibaren her zaman iki yetkili tayin etmiştir. Bunlardan ilki, merkezi idareyi temsil eden ve askeri sınıfa mensup olan bey (beylerbeyi-sancak beyi), bir diğeri ise ilmiye sınıfına mensup olan ve sultanın hukuki yetkisini temsil eden kadıdır⁵². Merkezdeki yönetim sisteminde hiyerarşik bir düzen oluşturmuş olan padişahlar, taşrada da benzer bir düzen oluşturarak yönetim kontrollünü sağlamaya çalışmışlardır. Taşrada uygulamaya konulan bu sistemin en yetkin kişisi olan beylerbeyi, paşa sancağı adı verilen bu sancakta ikamet ederek bölgedeki idari, askeri, güvenlik ve tımar tevcihi gibi pek çok konuyla ilgileniyordu. Taşrada eyalet yöneticisi olan beylerbeyinin dışında farklı yetkilere sahip idareciler de bulunmaktaydı. Birbirinin denetimini yapan bu idareciler vasıtasıyla, istenilen yönetim şekli uygulanarak merkezle taşra arasında otokontrol sağlanmışır⁵³.

Taşrada en etkin rol sancak beyi ve kadıya aitti. Sancak beyleri sancakların idari ve askeri görevlerini yerine getirirken, kazalardaki adli konularla da kadılar ilgileniyordu. Osmanlı'daki sancakların yöneticisi olan sancak beyi, sancakta bulunan merkez kazada ikamet etmekteydi. Sancak beyinin gerektiğinde emrindeki tımarlı sipahilerle sefere katılması askeri görevini, halkın adalet, refah ve güvenliğini sağlaması ise idari görevini teşkil etmekteydi⁵⁴. Kadının hükümleri doğrultusunda suçluları cezalandırma yetkisine de sahip olan sancak beyinin uymak zorunda olduğu kanunlar, kanunnameler ile belirlenmiştir. Bu kanunlar arasında vergilerin toplanması, sancağa gelen memurlara bazı görevler için yardım edilmesi gibi kanunlar da yer almaktaydı⁵⁵. Ayrıca sancakbeyleri sancakta görev alan subaşı,

⁵² Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2016, s. 108.

⁵³ Solak, 2014, 87-88.

⁵⁴ Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler", *Bellekten*, C. 38, S. 152, 1974, 666.

⁵⁵ Solak, 2014, 92.

dizdar, alaybeyi ve sipahi gibi ehli örf sınıfından olanların da uyum içerisinde çalışmaları için gerekli şartlara riayet etmekteydi⁵⁶.

Merkezden gönderilen hükümlerin tamamına yakınında sancak beylerinin muhatap alındığı görülmektedir. İlerleyen sayfalarda görüleceği üzere, ulaşım, gemi yapımı, eşkıyalık ve vakıflar gibi her türlü meselede sancak beyleri aktif rol oynamıştır. Trabzon sancak beyleri de belirtilen idari görevlerde yer almakta ve bu görevleri yerine getirmekteydi. Bunlarla ilgili pek çok örneğe değinilecektir.

Trabzon sancağının yönetiminde en yetkin kişi olan sancak beyi, merkezden atanmakta ve belirli süre bu görevde hizmet vermekte idi. Mühimme kayıtları içinde sancak beylerinin atanması ile ilgili de bilgiler mevcuttur. Örneğin: Trabzon sancak beyliği görevi için Aydın'daki görevinden alınan Hasan Bey atanmıştır⁵⁷. Diğer taraftan H.963/M.1555 tarihli hükümde de Lahsa mirmiranlığının⁵⁸ Trabzon Beyi Mustafa Paşa'ya tevcih edildiği bildirilmiştir⁵⁹.

Tahrirlerin düzenlenmesinde sancak beylerinin görev aldıkları anlaşılmaktadır. Bunlardan biri de Trabzon Beyi Ömer'dir. Ona yollanan emirde, Diyarbakır eyaletine bağlı Kızıuçan sancağının tahririnin yapılması istenmiştir. Hükümün devamında ise aslında bu işte Sadık Bey'in görevlendirildiği, fakat onun bu işin üstesinden gelemediği için tahririn tamamlanma işinin Ömer Bey'e havale edildiği bildirilmiştir⁶⁰. Ömer Bey'in tahrirle görevli olduğu bölgeler arasında Rum eyaletine bağlı sancaklar da yer almaktaydı. Örneğin H.976/M.1568 tarihli hükümde Sivas, Amasya, Çorum ve Canik sancaklarının tahririnin Ömer Bey tarafından yapılması ve bu işte ona yardımcı olmaları için bir kaç nefer kâtip gönderilmesi istenmiştir⁶¹. Yine aynı tarihlerde Acara'yı tahrir etmekle görevlendirilen Ömer Bey'in yanına yardım için kâtip tayin edilmesi istenmiştir⁶². Bir başka hükümde de ondan, Trabzon ve Batum sancaklarının tahririni bizzat kendisinin adalet ve doğrulukla yapması istenmiştir⁶³. Fakat Ömer Bey'in tahrir

⁵⁶ Alaaddin Aköz, Doğan Yörük, "XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri", *Selçuk Üniversitesi Araştırma Dergisi*, S. 14, 2004, s. 111

⁵⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 2, 167/1537.

⁵⁸ Mirmiran: "beylerbeyi; eyalet valisi; mülkiyede paşa ünvanını kazanan rütbelerin ikincisi olup ulâ sınıf-ı sânisine karşılıktır." (Devellioğlu, 2015, 758.)

⁵⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 2, 167/1536.

⁶⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 865/1142.

⁶¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 7, 910/2492.

⁶² BOA, A.DVNS.MHM.d, 7, 653/1818.

⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 16/25.

işinde başarılı olamadığı H.990/M.1582 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Batum beylerbeyine yollanan hükümde, üç senedir Batum ve Trabzon sancaklarının tahririni bitiremeyen Ömer Bey'den, icmal ve mufassal defterlerinin alınması ve tahrir işini bizzat kendisinin tamamlaması istenmiştir⁶⁴. Sancak beylerinin tahrir konusundaki yetersizliği, taşrada karışıklığa ve bölgede yapılacak olan tahririn gecikmesine neden olmuştur. Bunun üzerine merkezin taşraya müdahalesi gecikmemiş, olayın iyileştirilmesi için gönderilen emirlerle görev değişikliği yapılarak, sorunun ortadan kaldırılması emredilmiştir. Yetkililerin yaptığı görev ihmalkârlıkları idari teşkilatın zafiyeti olarak düşünülebilir. Ayrıca belgelere yansıyan olayların vuku bulduğu tarihlerde devletin savaş sürecinde olması, yerel idaredeki aksaklıkları açıklar niteliktedir.

Osmanlıların üzerinde titizlikle durduğu meselelerden biri de kalelerin inşa ve tamir faaliyetleriydi. Kaleler, hem yerli kabilelerin birbirleriyle olan faaliyetlerini, hem de farklı milletlerden gelebilecek tehditleri engellemek amacıyla yapılan, olmazsa olmaz yapılardandı⁶⁵. Merkezi idare, devlet güvenliği söz konusu olduğundan kalelerin inşa ve tamir faaliyetleriyle yakından ilgilenmiş, bu yapılar için gerekli olan usta ve malzemelerin ulaşımı için yetkili mercilere hükümler göndermiştir. H.985/M.1577 tarihinde Samsun kadısı ile Rıdvan Çavuş'a yollanan hükümde, Erzurum'daki kale inşaatında çalışmak için gönderilen dört ustanın Trabzon'a ulaştırılması emredilmiştir⁶⁶.

Devletin güvenliği söz konusu olduğundan merkez, yapılan imar çalışmalarını yakından takip ederek destek sağlamış ayrıca gerektiğinde bölgedeki idareciler aracılığıyla da olaya müdahil olmuştur. Örneğin H.985/M.1577 tarihinde Trabzon Beyi Ömer'e yollanan hükümde sancak sipahilerinden bir kısmını sancak muhafazasında bırakıp sipahi ve ameleler ile Erzurum hendeğini inşaaya gitmesi istenmiştir⁶⁷. Belgeden de anlaşıldığı üzere sancak beyi, gerektiğinde kendi merkez sancağını bırakıp bağlı olduğu eyaletin imar çalışmasında direkt olarak görev alabilmiştir. Merkezi idare, kalelerin inşa aşamasında eyalet içerisinde herhangi bir problem ile karşı karşıya kalındığında, ihtiyaç olan bölgeye asker ya da işçi

⁶⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 47, 69/175; BOA, A.DVNS.MHM.d, 47, 69/176.

⁶⁵ Sibel Orhankazi, *XVIII. Yüzyılda Batum Sancağı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kars, 2019, s. 25.

⁶⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 30, 20/49.

⁶⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 30, 276/642.

takviyesinde bulunmuştur. Yapılan takviye bazen taşradaki en üst merci tarafından bazen de o idarecinin emri altında olan yetkililer tarafından sağlanmıştır. Örneğin H.981/M.1573 tarihli hükümde Trabzon Beyi'nden, Erzurum'daki Hasankale'nin tamiri için alaybeyi kumandasında bir miktar sipahi ve reaya göndermesi istenmiştir. Kendisi tahrir işinde olduğundan dolayı duruma bizzat dâhil olmaması ve bulunduğu bölgenin muhafazasını yapması istenmiştir⁶⁸.

Eyalet içinde bir sancak haline getirilen Trabzon'a bağlı pek çok kaza ve nahiye mevcuttur. İdari yönetimi kadı tarafından sağlanan kaza, gerek ticari gerekse kültürel bakımdan kasaba ve şehirlerin çevrelediği idari bir bölge olmuştur⁶⁹. Yukarıda bahsedilen sancak beyi dışında taşra yönetiminde etkin rol oynayan ikinci kişi kadıydı. Medrese tahsiline sahip olan bu idarecinin tayin işlemi kadıasker tarafından yapılmaktaydı⁷⁰. Çok geniş görev alanına sahip olan kadı, adli, askeri, mali, beledi ve mülki işleri yerine getirmekteydi. Hukuku temsil etmesi ve şer'i hukuku uygulamakla görevli olmasının yanında, halkın hükümet karşısındaki sözcüsü ve temsilcisi sayılmaktaydı⁷¹. Kadılar, oldukça geniş bir görev alanına sahip olmalarından dolayı işlerini daha iyi icra edebilmek adına kendilerine vekiller tayin edebilirlerdi. Naib adı verilen bu vekiller gerektiğinde kadının tayin olduğu yerlerde görev alır bu sayede kadı da kendi merkez bölgesinde kalırdı. Kadılar evlerinde ya da camilerde davalara baktığı gibi ayaküstü de dava dinlemiş hatta bu şekilde problemleri çözüme kavuşturmuştur⁷². Ayrıca ordunun sefer zamanında geçeceği güzergâh üzerindeki yol, köprü ve çeşme tamiri gibi iaşe temininde de sorumlu olmuştur⁷³.

Padişah beratı ile atanan her bir kadı, bulunduğu bölgenin yönetiminden sorumlu olduğundan dolayı kendi bölgeleri dışındaki olay ve davalara karışamazlardı. Ancak Padişah'ın özel emri söz konusu olduğunda kendi yetki alanları dışına müdahale edebilirlerdi⁷⁴. Belgelere yansımış olan olaylardan da

⁶⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 22, 226/434.

⁶⁹ Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 1997, s. 235.

⁷⁰ Özer Ergenç, *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012, s. 103.

⁷¹ İlber Ortaylı, "Kadı", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.24, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 69-70.

⁷² Ekrem Buğra Ekinci, "Osmanlı Devleti'nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 418.

⁷³ Mehmet Faruk İlhan, "Kadılık Müessesesi ve Osmanlı'da Kadılık Sistemi", *TRH1016 Tarih Semineri*, Bursa, 2013, s. 14.

⁷⁴ İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 30, 1975, s. 126.

anlaşıldığı üzere kadılar, zaman zaman sancakbeyleri gibi tahrir hizmetinde istihdam edilerek, kendi yetki alanları dışında görevlendirilmiştir. Örneğin H.987/M.1579 tarihinde Karahisar-ı Şarki sancak beyine yollanan bir hükümde Pasin, Erzurum ve Batum sancaklarının tahriri, Trabzon kadısına verildiğinden bahsedilmiştir. Ayrıca bu kadının, tahrirde ehil olmadığından dolayı yanına yardım için Kâtip Nuh adında bir kâtip gönderildiği belirtilmiştir⁷⁵.

Merkezi yönetim, çeşitli görevlere tabii tuttuğu yetkililerin görev yerlerinden ayrıldıkları süre zarfında, yönetimde herhangi bir aksama olmaması için onların kararlarını destekler nitelikte emirler gönderdiği anlaşılmaktadır. Örneğin H.980/M.1572 tarihinde Trabzon sancağı kadılarına gönderilmiş olan bir hükümde Trabzon Beyi Ömer'in, Rum eyaleti tahririne gitmeden evvel yerine bazı kişileri vekil bıraktığı bildirilerek, Ömer Bey'in tahrirden dönene kadar bu kimselerin kaymakam olarak tanınmaları istenmiştir⁷⁶. Şehrin imar düzeninden de sorumlu olan kadılara, ihtiyaç olduğunda istenilen bölgelere malzeme takviyesinde bulunmaları için emirler gönderilmiştir. Bu emirlerden biri Trabzon kadısına yollanmıştır. Buna göre Hemşin'den mızrak, kürek ve kazma sapı işlenip Erzurum'a gönderilmesi istenmiştir⁷⁷.

Osmanlı Devleti, mali yapısını toplanan vergiler ve farklı gelir kaynaklarıyla yapılan zorunlu harcamalardan oluşturmuştur. Görev aldığı yerin mülki idare amiri olan kadı da, idari yetkisi çerçevesinde devlete ait bu vergilerin toplanmasından sorumluydu⁷⁸. Bu hususla alakalı olarak bir hükümde yine Trabzon kadısı muhatap alınmış ve kendisinden haraç ve tashih-i sikke akçelerinin iki aya kadar tahsil edilip darphaneye gönderilmesi istenmiştir⁷⁹.

Osmanlılar, görevlendirdiği tüm memurların denetimini yapmış ve görevlerini ifa eden bu memurların seyrettikleri güzergâhta bir problemle karşı karşıya kalmamaları için yol üzerinde bulunan yetkilileri, onlara yardım etmeleri hususunda uyarmıştır. Uyarılan bu yetkililer arasında kadılar da yer almıştır. İstanbul'dan Trabzon'a kadar, deniz kıyısında bulunan tüm kadılara yollanmış olan

⁷⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 39, 30/74.

⁷⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 19, 327/663.

⁷⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 423/1062.

⁷⁸ Şeniz Anbarlı Boztaş, Konur Alp Demir, "Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 10, 2014, s. 78.

⁷⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 180/447.

hükümde, mühim bir görevle yola çıkarılmış olan Batum Beylerbeyi Ahmet ile adamlarının, emniyet ve selamete Batum'a ulaştırılması konusunda yardımcı olmaları istenmiştir⁸⁰. Bölgedeki tayinlerden de kadının haberi olmaktadır. H.1018/M.1609 tarihinde Trabzon sancağında bulunan kadılara yollanan hükümde kazalarda bulunan yeniçeriler zabiti Tüfenkçi Ahmet'in görevden alınıp yerine Ali Çavuş'un tayin edildiği bildirilmiştir⁸¹. Tayin işlerinin merkezi yönetimin sorumluluğunda olması, taşradaki yönetime direkt olarak müdahale etme fırsatı doğurmuştur. Merkez, istediğinde yetkililer üzerinde değişiklikler yaparak yerel yönetimde varlığını hissettirmiştir. Örneğin Trabzon iskelesinde kolluk ve zabıtlık hizmetinde olan Deveci Hüseyin Subaşı'nın, görevden alınarak yerine Tüfengi Kasım'ın tayin edildiği bildirilmiştir⁸². Yine H.1022/M.1613 tarihli başka bir hükümde Trabzon'daki yeniçeri zabıtının yerine İbrahim Çavuş'un tayin edildiğinden söz edilmiştir⁸³.

Kadınların görev yerlerine geç gelmelerinin de bazı sorunlara sebep olduğu anlaşılmaktadır. H.978/M.1570 tarihinde Şam defterdarı Ali Çelebi'nin, Trabzon kazasına gönderilen Mevlana Hüsam'ın gelmediğine dair mektup gönderdiği bildirilmiş ancak kadının sonradan kazaya geldiği anlaşılmıştır⁸⁴. Trabzon'da yukarıda bahsedilen görevlilerden başka dizdar, alay beyi, sipahi gibi görevliler de bulunmaktaydı. Mühimmelerde bu görevlilerle ilgili pek çok bilgi yer almaktadır.

Karadeniz sahillerinde bulunan kaleler bölgenin muhafazasını sağladığından buradaki işlere ayrıca ehemmiyet gösterilmiştir. Merkez, bu hususla alakalı işler üzerinde titizlikle durarak, kalede bulunan nefer ve mühimmat teftişi için emirler göndermiş ayrıca bu işlerin neticesinin İstanbul'a bildirilmesini istemiştir⁸⁵. Gönderilen hükümlerde en fazla bahsi geçen Faş Kalesi olmuştur. 1579 yılında yapılan bu kale, hem Karadeniz'deki korsanlık faaliyetlerini önlemek hem de devlete ait malların rahat bir şekilde tahsilini yapabilmek amacıyla inşa edilmiştir⁸⁶. Kalenin inşa ve tamirine büyük özen gösteren merkezi idare, herhangi bir ihtiyaç söz konusu olduğunda bütün imkânlarını seferber ederek yetkilileri

⁸⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 327/825.

⁸¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 78, 818/2129.

⁸² BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 379/965.

⁸³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 78, 426/1093.

⁸⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 8, 16/184.

⁸⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 94, 8/36.

⁸⁶ Mahir Aydın, "Faş Kalesi", *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, İstanbul, 1986, s. 67.

görevlendirmiştir. Örneğin H.989/M.1581 tarihinde Batum beylerbeyine yollanan hükümde Faş Kalesi'nin bir tarafı yıkıldığı için buranın tamiri bitene kadar Trabzon sipahilerinin de Batum sipahileriyle birlikte muhafazaya memur edildiği belirtilerek, bu göreve itimat etmeyenlerin tımarlarının alınacağını bildirilmiştir⁸⁷. Faş Kalesi'nin inşa edildikten kısa bir süre sonra yıkılması, kalenin taşla değil de ağaç ve topraktan⁸⁸ yapılmış olmasından kaynaklı olduğu düşünülebilir. Gönderilen bir önceki ikaz emrine rağmen bazı yetkililerin görevlerini yerine getirmediği anlaşılmaktadır. Görev ihlali yapan bu kimselerden bazılarının kaçtığı bazılarının ise hasta olduğundan dolayı göreve iştirak edemediği bildirilmiştir. Bunun üzerine merkez, Trabzon ve Batum sancaklarında bulunan hisar erenlerinin nöbetleşe kaleyi muhafaza etmesini emretmiştir⁸⁹. Yine H.989/M.1581 tarihinde Trabzon ve Batum kadılarına gönderilen bir başka hükümde Batum Beylerbeyi Ahmet'in Faş Kalesi'nin tamir edilmezse harap olacağını bildirdiğinden bahsedilerek, kalenin tamir edilmesi için yeteri kadar cerahor (ücretli asker) gönderilmesi istenmiştir⁹⁰. Sonraki yıllara ait bir hükümde de kalenin tamiri için yeniden bölgeye gidildiği anlaşılmaktadır. Buna göre H.993/M.1585 tarihinde Trabzon Beylerbeyi Yusuf'a yollanan hükümde kendi sancağına bağlı sipahi ve zaimler ile Faş Kalesi'nin tamirine tayin edildikleri bildirilmiştir. Hükmün devamında ise onların tamir bittikten sonra kendi görev yerlerine dönmelerine izin verilmesi istenmiştir⁹¹.

Trabzon'daki görevlilerden biri de kale dizdarlarıdır. Beylerbeyi, sancak beyi ve kadının yönetimi altında bulunan kale dizdarları, şehrin en önemli hazine ve evraklarının yer aldığı iç kalenin müdafaa ve düzeninden sorumlu idi. Eyalet ve taşranın yönetiminden sorumlu amirlerin sık sık sefere gitmelerinden dolayı bölgenin yönetim ve güvenliğiyle ilgilenen kale dizdarları⁹², üretim mallarının denetim ve muhafazasından da mesuldü. Örneğin H.1018/M.1609 tarihli bir hükümde Trabzon iskelesine getirilen miri zahirenin kale dizdarı tarafından ambarda saklanması istenmiştir⁹³. Dizdar atamalarıyla ilgili de bazı kayıtlara

⁸⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 46, 268/607.

⁸⁸ Mustafa Aydın, "Faş", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. EK-1, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, s. 443.

⁸⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 46, 268/605.

⁹⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 46, 268/606.

⁹¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 59, 46/200.

⁹² İlber Ortaylı, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdare Dergisi*, C. 9, S. 1, 1976, s. 101.

⁹³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 78, 662/1728.

tesadüf edilmiştir. H.963/M.1555 tarihinde Trabzon sancağına bağlı Ortahisar dizdarlığına, Hisar'dan azledilmiş olan Ohrili İlyas'ın tayin edildiği bildirilmiştir⁹⁴. Beylerbeyilerinin zaman zaman yetkisi dâhilinde olan kimselerin görevden alınması için merkezi idareye talepte bulunduğu görülmektedir. Merkezi idarenin bu talebe kayıtsız kalmadığı gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır. H.968/M.1560 yılında Trabzon Beyi Hasan Bey'in isteği üzerine merkezi idare, Giresun Kalesi dizdarı Hamza'nın yerine Ahmet'i atamıştır⁹⁵. Yerel idarenin yetkisi altında olan kale dizdarlarının, sorumlu olduğu bölgeleri terk etmeleri de görevlerinden azledilmelerine neden olmuştur. H.980/M.1572 tarihinde Erzurum beylerbeyine yollanan hükümde Trabzon sancağına bağlı Giresun dizdarı Mehmet'in, kaleden başka yerlerde gezdiği için görevden alınarak yerine Hemşin dizdarı Hüdaverdi'nin atandığı belirtilmiştir⁹⁶. Taşrada meydana gelen problemlerin, yerel idare tarafından halledilmesi gerekirken, merkezin müdahalesiyle çözüme kavuştuğu anlaşılmaktadır.

2.2. DİRLİKLER: TIMAR, ZEAMET ve HAS

Tımar, Osmanlı'daki asker ve memurların geçimlerini sağlayabilmeleri için yaptıkları hizmete karşılık devlet tarafından verilen dirlik olarak ifade edilmektedir. Literatürdeki karşılığı geçimlik olan dirlik terimi, tımarla aynı anlama sahiptir⁹⁷. Osmanlı eyaletlerinde geçerli olan tımar sistemi, ekonomik kaygılarla ortaya çıkmış ve eyalet idaresindeki toplumsal, mali ve tarımsal politikalara şekil vermiştir. Devlet ise bu politikalarla askeri ihtiyaçlarını karşılamayı amaçlamıştır. Ortadoğu devletlerinin ortak sıkıntısı olan para temini Osmanlı'nın da muzdarip olduğu meselelerden biriydi. Para sisteminin temelini de altın ve gümüş oluşturmaktaydı. Devlet altın ve gümüşün kıtlığından kaynaklı büyük çaplı girişimler yapamamış özellikle de geçimini temin ettiği büyük ordusuna, para bulmakta zorlanmıştır. Diğer yandan, aynı problemlerden doyalı köylüler, tahıl öşrünü nakit olarak değil de aynı olarak ödemek zorunda kalmışlardır. Devlet ise aynı olarak ödenen bu vergileri nakde çevirmekte sıkıntı yaşadığından, bu gelir kaynaklarını mültezimlere satmak zorunda kalmıştır. Bu şartlarda gelir kaybetmiş olan devlet ordu maaşlarını

⁹⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 2, 88/918.

⁹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 4, 156/1589.

⁹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 21, 282/669.

⁹⁷ Ömer Lütfi Barkan, "Tımar", *İslam Ansiklopedisi*, C. XII/1, MEB Yayınları, 1979, s. 286.

toplayamamış ve çareyi tarım gelirlerini askerlerine tımar olarak tahsis etmekte bulmuştur⁹⁸.

Osmanlı arazi teşkilatında tımar adı verilen gelir toprakları işlevsel olarak üç kategoriye ayrılmıştır:

1. Has: Yıllık geliri 100.000 akçeye ulaşan arazileri, şahsi mülkleri ve dirlikleri ifade etmekteydi. Padişah dirliği olarak da bilinen haslar, padişah ve onun hanedan üyeleri dışında vezir, beylerbeyi, sancak beyi ve defterdar gibi devlet memurlarına da verilirdi. Memuriyetleri süresince haslardan istifade edebilen memurlar öldüklerinde hasları varislerine verilemezdi⁹⁹. Hasların senelik geliri 1 ya da 1,5 milyon akçe arasında değişmekteydi¹⁰⁰. Has için verilen bölgenin öşür ve diğer resimleri has sahibinin elinde olup, köylü ziraat yapmadığı takdirde toprak bir başkasına tahsis edilirdi. Has sahipleri kazandıkları gelirin her beşbin akçesinde cebelü olarak adlandırılan bir asker beslemek zorundaydı¹⁰¹.
2. Zeamet: Yıllık geliri 20.000 bin akçeden 100.000 akçeye kadar ulaşan dirlikleri ifade etmekteydi. Bu dirliklere sahip olan kişilere de zaim denilmekteydi¹⁰². Zeametler, eyalet merkezlerindeki tımar ve hazine defterdarlarına, sancaklardaki alay beylerine, zeamet kethüdalarına, kale dizdarlarına, divan kâtiplerine, kapucubaşlarına, hazine-i amire ve defterhane kâtiplerine verilirdi. Bunun dışında tımar sahipleri de zam olarak zeamete sahip olabilirdi. Büyük bir suç işlemedikleri takdirde de zeametlerine el konulmazdı. Zaimler de has dirliklerinde olduğu gibi her beşbin akçede bir cebelü beslemek zorunda kalırlardı. Zeamet vergilerinin tümünü zeamet sahipleri alır, sancak beyi ve subaşılardan ise bu duruma karışamazlardı. Ayrıca zaimler, sancakbeylerinin kumandasında cebelüleriyle birlikte sefere katılır, savaş olmadığı

⁹⁸ İnalçık, 2016, 111.

⁹⁹ Fatma Acun, "Klasik Dönem Eyalet İdaresi Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması", *Türkler*, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 904.

¹⁰⁰ Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 113.

¹⁰¹ Yusuf Halaçoğlu, *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1991, s. 82.

¹⁰² Halil Sahillioğlu, "Zeamet", *İslam Ansiklopedisi*, C. 13, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 478.

zamanlarda ise kimseye tabii olmazlardı hatta toprakları içerisindeki problemlere dahi kendileri bakar kimseyi karıştırmazlardı¹⁰³.

3. Tımar: Yıllık geliri 20.000 akçeye kadar olan askeri dirliklere tımar denilmekteydi¹⁰⁴. Tımar toprağı, kılıç adı verilen ve hiçbir zaman parçalanmayan, tımarın başlangıcı sayılan çekirdek kısmından ve terfilerle sonradan eklenen terakki kısmından meydana gelmektedir. Tımarlı sipahilere tahsis edilen bu dirlikler, köyler ve köylülerdeki hisselerden oluşmaktaydı. Tımarlı sipahiler devletin toprakla alakalı politikasının temelini teşkil eden miri toprak sisteminin yanında reaya ile ilgili kanunları uygulamakla da yetkiliydi. Tımarlı sipahiler kendisine tahsis edilen bu toprağın ne sahibi ne de reayanın efendisi konumundaydı. Sipahi vefat ettiğinde tımarı oğluna tevcih ediliyordu. Lakin devlet istediği takdirde bu tımarı bir başkasına da tevcih edebiliyordu. Erkek evlada ya da başkasına tevcih edilen tımar, tımarın tümü değil sadece terakki denilen küçük bir kısmını kapsamaktaydı. Bu sayede devlet, sipahi tımarının zamanla büyümesi ve aynı aile içerisinde nesilden nesile ulaştırılmasının önüne geçiyordu. Devlet, sipahilerin yerlerini sıklıkla değiştirerek buldukları yerlerdeki köylüye baskı oluşturmalarının da önüne geçiyordu¹⁰⁵.

Yukarıda anlatılan hususlarla ilgili Trabzon özelinde de pek çok belge mevcuttur. Tımar sisteminin, Osmanlı mali yapısının temelini oluşturmasından dolayı Trabzon'a ait belgelerden önemli bir kısmı bu konuya ayrılmıştır. Bu bölümde; tımarların tevcihi, terakkiler ve bunlarla ilgili yolsuzluklara dair birbirine benzeyen pek çok hüküm yer almaktadır. Konu öncelikle tımar dağıtımının başlangıcı olarak kabul edilen tahrirlerin düzenlenmesiyle başlayacak olup tımar tevcihlerinin nasıl yapıldığı, terakkiler ve yolsuzluklarla devam edecektir.

Tımar sisteminin uygulanmasındaki en önemli unsur tahrirlerin düzenlenmesidir. Osmanlı idaresinin temelini oluşturan bu uygulama ile fethedilen yerler doğrudan Osmanlı toprağı kabul edilmiştir¹⁰⁶. Tımar sisteminin de bir gereğı

¹⁰³ Halaçoğlu, 1991, 83-84.

¹⁰⁴ Ömer Lütfi Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980, s. 805.

¹⁰⁵ Acun, 2002, 905.

¹⁰⁶ Halil İncelik, "Osmanlı Fetih Yöntemleri", *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kredi Yayınları, S.19, İstanbul, 1999, 115.

olan bu uygulama ile bölgelerdeki gelir kaynakları tespit edilerek, şehir, kasaba, köy ve çiftlik gibi yerleşim yerleri ve bu yerlerde ikamet eden vergi vermekle yükümlü evli veya bekâr kişilerin tek tek isimleri, yetiştirdikleri ürünler ve bu ürünlerden alınan yıllık vergiler de belirlenmiştir¹⁰⁷. Osmanlı Devleti'nden evvel Türk-İslam devletlerinde de uygulanan tahrir sistemi Osmanlı'nın idari, askeri ve toplum yapısının tabanını oluşturur. Sistemik bir şekilde uygulanan bu tahrirler Osmanlı'nın kuruluş zamanından, III. Murad dönemine kadar her bir padişah tarafından uygulanmıştır¹⁰⁸. Osmanlı Devleti bu uygulama sayesinde vergi gelirlerini belirleyerek, bu gelirlerin hak sahiplerine adaletli bir şekilde dağıtılmasını sağlamıştır. Yapılan tahrirlerle yalnızca vergi gelirleri değil bölgedeki vakıf, piyade, konargöçer ve müsellemler de belirlenmiştir. Tahrir için defterhane ve Divan-ı Hümayun kâtipleri görevlendirilmiş olsa da zaman zaman sancak beyi, kadı ve tımar defterdarları gibi farklı kimselere de tahrir yapma yetkisi tanınmıştır¹⁰⁹.

Tahrir defterleri iki şekilde oluşturulmuştur. Bunlardan ilki genel itibariyle vergi tespiti için kullanılan mufassal defteri, ikinci türü ise mükelleflerden alınan verginin, askeri sınıf içinde nasıl pay edildiğini gösteren icmal defteridir¹¹⁰. Ekseriyetle otuz yılda bir tekrarlanan tahrirler, tımar sisteminin uygulandığı eyalet ve sancaklarda yapılmıştır¹¹¹.

Trabzon şehrine ait dört tahrir defteri bulunmaktadır. Bu tahrir kayıtları XV. ve XVI. yüzyıllara ait bilgiler barındırmaktadır. Trabzon'un ilk tahrir defteri XV. yüzyılın sonunda mufassal türündeki defterdir. Bu tahrir defterinin Trabzon'un fethinden yirmi beş yıl sonra 1486'da düzenlenmiş olması ve defterde bu tarihten önce başka bir kayda rastlanılmamış olması bazı soru işaretlerini de beraberinde getirir. Buna göre Osmanlı'nın fethin akabinde gerçekleştirdiği tahrir uygulamasını Trabzon'da hemen uygulanmadığını anlaşılmaktadır¹¹². Osmanlıların bu uygulamayla geçiş dönemini daha sakin atlatmak istemesi etkili olmalıdır. XVI.

¹⁰⁷ Bostan, 2002, 8.

¹⁰⁸ İbrahim Solak, *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Gündüz T.(Ed.), Grafiker Yayınları, Ankara, 2014, s. 101.

¹⁰⁹ Fahri Yelkovan, *XVI. Yy'ın İkinci Yarısında Malatya Sancağına Ait Tımar Tevcihlerinin Mufassal Defterlerle Karşılaştırılması*,(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1996, s. 6-7.

¹¹⁰ Lowry, 1981, 181-183.

¹¹¹ Mehmet Öz, "Tahrir", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 39, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, s. 425-426.

¹¹² Lowry, 1981, 39.

yüzyılda ise üç tahrir defteri oluşturulmuştur. Bu defterlerin ilki 1520, ikincisi 1554 üçüncüsü ise 1583 tarihlerinde düzenlenmiştir¹¹³.

Bilindiği gibi tahrir defterleri tımar sisteminin rahat bir şekilde uygulanması için hazırlanmıştır. Tahrir defterinin bir türü olan icmal defterleri de, düzenlendikleri yerlerin gelirlerinin dağıtımına ayrıldığından ayrıca önem taşımaktadır. Bu bakımdan bu tür defterlerin düzenlenmesi ve tımarların tevcihi devletin en hassas olduğu işlerin başında gelmekteydi. Gönderilmiş olan bazı hükümlerde de tahrirlerin nasıl düzenlendiklerine dair bilgiler yer almaktadır. Eminler (il-yazıcıları) tarafından hazırlanan tahrirlerin, ihtiyaç olduğunda sancak beyleri aracılığıyla da düzenlenmiş olduğu belgelerden anlaşılmaktadır. Trabzon'da da tahrir işiyle ilgilenmiş olan pek çok sancak beyini görmek mümkündür. Bunlardan biri de yukarıda bahsi geçen Trabzon Beyi Ömer'dir. Ona gönderilmiş olan emirde, yapacağı tahrir işinde adaletli bir şekilde davranması emredilmiştir¹¹⁴.

Düzenlenen tahrirlerle bölgenin idari ve mali yapısına dair pek çok düzenleme yapılmıştır. Yapılan düzenlemelere rağmen zaman zaman yerel idarelerde karışıklıklar meydana gelmiş ancak merkezi yönetim tarafından bu karışıklıklara müdahale edilmiştir. Bağlı olduğu eyaletler boyunca merkez konumunda olan Trabzon sancağı, yerel idarelerdeki karışıklıklardan dolayı dönem dönem farklı eyaletlere bağlandığına dair mühimmelerde bazı bilgiler mevcuttur. Örneğin, H.989/M.1581 tarihinde Erzurum beylerbeyine yollanan bir hükümde Erzurum beylerbeyliğine tabi olan Trabzon'un aslında Batum beylerbeyliğine bağlı olduğu anlaşılmış, bundan dolayı da Trabzon sancağının icmal ve mufassal defterlerinin Batum Beylerbeyi Mustafa'ya gönderilmesi istenmiştir. Defterlerin gönderim aşamasının gecikmesi üzerine, merkez birkaç kez bu emri yinelemiştir¹¹⁵.

Tahrir sırasında dikkat edilmesi gereken en önemli şeylerden biri de tımar dağıtımının adaletli bir şekilde yapılması mevzusu idi. Trabzon Beyi Ömer'e de bu durum sık sık tebliğ olunmuştur. Merkezi idarenin zaman zaman sancak beylerine birden fazla yerde tahrir görevi vermesi, taşra idari teşkilatındaki zafiyetlerden biri olarak düşünülebilir. Ehil kişilerin yetersiz olmasından kaynaklı, sancak beylerine yüklenen yoğun görevler, onları büyük bir mesuliyet altında bırakmıştır. Merkezi

¹¹³ Bostan, 2002, 157.

¹¹⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 16/25.

¹¹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 46, 370/858; BOA, A.DVNS.MHM.d, 47, 27/67.

idare bunun idrakinde olacak ki beylerin, merkez sancaklarına uzak kalacak yerlerdeki tahrir işini iptal etmiştir. H.981/M.1573 tarihinde Trabzon beyi Ömer'e yollanan hüküm, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Buna göre; Ömer Bey'den, Sivas vilayetinde yazılan mufassal ve icmal defterlerini merkeze gönderip, Bozok, Trabzon ve Batum sancaklarını tahrir etmesi emredilmiştir¹¹⁶. Fakat H.982/M.1574 tarihinde gönderilen bir başka hükümde, Bozok sancağının tevzisinin bölgenin uzaklığından dolayı Trabzon'da zor olacağından, Sivas ya da daha yakın yerlerdeki tahrirleri yapması istenmiştir¹¹⁷.

Hak sahiplerine verilen tımarların düzgün bir şekilde paylaşılması ve tımar sahiplerinin zarara uğratılmaması da merkezi idare açısından son derece önemliydi. Bu hususa dikkat çeken bir hüküm yine Trabzon beyi Ömer'e gönderilmiştir. Buna göre, ondan tımar sahiplerine paylaştırılan bazı karyeleri iltizam etmek isteyenlere izin verilmemesi ve tımar sahiplerinin zarara uğratılmaması emredilmiştir¹¹⁸. Yine konuyla alakalı gönderilen başka H.982/M.1574 tarihli bir hükümde; bazı sipahilere verilen tımarların eski Şehr-i Zul Defter Kethüdası, Şah Muhammed'e tevcih edildiğinden dolayı, geriye kalan tımarların diğer hak sahibi olan zaim, sipahiler, yeniçeri, solak ve kapı kullarına verilmesi emredilmiştir¹¹⁹.

Tımar tevcihleri, beylerbeyinin isteği üzerine merkeze bildirilir, merkezi idare de tımar talep eden kimselerin tımarı hak etmesi üzerine söz konusu kişiye tezkire verirdi. Merkezden verilen bu tezkire ile de söz konusu kimseye tımar tevcih edilirdi. Yapılan bu tevcihler bazen doğrudan doğruya beylerbeyileri tarafından, bazen ise divandan alınan tezkireler doğrultusunda verilirdi. Divandan alınacak olan tezkireler, İstanbul'a gidip gelmede zaman kaybı oluşturacağından merkezi idare beylerbeyine direkt olarak tımar verme yetkisi tanımıştır¹²⁰. Merkezi idare, her ne kadar beylerbeyine tımar verme yetkisi tanımış olsa da zaman zaman tevcihlerde söz sahibi olarak olaya müdahale etmiştir. Paylaştırılan tımarların öncelik sırasına da dikkat edilmesini emreden merkez, gönderdiği hükümlerde bu isteğini vurgulamıştır. Bu durum H.980/M.1572 tarihli hükme de yansımıştır. Buna

¹¹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 24, 122/336.

¹¹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 26, 54/139.

¹¹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 19, 213/440.

¹¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 26, 115/295.

¹²⁰ Emine Erdoğan, "Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi", *OTAM*, S. 19, 2006, s. 177.

göre tımar tevcihinde tımara layık olanlara öncelik tanınması istenmiştir. Ancak tahrirden evvel bu kimselerin incelenip, tahriri hak ettikleri kanaatine varılması sonrasında tezkirelerinin verilmesi emredilmiştir¹²¹.

Tımarların dağıtılmasından sonra tımar sahibi olan kimselere yafta adında yazılı bir belgenin verilmesi gerekmektedir. Bununla ilgili olarak H.968/M.1560 tarihinde Erzurum beylerbeyine yollanan bir hükümde, Trabzon sancağının tahriri tamamlandığından, sipahilere kanun üzere hak ettikleri beratları almak için yaftaların verilerek gönderilmesi emredilmiştir¹²². Tahrir sırasında haksızlık edilmemesi için de sık sık *bu babda bizzat mukayyed olup arzualde mestur olan hususları yerlü yerlerinden yoklayup aslı ve hakikatı ile malum edinüp vukuu üzere mufassal ve meşruh yazup arzuleyüp ve defterin mühürleyüp südde-i saadetime gönderesin ve emr-i sabıkım mucébince müceddeden tahririne mübaşeret eyleyüp itmamına sai eylesin*¹²³ şeklinde uyarılar yapılmıştır.

Merkezi idarenin tımar tevcihi için ön gördüğü sebepler arasında sefere katılma ve savaşta yararlılık gösterme gibi şartlar yer almaktaydı. Tımar tasarruf etmeye hak kazanan kimselerin istenilen görevi yerine getirmemesi, var olan tımarlarını kaybetmelerine neden olduğu gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır. Şöyle ki, H.992/M.1584 tarihinde eski vezirlerden Mehmet Paşa'ya gönderilen hükümde, Trabzon sancağının tahririnin yeniden yapılması ve Şirvan Seferi'nden kaçan zaim ve sipahilerin tımarlarının ellerinden alınması emredilmiştir. Alınan bu tımarların ise yine Şirvan seferinde yararlılık gösteren zaim ve sipahilere verilmesi istenmiştir¹²⁴.

Tımar tevcihlerinde dikkat edilen bazı hususlar vardır. Bu göze çarpan hususlardan biri de eski tımar sahiplerinin tımarlarının çocuklarına devredilme meselesidir. Tımar sahiplerinin ölmesi üzerine tımarlar, oğullarına eşit bir şekilde dağıtılır, cephede ölen tımar sahibinin oğluna, yatakta ölen tımar sahibinin oğlundan daha büyük dirlikler verilir¹²⁵. Bu konuya dair defterlere yansımış olan pek çok hüküm bulunmaktadır. Nahcivan Seferi'nden döndükten sonra vefat eden

¹²¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 19, 192/398.

¹²² BOA, A.DVNS.MHM.d, 3, 550/1614.

¹²³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 708/919.

¹²⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 53, 179/524-525.

¹²⁵ Eser Ünlü, *Klasik Dönem Osmanlı Devleti Tımar Sisteminin Taşra İdaresine Etkisi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012, s. 45.

Mehmet'in Trabzon sancağındaki tımarının, oğulları Hasan ve Yusuf'a tevcihi için Erzurum Beylerbeyi'ne hüküm yollanmış olması bu duruma örnektir¹²⁶. Yine, Trabzon sancağında merhum babalarından kalan tımarın, kardeşler arasında paylaştırılması için Erzurum Beylerbeyi'ne hüküm yollandığı gözlemlenmiştir¹²⁷. Bir başka hükümde de Nahcıvan ve Oltu seferlerinde bulunan Budak'ın Trabzon sancağında tımar mutasarrıfı olan babasından dolayı tımar tevcihi hakkında Rum Beylerbeyi'ne bir hüküm yazılmıştır¹²⁸. Gönderilen başka hüküm de yine ölen tımar sahibinin, tımarının oğlu Süleyman'a tevcih edilmesi istenmiştir¹²⁹. H.968/M.1560 tarihli hükümde de ölen tımar sahibinin tımarının, beş oğlu arasından iki büyük oğlu Mehmet ve Süleyman'a tevcih edilmesi emredilmiştir¹³⁰.

Zeamet tevcihleri de babadan oğula geçebiliyordu. Ancak bu tevcihlerde tımandan farklı olarak, vefat eden kimsenin büyük oğluna diğer kardeşlerden daha büyük bir pay tahsis ediliyordu¹³¹. H.982/M.1574 tarihinde yollanan hüküm de tam bu tevcihle alakalıdır. Şöyle ki, Erdoğan ismindeki zeamet sahibinin ölümü üzerine, Trabzon'da idare ettiği otuz bin akçelik zeamet, yirmi bin akçesinin oğlu Abdurrahman'a verildiği bildirilmiştir. Bu zeamet geride kalan miktarından yedi bininin diğer oğlu Ömer'e, diğer üç bininin ise merhumun kız kardeşinin oğlu Mehmet'e verilmesi istenmiştir¹³². Merhum Erdoğan'ın, otuz binlik akçesinin büyük çoğunluğunun oğlu Abdurrahman'a verilmiş olması, onun merhumun en büyük oğlu olduğu kanaatini doğurmaktadır. Ayrıca paylaştırılan zeametten anlaşıldığı üzere ölen kişinin kız kardeşlerinin oğulları da bundan pay almaktaydı.

Tımar sahiplerinin yapmakla yükümlü oldukları sorumluluklar mevcuttu. Devlet, bu sorumluluklarını yerine getirmeyen ve görevini suiistimal eden tımar sahiplerini, sahip oldukları dirliklerden azletmekteydi. Bu şekilde tımarlarından azledilenlerin dirlikleri mahlûl sayılır, boş kalan bu tımarlar yeni sahiplerini buluncaya dek mevkufatçı denilen memurlar tarafından hazine hesabına toplanırdı¹³³. Kızılbaş muharebesi sırasında şehit olan eski Trabzon Beyi

¹²⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 94/513.

¹²⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 88/483.

¹²⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 110/602.

¹²⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 127/705.

¹³⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 4, 141/1435.

¹³¹ Erhan Afyoncu, "Zeamet", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.44, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, s. 162.

¹³² BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 129/1401.

¹³³ Coşkun Üçok, "Osmanlı Devlet Teşkilatında Tımarlar", *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, 1944, s. 82.

Mustafa'nın oğlu Mehmet'e de, mahlûl zeametın tevcih edilmesi için Erzurum Beylerbeyi'ne hüküm gönderilmiştir¹³⁴. H.979/M.1581 tarihli başka bir hükümde Trabzon'da zeamet sahibi Murad Han'ın ölmesinden sonra zeametinin mahlûl kaldığı belirtilerek bundan üç bin beş yüz akçesinin zeamet sahibi Süleyman Beyoğlu İbrahim'e verilmesi istenmiştir¹³⁵. Aynı şekilde Trabzon sancağında tımarı azledilmiş olan Nasuh'a, Nahcivan Seferi'nde bulunmasından dolayı tımar tevcih edilmesi için Erzurum beylerbeyine hüküm gönderilmiştir¹³⁶.

Bunların yanı sıra hükümlerde vefat eden kimselerin çocuklarına geçen tımarların yerlerinin değiştirildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, H.979/M.1571 tarihinde Ömer Bey'e gönderilmiş olan hükümde Sürmene nahiyesinde bacanağı Rüstem'den sahipsiz kalan yirmi bin akçelik zeametten on bir bin akçesinin Mehmet'in oğlu Ebubekir'e, ondan kalan zeametın ise beş bin akçesinin oğlu Rüstem'in oğullarından Derviş Mehmet ve Mir Mehmet'e verildiği belirtilmiştir¹³⁷. Diğer taraftan babalarından kalan tımarların bazen kendilerine dahi intikal etmediği de görülmektedir. Örneğin H.989/M.1581 İbrahim ve Mustafa isimli kardeşler, Akçaabat nahiyesinde babalarının ölümü üzerine tımarı kendilerine verilmiş olmasına rağmen, divan-ı hümayun tarafından başkasına verildiğini belirtmişlerdir. Bunun üzerine gönderilen hükümde beylerbeyinin konuyu araştırarak tımarın hak sahibine verilmesi emredilmiştir¹³⁸.

Bu konuda benzer bir problem ise miras kalan tımarların sahiplerine paylaştırılmasına rağmen başka kimseler tarafından bu tımarlara müdahale edilmesi şeklinde gerçekleşmiştir. Örneğin H.989/M.1581 tarihli hükümde Hasan ve İbrahim isimli kardeşlerin, babalarından miras kalan Trabzon'daki tımarın kendilerine eşit olarak paylaştırılmasına rağmen Ömer adında birinin tımar üzerinde hak iddia ettiğinden bahsedilmiştir¹³⁹. Benzer bir durum H.989/M.1581 tarihli başka bir hükümde de söz konusu olmuştur. Bu hükümde ise miras kalan tımarın başkasına verildiğine dair merkezi idareye şikâyetle bulunulduğundan

¹³⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 176/1008.

¹³⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 15, 230/1936.

¹³⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 202/1271.

¹³⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 15, 161/1359.

¹³⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 238/2824.

¹³⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 115/1356.

bahsedilerek, tımarın hak sahibinin tespit edilip gereken kimseye verilmesi emredilmiştir¹⁴⁰.

Tımar sahiplerinin akrabalarına da tımar tevcih edilmekteydi. H.979/M.1571 tarihli hükümde, Trabzon sancağı kadılığını yapan Ömer'in ölmesi üzerine oğlu Mehmet, vefat eden dedesinden kalan on bin beş yüz tımarın, dedesine ait berat ile kendine verilmesini rica etmiştir. Bunun üzerine onun ricasının kabul edildiği bildirilerek, tımarın Mehmet'e verilmesi emredilmiştir¹⁴¹. Keza, H.968/M.1560 tarihli bir hükümde de Trabzon beyinin akrabasından olan Ferhat oğlu İskender'e tımar tevcih edildiğini görmekteyiz¹⁴². Sahipsiz kalan tımarların ölenin akrabalarına verilmesinin her zaman işlemediği de görülmektedir. Örneğin, H.979/M.1581 tarihinde Sinan Paşa'nın mektup göndererek, Trabzon'da yirmi bin akçelik zeamete sahip olan Ahmet'in denizde boğulmasından dolayı zeameti, divan kâtibi olan ve Maraş'ta kırk bin akçelik zeameti bulunan Hasan'a verilmesini rica ettiği ve bu isteğin kabul edildiği bildirilmiştir¹⁴³.

Devlet yararına hizmet sağlayabilecek olan yetenekli kimselere de tımar tevcih edilmiştir. H.982/M.1574 tarihli hüküm bu hususa örnek mahiyetindedir. Buna göre; Bağdat yeniçerilerinden olan Musa oğlu İsa'nın güherçile işinde iyi olduğundan dolayı, ona Trabzon'dan tımar tahsis edilmesi emredilmiştir¹⁴⁴. İncelenilen hükümlerde merkezin, devlet erkânından gelen tımar tevcihi hususundaki tavsiye ve arzları da geri çevirmediği anlaşılmaktadır. Bu duruma örnek pek çok hüküm bulunmaktadır. Örneğin, Trabzon Beyi Mustafa Paşa'nın önerisi üzerine emektarlarından Nasuh'a tımar tevcih edildiği bildirilmiştir¹⁴⁵. Aynı şekilde Mustafa Paşa'nın emektarları arasında bulunan Ali'ye de tımar tevcih edilmesi için Erzurum Beylerbeyi'ne hüküm yollanmıştır¹⁴⁶. Yine H.963/M.1555 tarihinde Trabzon Beyi Mustafa'nın, dayısının oğlu Sinan'a hizmet ve yoldaşlığından dolayı tımar verilmesi için Erzurum beylerbeyine hüküm yollanmıştır¹⁴⁷. H.981/M.1573 tarihli hükümde on akçeye mutasarrıf Mustafa'nın,

¹⁴⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 260/3094.

¹⁴¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 15, 35/307.

¹⁴² BOA, A.DVNS.MHM.d, 4, 178/1859.

¹⁴³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 15, 248/2087.

¹⁴⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 159/1587.

¹⁴⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 138/775.

¹⁴⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 289/1668.

¹⁴⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 2, 30/268.

Rum vilayeti tahririnde ve tevziatta gösterdiği yararlılıklardan dolayı Trabzon sancak beyi Ömer'in arzıyla kendisine tımar verilmesi istenmiştir¹⁴⁸.

Hükümler arasında tımar isteklerini de yer almaktadır. Sefere katılan veya devlet yararına hizmet gösterenlerin kendilerine tımar tahsis edilmesini için başvuruda bulunmuşlardır. Bu başvurularda, tımarların sahiplerine tevcih edilmemesi de konu edilmiştir. Şöyle ki, H.979/M.1571 tarihli hükümde yeniçeri olan Karahisarlı Hamza'nın, Kıbrıs'ta savaştığından dolayı kendisine Erzurum'da dokuz bin akçe tımar verildiği fakat bu tımar tevcihinin gerçekleşmediği bildirmiştir. Hükümün devamında ise yaşanan bu talihsiz olayın Hamza'nın ricası üzerine düzeltilmesi emredilmiştir¹⁴⁹. Bir başka H.989/M.1581 tarihli hükümde ise Ahmet adında bir kimsenin, devlet yararına hizmette yer aldığını belirterek, tımar ricasında bulunmuştur. Merkezi idare ise ona, Trabzon'dan hisar gediği¹⁵⁰ verilmesini emretmiştir¹⁵¹. Başka bir H.987/M.1579 tarihli hükümde de Derviş bin Yusuf'un, tespit ettiği bir mahlûl tımarın kendisine verilmesi için ricada bulunduğu belirtilerek, bu isteğinin kabul edildiği bildirilmiştir¹⁵². Belgelerden, tımandan azledilen kimselerin de tımar isteğinde bulunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin H.989/M.1581 tarihinde Trabzon sancağında, beş bin beş yüz kırk dört akçelik tımandan azledilen Hüsrev bin Abdullah'ın, Üsküp sancağındaki merhum Hüseyin'den kalan ki tımarın kendisine verilmesini istediği bildirilmiştir¹⁵³.

Eksik tımarların tamamlanması veya el değiştirmesi de belgelere yansımıştır. H.963/M.1555 tarihli hükümde Defter Emini Mustafa'nın ölümüyle kalan zeametinin Trabzon'dan Rumeli'ye bedel hükmü alan Hüseyin Subaşı'ya verilmesi bu durma örnektir¹⁵⁴. Normal şartlarda mahlûl kalan yerlerin ihtiyaç sahiplerine verilmesi gerekirken, bu yerlerin ellerinde çeşitli dirlikler bulunan kimselere aktarıldığı görülmektedir. Örneğin, H.967/M.1559 tarihinde Kars livası Beyi Kazan Bey'in ölmesi üzerine, ona ait olan yer, Trabzon sancağından zeametli

¹⁴⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 28/243; BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 29/245.

¹⁴⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 15, 105/911.

¹⁵⁰ Gedik: Osmanlı Devleti'nde, askeri alanda tanınan rütbe ve ayrıcalığı ifade etmektedir. Bu gedikler, belirli bir hizmet için istihdam edilen askerlere tevcih edilmekteydi. (Nuran Koyuncu, "Osmanlı Devleti'nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgası", *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 2, 2018, s. 49.)

¹⁵¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 111/1312.

¹⁵² BOA, A.DVNS.MHM.d, 37, 177/2100.

¹⁵³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 110/1296; BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 254/3023.

¹⁵⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 2, 154/1429.

Şah Mehmet'e tevcihi kararlaştırılmıştır¹⁵⁵. Yine H.979/M.1571 tarihinde yollanan hükümde de Trabzon'a bağlı Torul kazasında tımar sahibi Mehmet'in öldüğü ve tımarının mahlûl kaldığı bildirilerek bunun Erzurum kullarından İskender oğlu Mehmet'in zeametine aktarılması kararlaştırılmıştır¹⁵⁶. Eksik kalan tımarlar, genellikle mahlûl dirliklerden tamamlanmakta idi. Örneğin, H.986/M.1578 tarihinde Sinan Çavuş, Trabzon sancağında mutasarrıf olduğu tımarının on sekiz bin akçe eksik olduğunu bildirerek, ölmüş bir tımarlının tımarından eksik kısmın tamamlanmasını istemiştir¹⁵⁷. Erzurum Beylerbeyi'ne yollanan bir başka hükümde ise, Batum sancağındaki hasların eksikliği, Batum Beyi Süleyman'ın arzıyla Trabzon sancağındaki mahlûllerden takviye edilmesi istenmiştir¹⁵⁸. Yine bir başka tımar tamamlama isteği de H.981/M.1573 tarihinde Mehmet oğlu Hasan'dan gelmiştir. Hasan, Trabzon sancağındaki işe yaramayan yerlerin kendisine tevcih edilmesini istemiştir¹⁵⁹. Bazı eksik tımarların devlet ricaline ait olan haslardan tamamlandığı görülmektedir. Trabzon Beyi Ömer'in ricası üzerine, Trabzon'daki alaybeyi Hamza'nın eksik olan dirliklerinin havası-ı hümayuna yaramayan yerlerden tamamlanması istenmiştir. Bunun üzerine merkezi idare, istenilen yerlerin Hamza'ya verilmesi için emir göndermiştir¹⁶⁰.

Yukarıda da anlatıldığı üzere kılıç hakkı olarak alınan ilk tımarlar zamanla arttırılmaktaydı. Bunun için yararlılık gösterilmesi esastı. Bu konuyla ilgili belgelere bakacak olursak: H.982/M.1574 tarihinde Trabzon Beyi Ömer'e yollanan hükümde Canik sancağında tımarı olan Rum çavuşlarından Abdülbaki Çavuş'un tahrir ve kendir hizmetinde bulunmasından dolayı tımarının arttırılması istenmiştir¹⁶¹. Aynı şekilde H.961/M.1553 tarihinde de Davut Beyoğlu Süleyman'ın Trabzon sancağındaki tımarının, Nahcivan Seferi'nde hizmette bulunmasından dolayı zeamete yükseltildiği Erzurum Beylerbeyi'ne bildirilmiştir¹⁶². Yine Nahcivan Seferi'nde bulunmalarından dolayı Trabzon sancağında tımar mutasarrıfı olan Mustafa¹⁶³ ve İbrahim'in, tımarlarının arttırılması

¹⁵⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 4, 123/1254.

¹⁵⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 15, 248/2085.

¹⁵⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 37, 57/637.

¹⁵⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 91/498.

¹⁵⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 32/327.

¹⁶⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 15, 184/1550.

¹⁶¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 184/1833.

¹⁶² BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 39/178.

¹⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 86/474.

için Erzurum Beylerbeyi'ne hüküm yollanmıştır¹⁶⁴. Aynı tımar arttırma talepleri Trabzon sancağının Rize nahiyesinde tımara sahip olan Davud¹⁶⁵, Trabzon sipahilerinden Mirza¹⁶⁶ ve sancak beyi oğlu olan Fazlullah için yapıldığı görülmektedir¹⁶⁷. Tahrir hizmetinde bulunanların da terakki tevcihi ile tımarları arttırılmıştır¹⁶⁸. Yine Kıbrıs Seferi'nde de yararlılık gösterenlerin için arttırma işlemi uygulanmıştır¹⁶⁹. H.967/M.1559 tarihli hükümde de Trabzon'da tımarı olan ve Erzurum beylerbeyinin divan kâtibi bulunan Süleyman'ın tımarı zeamete yükseltilmiştir¹⁷⁰.

Seferler dışında hizmet gösterenlere de tımar tevcih edildiği anlaşılmaktadır. H.981/M.1573 tarihinde Trabzon alaybeyinin oğlu olup zeamet tasarruf eden Mustafa'nın, Hasankale tamirinde hizmeti geçtiği için Pasin Sancağı Beyi Yusuf'un arzıyla iki bin akçe terakki verildiği bildirilmiştir¹⁷¹. Erzurum'da Divan kâtibi olan Süleyman'ın İran tarafına yazılan mektuplardaki özeni de tımarının terakki edilmesini sağlamıştır¹⁷²

Osmanlıların adalet şartları gereğince, görevini hakkıyla yerine getirmeyenlere ya da usulsüzlükte bulunanlara her daim müdahale edilerek ceza yaptırımı uygulanmakta idi. Bu müdahalelere rağmen tımar tevcihi sırasında ve sonrasında pek çok usulsüzlük yapılmıştır. Trabzon beyi Ömer'e de yapılan usulsüzlüklere müsamaha göstermemesi için uyarıda bulunulmuştur. H.982/M.1574 tarihinde yapılan bu uyarıda, Bozok Beyi Çerkez'in mektup göndererek, oğluna ait olan tımarın, başka bir sipahiye verildiğinden şikâyetçi olduğundan bahsedilerek, Trabzon Beyi Ömer'e kanuna riayet etmesi ve bu durumun çözüme kavuşturulması emredilmiştir¹⁷³. H.963/M.1555 tarihli bir başka hükümde de, Gönnye Sancağı Beyi Süleyman'ın, Trabzon sancağında tasarruf ettiği bazı karyelerin, sancak sipahilerine tımar olarak verildiğine dair şikâyet olmuştur¹⁷⁴.

¹⁶⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 86/472; BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 86/473.

¹⁶⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 29/291.

¹⁶⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 47/467.

¹⁶⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 57/593.

¹⁶⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 4, 191/1997.

¹⁶⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 13, 21/140.

¹⁷⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 4, 48/511.

¹⁷¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 49/499.

¹⁷² BOA, A.DVNS.MHM.d, 4, 157/1596.

¹⁷³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 24, 330/903.

¹⁷⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 2, 138/1346.

Tımar sahiplerinin dirliklerini yaşamları boyunca tasarruf etmeleri söz konusu değildi. Görevlerini yerine getirmeme, sefere katılmama ve ihanet gibi durumlarda tımarları ellerinden alınan tımar sahiplerinin, haksızlığa uğramaları neticesinde alınan tımarları yeniden sahiplerine tevcih edilirdi¹⁷⁵. H.984/M.1576 tarihli hüküm bu duruma örnek teşkil etmektedir. Buna göre; Trabzon Beyi Ömer ile birlikte tahrirde olan Kâtip Murat'ın, Kıbrıs Seferi'ne gitmemesi üzerine Artukabad nahiyesindeki tımarı elinden alınmıştır. Ancak onun bu süre zarfında tahrirde olduğu anlaşılınca tımarı iade edilmiştir¹⁷⁶. Merkezi idarenin, yanlış kararlar almamak adına, yapılan şikâyetlere karşı temkinli davrandığı anlaşılmaktadır. Örneğin H.989/M.1581 tarihinde Trabzon sancağında tımarı bulunan Divane Hüseyin'in görevini ifa etmediği için tımarının elinden alınması gerekirken, merkezden gelen hükümle onun İstanbul'da olduğundan tımarına dokunulmaması gerektiği bildirilmiştir¹⁷⁷.

Yapılan kanunsuzluklar arasında yüksek geliri tımarların düşük olarak yazıldığı da görülmektedir. Merkezi idare, yapılan bu usulsüzlüklere hassasiyetle yaklaşmış ve hazineye zarar gelmemesi adına yetkililere sıkı talimatlarda bulunmuştur¹⁷⁸. Bu bağlamda, H.984/M.1576 tarihinde Trabzon beyi ve Giresun kadısına yollanan hükümde, Çepni nahiyesindeki yirmi bin akçelik gelire sahip olan Depegezi mezrası, değerinden daha düşük meblağa (bin iki yüz akçe) yazılarak, hisar erine verildiği, bundan dolayı da konunun tahkik edilmesi gerektiği emredilmiştir¹⁷⁹. Hükümlerde bazı kimselerin öldüğü belirtilerek, tımarlarına el konulduğu görülmektedir. H.987/M.1579 tarihinde gönderilen hükümde, üç bin akçe tımarı olan kale dizdarı Ferhat'ın öldüğünden dolayı dizdarlığı başka birine verilmiştir. Yapılan araştırmalar sonucu onun yaşadığı anlaşılacak hem dizdarlığının hem de tımarının geri verilmesi emredilmiştir¹⁸⁰.

Tımarları, gerçek sahipleri yerine başka kimselerin tasarruf ettiği görülmektedir. Bu gibi durumlarda merkez, sıkı önlemler alıyor ve gelen şikâyetlere karşı kayıtsız kalmıyordu. H.989/M.1581 tarihli bir hükümde Trabzon

¹⁷⁵ Acun, 2002, 1676.

¹⁷⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 42, 456/1778.

¹⁷⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 207/2437.

¹⁷⁸ Mehmet Ali Ünal, "Tahrir Defterlerindeki Bilgilerin Güvenilirliği", *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Isparta, 1995, s. 295.

¹⁷⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 29, 55/129.

¹⁸⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 37, 236/2829.

sancağındaki Maçka nahiyesinde yirmi bin akçe zeamete mutasarrıf olan bir kimsenin zeametini tasarruf etmesine mani olduklarına dair şikâyette bulunulduğu bildirilmiştir¹⁸¹. Aynı tarihli bir başka hükümde ise Mahmut isimli sipahi, kendisine verilen tımara başkasının dâhil edildiğini bildirmiştir¹⁸². Keza Trabzon beylerbeyine ve kadısına yollanan bir başka hükümde de Ahmet'in zeametine kethüda Süleyman isimli şahsın müdahale ettiği haber verilmiştir¹⁸³. Yine Trabzon kadısına yollanan hükümde de Kürtün kazasında babalarından kalan tımara dışarıdan müdahale eden Mustafa'nın engellenmesi emredilmiştir¹⁸⁴.

İstenilen görevleri yerine getirmeyenlerin tımarlarına el konulduğu anlaşılmaktadır. Trabzon ve Canik sancaklarına yollanan hükümde, sefere gitmeyip evlerinde ve yerlerinde bulunanlara gerekli cezanın verilmesi emredilmiştir¹⁸⁵. H.989/M.1581 tarihli hükümde de Trabzon sancağında zeameti olan Mahmut'un sefere ve derneğe gelmediği için ondan zeametinin alınarak başka birine verilmesi istenmiştir¹⁸⁶. Yine H.989/M.1581 tarihinde Trabzon sancağında sefere gelmeyen Ömer'den alınan tımar bir başkasına verilmiştir¹⁸⁷. H.982/M.1574 tarihli bir hükümde de Karahisar-ı Şarki'de tımarına mutasarrıf olan Kutbeddin Emin ve Yahya, tereke satmak için görevlendirildiklerinden donanma seferinden muaf tutulmuşlardır. Fakat bunların terekenin tamamını bir türlü satamadıkları ve yerlerine adam koyup sefere gitmeleri emredildiği halde sefere de gitmedikleri bildirilmiştir. Bunun üzerine Nevruz'a kadar terekeler satılmazsa, tımarlarının geri alınacağı defterdar Mehmet Efendi'ye tebliğ edilmiştir¹⁸⁸.

Merkezi idarenin dirliklerin tevcihi, eksik olan dirliklerin tamamlanması ve sorumluluklarını yerine getirmeyen idarecilere yönelik bu müdahaleleri, taşrada oluşan aksaklıkları önlemek amacıyla yaptığı görülmektedir.

¹⁸¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 327/3937.

¹⁸² BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 155/1814.

¹⁸³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 90, 140/438.

¹⁸⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 93, 98/311.

¹⁸⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 98, 182/615.

¹⁸⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 349/4214.

¹⁸⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 45, 277/3331.

¹⁸⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 25, 228/2123.

2.3. TRABZON LİMANI VE ULAŞIM AĞI

İnsanlık tarihi boyunca suyun bulunduğu yerlerde yaşamayı tercih eden insanoğlu, yerleşimlerinin çoğunu deniz ve akarsu kaynaklarının çevresinde oluşturmuştur. İnsanoğlunun hayatını idame ettirebilmesi için büyük önem taşıyan denizler, ulaşım ve ticaret için de oldukça mühimdi¹⁸⁹. Kara yolu taşımacılığında daha avantajlı olan deniz ulaşımı, özellikle ağır materyallerin ve geniş hacimli yüklerin taşınması noktasında hem zaman açısından, hem de mali açıdan daha verimli bir ulaşım sağlamıştır¹⁹⁰. Deniz ve kara taşımacılığı arasında köprü vazifesi gören limanlar¹⁹¹; gemilerin yük alıp boşaltmasında büyük kolaylık sağlamalarının yanı sıra yolcu taşıma noktasında da elverişli tesislere sahiptiler¹⁹². Doğal ya da suni yollarla oluşturulmuş olan limanlar, gemilerin yanında çeşitli deniz taşıma araçlarının da yanaşıp demirlenebileceği yerler olarak kullanılmakta idi. Limanlar, deniz ve kara alanı olmalarından dolayı, deniz taşımacılığının başlangıç ve bitiş noktası sayılmışlardır. Bulunduğu ülkenin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde de oldukça etkili olan bu sığınaklar, ticaret merkezi olarak kullanılmışlardır¹⁹³.

Karadeniz Bölgesi'nin en önemli limanlarından olan Trabzon limanı da tarihsel coğrafya bakımından yalnızca Trabzon'u değil, çevre şehirleri ve bağlantı yolları üzerindeki merkezleri de etkilemiştir¹⁹⁴. Dar kıyı şeridi ve dağlık iç kesimiyle ikiye ayrılmış olan Karadeniz Bölgesinde, kıyıya paralel yüksek dağlar ve engebeli araziler, bu iki kesim arasındaki iletişimi zorlaştırmış¹⁹⁵, bu nedenle de iç bölgelerdeki ulaşım faaliyetleri, ancak yüksek dağların elverdiği yerlerden yapılabilmektedir¹⁹⁶. Bu denli zor bir coğrafyaya sahip olan Karadeniz Bölgesi'nde

¹⁸⁹ Timuçin Topbaş, *Limanların Uluslararası Ticarete Etkisi ve Mersin Limanının Bölge Ekonomisindeki Payı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2020, s. 10.

¹⁹⁰ Yücel Öztürk, "XIII. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 97, 1995, s. 127.

¹⁹¹ Topbaş, 2020, 10.

¹⁹² Efe Akyürek, "Türkiye Karadeniz Limanları Verimlilik Analizi", *Verimlilik Dergisi*, S. 4, 2017, s. 29.

¹⁹³ Halil İbrahim Kurt, *Doğu Karadeniz Bölgesi Limanlarının Karadeniz Sahil Yoluna Uyguladığı Trafik Baskısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi Fen Bilimler Enstitüsü, 2015, s. 10.

¹⁹⁴ Bayram Arif Köse, "Ortaçağda Trabzon Limanının Tarihsel Coğrafyasının Siyasal ve Ekonomik Sonuçları", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 22, 2017, s. 10.

¹⁹⁵ Fatma Acun, "Tarih Boyunca Pontus", *Milli Mücadelede Giresun Sempozyumu*, İstanbul, 1999, s. 19.

¹⁹⁶ Yunus Emre Aydın, *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nin Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Faaliyetler*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2016, s. 1.

deniz yolu ile ulaşım kaçınılmaz hale gelmiş ve düzenli yapılan seferlerle birlikte ulaşım deniz üzerinden sağlanmaya başlamıştır¹⁹⁷.

Trabzon'un korunaklı bir koya sahip olması ve kendi hinterlandı ile bağlantı kurabilmesi onu ilk çağlardan itibaren Doğu Karadeniz'in en önemli limanı yapmıştır. İran ve Doğu Asya'dan gelen malların İstanbul'a ulaştırılması noktasında önemli bir görev üstlenen Trabzon limanı, daha ilk çağlarda (M.S.130-131) Roma İmparatoru Hadrianus tarafından yaptırılmıştır. İmparator ayrıca gemilerin güvenliğini sağlayabilmek ve limanı daha elverişli bir hale getirebilmek için bir dalgakıran yaptırmıştır¹⁹⁸. Doğu-batı ticaretinin de önemli bir bağlantı noktası olan Trabzon limanı, hem kendi çevresindeki Türk devletlerinin hem de farklı devletlerin, siyasal ve ekonomik gelişmeleri üzerinde oldukça etkili olmuştur¹⁹⁹.

XII. ve XV. yüzyıllar arasında deniz ticaretinde söz sahibi olan Ceneviz ve Venedikliler, haçlı seferlerinden sonra Bizanslılarla anlaşmalar yaparak, Karadeniz'de ticari üsler elde etmişlerdir. Ayrıca ipek yolu için önemli olan Kefe-Trabzon-Tebriz ticaret yolu da bu dönemde önem kazanmıştır. Ana aktarma limanı olarak kullanılan Trabzon limanı haricinde; Samsun, Sinop, Amasra, Akkerman ve Tana limanları da Karadeniz'de bulunan önemli limanlar arasında idi²⁰⁰. Ticarete oldukça aktif olan Trabzon Limanı, Osmanlılar tarafından ele geçirilince daha da canlanmış bilhassa Anadolu, İran ve Suriye gibi önemli yerlerden gelen tüccarların Kafkaslara açılan kapısı olmuştur²⁰¹. Ulaşımında önemli bir kavşak haline gelen Trabzon, Kafkaslara, Doğu ve Anadolu'ya stratejik açıdan rahat bir şekilde geçiş sağlayan tek vilayet olmuştur. Bu önemli konumundan dolayı yıllarca deniz yoluyla gelen yolcu ve çeşitli nakliye malzemeleri, gemilerle bu bölgeye ulaştırılmıştır²⁰².

Trabzon, doğudan gelen malların batıya ulaştırılması noktasında da önemli bir merkez idi. Orta Asya ve Hindistan'dan gelen malların önemli bir bölümü

¹⁹⁷ Remzi Fışkın, Ali Yasin Kaya, İsmet Balık, "1940-1980 Dönemi Karadeniz Bölgesi Denizyolu Yolcu Taşımacılığına Genel Bir Bakış", *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VII. Karadeniz Limanları*, Ordu, 2015, s. 338.

¹⁹⁸ Tekindağ, 1979, 456-457.

¹⁹⁹ Köse, 2017, 10.

²⁰⁰ Yasemin Nemlioğlu Koca, "19. Yy. 'da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar", *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, 2015, s. 443.

²⁰¹ Öztürk, 1995, 127.

²⁰² Öztürk, 2011, 42.

Trabzon üzerinden İstanbul'a hatta Avrupa'ya sevk edilmekteydi. Bu bağlamda dışa yönelik ticaretinde de transit noktası sayılmakta idi. İstanbul'da toplanmış olan her türlü mal, yine bu liman üzerinden Rize, Gümüşhane, Giresun, Hopa, Batum ve Doğu Anadolu taraflarına ulaşma imkânı elde etmiştir. Nitekim Trabzon, doğudaki Kars'tan, batıdaki Tokat'a, güneydeki Malatya ve Diyarbakır'a kadar Karadeniz'in Kuzey Doğusunda bulunan bütün yerleşim yerleri için doğal bir merkez olmuştur²⁰³. Trabzon, Samsun ve Sinop gibi sahil şehirlerinin dışında Karadeniz'de hinterlandı olan Tokat, Sivas, Bursa ve Erzincan gibi iç bölgelerde yer alan kentler de Karadeniz ticaretinin dünyaya açılması hususunda önemli rol oynamıştır²⁰⁴.

Osmanlı Devleti'nin tüm Karadeniz'e egemen olmasıyla birlikte Karadeniz dış ticarete kapatılmış böylelikle Karadeniz limanlarının Avrupa ile olan irtibatı sekteye uğramıştır. Karadeniz'de kesilen doğu-batı ticareti, coğrafi keşiflerin etkisiyle ilk önce Akdeniz'e daha sonra ise Atlas Okyanusu- Ümit Burnu- Hint Okyanusu güzergâhına kaymıştır. Bunun neticesinde de Trabzon dâhil tüm Karadeniz Limanları transit ticaret geçidi olmaktan çıkarak mahalli ihtiyaçların karşılandığı, üretim ve tüketim mallarının el değiştirdiği limanlar olarak kullanılmıştır²⁰⁵.

Karadeniz'deki uluslararası ticaretin son bulmasıyla birlikte Osmanlılar, ticaret ilişkilerini Müslim ve gayrimüslim tebaa arasında gerçekleştirmiş böylelikle Karadeniz'deki ticaret, kuzey-güney ekseninde yapılmaya başlamıştır. İç ticaretin aktif olduğu XV. ve XVI. yüzyıllarda, Karadeniz limanlarına Anadolu'dan büyük miktarda ipek, kenevir ve pamuktan olan kumaş ihracı yapılmış karşılığında ise buralardan İstanbul'a hayvan ve tarım ürünlerinin ithali sağlanmıştır²⁰⁶. Karşılıklı yapılan bu alışveriş kuzey-güney ticaretini çok önemli bir boyuta taşımıştır. Karadeniz ticaretinde Osmanlı Devleti için ticaretten çok siyasi ve askeri konumu önemli olan Trabzon kenti ve limanı, Anapa ve Batum'dan Nahcivan ve Erivan

²⁰³ Yaşar Baytal, "Trabzon Limanı İnşası", *History Studies International Journal Of History*, S.5, 2013, s. 22.

²⁰⁴ Öztürk, 1995, 132.

²⁰⁵ Özgür Yılmaz, "Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 7, 2009, s. 364.

²⁰⁶ İnalçık, 2004, 331.

güzergâhlarına kadar olan Osmanlı askeri seferlerinde askerlerin ve cephanelerin ilgili yerlere dağıtılmasını sağlayan önemli bir merkezdi²⁰⁷.

Orta Çağ'da da ticarete aktif olan Trabzon, farklı devletlerden gelen tüccarların mallarını mübadele ettikleri bir pazar yeri olarak kullanılmaktaydı. Rusya ve Kafkasya ile deniz yolu üzerinden ticari ilişkiler kuran Suriyeli ve Konyalı Müslüman tüccarlar, bu bölgelere ulaşmadan evvel Sivas'ta toplanarak Trabzon'a gelir ve buradan yola çıkarlardı. Yine aynı dönemlerde ipek, keten ve yünlü kumaşlar da Trabzon'da işlendikten sonra dışarıya ihraç edilirdi. XIII. yüzyılın son dönemlerinde Karadeniz'deki ticaretini diğer devletlere kıyasla daha çok geliştiren Cenevizliler, XIV. yüzyılın başlarında Trabzon'a ulaşan ticaret yollarının tümüne hâkim olmuş ancak 1320'den sonra bu ticaret güzergâhını Venediklilere kaptırmıştır. Bunun neticesinde de gelirin büyük çoğunluğunu dış ticaretle elde eden Trabzon ticari önemini az da olsa yitirmiştir. Ancak Osmanlılar döneminde eski önemini geri kazanmıştır. Özellikle XVI. yüzyılda Anadolu'nun en işlek limanı haline gelen Trabzon'un İstanbul ve Kırım'la olan ticari ilişkileri ekonomiyi canlandırmıştır²⁰⁸.

Tarih boyunca tüm devletler, savaşlardaki cephelere asker ve mühimmat desteği sağlamak için nakil işlemlerinin rahatlıkla yapılabileceği bölgeleri seçmiş ve bu bölgeleri üs olarak kullanmışlardır. Osmanlı Devleti de bu konu üzerinde titizlikle durmuş özellikle askeri cephelere lojistik destek sağlamak için gerekli olan bölgeleri gerektiğinde bir üs olarak kullanabilmek için ön plana çıkarmıştır. Nitekim Trabzon da jeopolitik konumu gereği özellikle İran savaşlarında üs olarak kullanılmış ve yaşanan birçok olaya ev sahipliği yapmıştır²⁰⁹.

XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti için önemli bir üs olan Trabzon, kara ve deniz ticaretinde olduğu kadar, ordu için gerekli olan erzak, zahire ve mühimmat sevkinde de büyük önem arz ediyor, gemiler aracılığıyla Trabzon'dan nakledilen bu malzemeler karadan katır ve develerle cephelerin bulunduğu mıntıkalara ulaştırılıyordu²¹⁰. Karadeniz'de gerçekleştirilen bu nakliye trafiğinde Trabzon

²⁰⁷ Yılmaz, 2009, 365.

²⁰⁸ Mustafa Özer, "Trabzon'un Osmanlı Dönemi Ticaret Hayatı ve Ticaret Yapıları: Genel Bir Değerlendirme", *Trabzon Yıllığı 97*, Trabzon Belediye Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 85.

²⁰⁹ Öztürk, 2011, 73.

²¹⁰ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011, s. 263.

haricinde Samsun, Sinop, Amasra, Kefe, Kili ve Akkerman gibi büyük limanlarla daha pek çok küçük liman yer almaktaydı. Merkezden gelen emirlerle işleyen bu nakliye ağı, tüm limanlarda özel kanunnamelere bağlı olup, birbirleriyle irtibat halinde idiler²¹¹.

Trabzon limanı yalnızca kendi bölgesi için değil iç bölgeler için de önem taşımaktaydı. Şark seferi için lazım olan asker ve erzak sevkiyatı Erzurum, Van, Kığı gibi bölgelerden sağlanırken kükürt, güherçile, top yuvarlağı sevkiyatı da Trabzon üzerinden yapılmaktaydı. Bu yönüyle Anadolu'nun iç bölgesiyle İstanbul'u bir birine bağlayan bir kapı konumunda idi. Bu yüzden yukarıda ifade edilen olaylarla ilgili mühimmelere yansımış onlarca belge mevcuttur.

Şark seferinde olduğu gibi Gürcistan üzerine yapılan seferlerde de askerlerin Trabzon limanına geldiği anlaşılmaktadır. H.986/M.1578 tarihinde Silistre beyine yollanan hükümde Vezir ve Serdar Mustafa Paşa ile Gürcistan'a akın etmeye gönüllü olanların ok, yay ve tüfeklerini alıp gemiler aracılığıyla Trabzon'a gelmeleri istenmiştir. Bu önemli görevin karşılığında da ganimetin yanında tımar ve dirlik verileceği bildirilmiştir²¹². Bir sene sonra yenilenen bu hüküm, Silistre alaybeyine yollanmıştır. Ondan Silistre ve Dobruca'daki gönüllüler arasından piyade olanların tüfekleri ve yayları ile İstanbul'a gelip, gemilerle Trabzon'a oradan da Erzurum'a gitmeleri istenmiştir. Atlı olanların ise bu ulaşımı karadan yapmaları emredilmiştir²¹³. Buna benzer bir hüküm de İnebahtı beyine yollanmıştır. H.986/M.1578 tarihli bu hükümde Gürcistan'a akın edecek olan Serdar Mustafa Paşa'nın yanına gönüllü olarak gitmek isteyenlerin kasaba ve pazarda ilan edilerek bulunması, ardında da bu gönüllülerin Trabzon üzerinden serdarın yanına gönderilmeleri istenmiştir²¹⁴. Belgelerden de anlaşıldığı üzere Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu savaş süreci, asker ihtiyacını oldukça arttırmış, halktan toplanan gönüllü kişilerle de asker ihtiyacı giderilmeye çalışılmıştır. Ayrıca Trabzon'un bu süreçte ikmal üssü olarak kullanıldığı da mevcut hükümlerden anlaşılmaktadır.

²¹¹ Öztürk, 1995, 127.

²¹² BOA, A.DVNS. MHM.d, 32, 318/575.

²¹³ BOA, A.DVNS. MHM.d, 32, 330/601.

²¹⁴ BOA, A.DVNS. MHM.d, 32, 318/576.

Osmanlı ekonomisinin en temel gelir kaynakları arasında yer alan madenler, devletin kuruluşundan itibaren önemini korumuş²¹⁵ ve topluma sosyal, kültürel, askeri vb. birçok açıdan fayda sağlamıştır. Belgelerden anlaşıldığı kadarıyla madenler için de geçiş noktası sayılan Trabzon sancağı, devletin çeşitli yerlerinden çıkarılan madenlerin istenilen bölgelere ulaştırılmasında köprü vazifesi görmektedir. Örneğin H.979/M.1571 tarihinde Van beylerbeyine gönderilen hükümde Hakkâri’de çıkartılan kurşun ve kükürdün, Van beylerbeyinin gözetiminde kiralık hayvanlara yükletilip Trabzon’a gönderilmesi emredilmiştir²¹⁶. Sonraki tarihlerde gönderilen hükümde de, bu bölgeden çıkartılan kükürdün oldukça kaliteli olduğu hatta Kızıldaş tarafından getirilen kükürttten bile daha iyi olduğundan bahsedilmiştir. Hükümün devamında ise aynı kükürttün Van üzerinden Trabzon’a oradan da İstanbul’a gönderilmesi istenmiştir²¹⁷. Bu hususla alakalı Trabzon beyine de hüküm yollanmıştır. Merkez, Trabzon beyi ve kadısından, Van’dan gelecek olan kükürdün, Trabzon’a ulaşması halinde buradaki görevlilerle birlikte deniz yolu üzerinden İstanbul’a gönderilmesini emretmiştir. Ayrıca kükürdün Trabzon’a ne zaman geldiği, gemilere hangi gün yüklendiği ve ne miktarda olduğunun da bildirilmesi istenmiştir²¹⁸.

Ateşli silahların olmazsa olmazı olan barut, ordu için çok gerekli bir mühimmattı. Devletin en önemli kalelerinde muhafaza edilen barut, Anadolu’nun birçok yerinde üretilmekteydi²¹⁹. Bu üretim yerlerinden biri de Van’dı. Burada üretilen barut, merkezden gönderilen emirlerle istenilen bölgelere ulaştırılıyordu. H.981/M.1573 tarihli kayıta da tesadüf edildiği gibi barut, Trabzon limanı üzerinden İstanbul’a sevk edilmekteydi²²⁰. Barutun hammaddesinde kullanılan güherçile de istenilen yere Trabzon üzerinden ulaştırılmaktaydı. H.979/M.1571 tarihli hükümde Erciyes’te işlendiği belirtilen güherçilenin önce Trabzon’a oradan da Cebehâne-i Âmire’ye gönderilmesi istenmiştir. Merkezi idare, güherçilenin temin edildiği yere gönderdiği emrin bir benzerini Trabzon beyine göndererek,

²¹⁵ Mehmet Bayartan, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 1, 2008, s. 137.

²¹⁶ BOA, A.DVNS. MHM.d, 12, 328/671.

²¹⁷ BOA, A.DVNS. MHM.d, 12, 370/832,833.

²¹⁸ BOA, A.DVNS. MHM.d, 14, 742/1065.

²¹⁹ Uğur Demlikoğlu, “Osmanlı Devleti’nin 18. Yüzyılda Bazı Şark Kalelerinde Bulunduğu Harp Malzemeleri”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 2, Elazığ, 2014, s. 284.

²²⁰ BOA, A.DVNS. MHM.d, 23, 172/364.

sevkiyatta oluşması muhtemel problemlerin önüne geçmeye çalışmıştır²²¹. Aynı tarihlerde Van Beylerbeyine gönderilmiş olan bir başka hükümde, Erciş’de işlenen güherçilenin barut yapılması, sonrasında ise kira hayvanları ile Trabzon’a gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca Erciş azablarının barut kârhanesine müdahale ettirilmemesi ve kârhanede çalışanların ücretlerinin verilmesi de tembih edilmiştir²²². Hükümde bahsi geçen kârhaneler, Osmanlıların güherçile elde etmek için kullandıkları imalathanelerdi. Bu imalathanelerin güherçilenin fazla olduğu yerlerde inşa edildiği²²³ göz önünde bulundurulursa, Erciş topraklarının güherçile için önemli bir kaynak olduğu anlaşılabilir.

Ordunun savaş kararı aldığı dönemlerde merkezi meşgul eden en önemli hususlardan biri de, mühimmat sevkinde kullanılacak olan araçların temin meselesidir. Karada, güçlü hayvanlar aracılığıyla sağlanan mühimmat nakli bilhassa şark seferi için büyük önem taşımaktaydı. Sefer için lazım olan mühimmat, öncelikle Trabzon limanı ulaştırılıyor, sonrasında ise hayvanlar aracılığıyla istenilen mıntikalara sevk ediliyordu. Belli bir ücret karşılığında halktan kiralanmış olan bu hayvanlar, sevkiyat için her daim hazır bulunduruluyordu. H.986/M.1578 tarihli hükümde de bu durum açıkça gözlemlenmektedir: Trabzon beyi ve kadısına gönderilmiş olan bu hükümde, şark seferinde bulunan askerler için lazım olan mühimmatın gemiler ile Trabzon’a gönderildiği bildirilmiştir. Hükmün devamında ise gönderilen bu mühimmatın Trabzon’a ulaşması halinde kira hayvanlarına yüklenerek Erzurum’a gönderilmesi emredilmiştir²²⁴. Buna benzer bir başka hükümde Trabzon sancak beyine gönderilmiştir. Bu hükümde gemi ile gönderilen sefer mühimmatının, Trabzon’a ulaşmasıyla birlikte hemen korunma altına alınması sonrasında ise kira hayvanlarıyla istenilen yere gönderilmesi istenmiştir²²⁵. Yine aynı tarihlerde gönderilen bir başka hükümde de Trabzon iskelesine gelen harp mühimmatını, Erzurum’a nakletmek için Bafra, Kavak, Samsun, Satılmış ve Niksar gibi kazalardan beygir tahsil edilmesi istenmiştir²²⁶.

²²¹ BOA, A.DVNS. MHM.d, 23, 172/364.

²²² BOA, A.DVNS. MHM.d, 18, 104/233.

²²³Yunus İnce, “Kârhânedden Baruthâneye Karaman Eyaletinde Güherçile Üretimi (18-19. Yüzyıllarda), *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 13/1, 2011, s. 19.

²²⁴ BOA, A.DVNS. MHM.d, 32, 134/276.

²²⁵ BOA, A.DVNS. MHM.d, 32, 171/315.

²²⁶ BOA, A.DVNS. MHM.d, 59, 64/276.

Osmanlı Devleti'nin 1578-1590 yıllarında İran'la olan savaş hali²²⁷ hazine üzerinde olumsuz etki bırakmış, merkezi idare de çözüm olarak halktan avarız toplama yoluna gitmiştir. Ordunun sefer giderlerini karşılamak amacıyla olağan üstü durumlarda halktan para veya eşya olarak alınan bu vergi, halkın gelir seviyesi ve sahip olduğu gayrimenkule göre tahsil edilmekteydi²²⁸. Bu durum H.987/M.1579 tarihli kayıta da yansımış merkezi idare de, Vidin beyi ve kadılarından, halktan avarız karşılığında arpa ve ot almalarını sonrasında ise Tolcu İskelesi'ndeki gemilerle Trabzon ve Batum iskelelerine ulaştırılmasını istemiştir. Devamında ise şarktaki ordunun zahiresiz bırakılmamasını emretmiştir²²⁹. H.993/M.1585 tarihinde Trabzon kadısına gönderilen hükümde ise İstanbul'dan gemilerle Trabzon'a gönderilen mühimmat ve cephaneye için halktan beygir tedarik edilmesi ve her haneden birer altın avarız toplanmasını istenmiştir. Bu hükmün birer sureti de Trabzon'un Sürmene, Pazarsuyu, Of, Keşab, Kürtün, Giresun, Rize, Mapavri, Bolaman, Yakub Derbendi, Bayramlı, Ebulhayr, Habsamana, Maçka ve Yavebolu kazalarında bulunan kadılara gönderilmiştir²³⁰.

Gönderilen cephanenin muhafaza edilmesinin de ne denli önemli olduğu, H.987/M.1579 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Trabzon beyine gönderilmiş olan bu hükümde, gemilerle Trabzon'a gönderilen cephanenin güvenli bir yerde muhafaza edilmesi ardından da kira hayvanlarıyla birlikte istenilen yere ulaştırılması istenmiştir²³¹. Bu kez Erzurum beylerbeyi ve Bayburt kadısına gönderilen H.991/M.1583 tarihli hükümde, geçmişte Anadolu beylerbeyi olup Rumeli beylerbeyliğine atanan Cafer Paşa'nın, Bayburt'ta kalan cephanesini akçesiyle birlikte kira hayvanlarına yükleyip Trabzon'a gönderilmesi istenmiştir²³². Nakliyatla hayvanlar dışında arabalar da kullanılmaktaydı. Merkez, Trabzon beyine, Hassa reislerden olan Hüsam Reis ile yüz otuz iki darben arabasıyla, iki barut arabası gönderdiğini haber vererek, arabalarla gelen bu cephaneyi Erzurum'a göndermesini istemiştir²³³. Trabzon'a gelen mühimmat ilk önce depolarda muhafaza ediliyor. Depo bulunmayan yerlerde de mahzenler kiralanıp depo olarak

²²⁷ Bostan, 2002, 387.

²²⁸ Ömer Lütfi Barkan, "Avarız", *İslam Ansiklopedisi*, C.2, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, s. 13-14.

²²⁹ BOA, A.DVNS. MHM.d, 38, 62/140.

²³⁰ BOA, A.DVNS. MHM.d, 59, 52/230.

²³¹ BOA, A.DVNS. MHM.d, 38, 132/265.

²³² BOA, A.DVNS. MHM.d, 48, 285/829.

²³³ BOA, A.DVNS. MHM.d, 39, 315/610.

kullanılıyordu²³⁴. Örneğin H.986/M.1578 tarihli bir hükümde Trabzon sancak beyi ve kadısından, gemilerle gönderilen gülle ve barutun bir mahzene yerleştirilmesi, sonrasında ise sağlam araba ve hayvanlarla gerekli mıntıkaya gönderilmesi emredilmiştir²³⁵.

Sefer hazırlığı içinde olan Osmanlılar, gerek karadan gerekse denizden ordusunun eksiklik çekmemesi adına bütün olanaklarını kullanıyor, harp için gerekli tüm malzemeyi ordunun bulunduğu mıntikalara sevk etmeye çalışıyordu. H.987/M.1579 tarihinde Serdar Vezir Mustafa Paşa'ya gönderilen hükümde merkez, sefer için hazırlanan toplar, darbzenler, top arabaları, bunları çekecek beygirler ve hayvanlara bakacak arabacıların, bir kısmının karadan bir kısmının ise mavnalar ile denizden gönderildiğini bildirmiştir. Ayrıca deniz üzerinden Trabzon'a gidecek olan gemilerden mühimmatı çıkarmak için adamlar göndermesi istenmiştir²³⁶.

Merkez idare, atamasını yaptığı memurların işlerini rahatlıkla yenine getirebilmeleri için de tüm olanaklarını seferber ediyor, aynı zamanda da olası bir zülüm ve haksızlığa karşı halkı gözetiyordu. Zaman zaman da yerel idarecilere gönderdiği hükümlerde ikazda bulunarak, halka karşı olabilecek zülüm ve baskıyı engellemeye çalışıyordu. Örneğin, H.993/M.1585 tarihinde Trabzon ve Batum sancaklarında olan kadılara yollanan hükümde, İstanbul'dan ve başka yerlerden Trabzon iskelesine gönderilen barut ve askeri eşyanın Erzurum'a nakli için, daha önce beygir temin edilen yerlerden eski usul üzere beygirler alınması istenmiştir. Ayrıca bunların Trabzon iskelesine gönderilmesi ancak bu bahane ile halka zulüm edilmemesi emredilmiştir²³⁷. Merkez, sefer zamanlarında bir yandan ordunun her türlü mühimmat açığını giderirken diğer yandan da bu mühimmatın güvenli bir şekilde istenilen mıntıkaya ulaştırılmasını sağlıyordu. Yerli idarecilerle sürekli iletişim halinde olan merkez, olası bir problemde de olaya bizzat müdahil olmaktaydı. Örneğin H.992/M.1584 tarihinde Sinop, Amasya, Trabzon ve Gönnye'nin kadı, dizdar ve azab ağalarına yollanan bir hükümde, bazı gemilerle savaş aletlerinin Abaza ve Dalyan kâfirlerine götürüldüğünden bahsedilerek, bu

²³⁴ Öztürk, 2011, 155.

²³⁵ BOA, A.DVNS. MHM.d, 32, 113/234.

²³⁶ BOA, A.DVNS. MHM.d, 38, 158/314.

²³⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 53, 288/832.

kâfirlerin yakalanması için Faş Kaptanı Budak beye yardımcı olmaları istenmiştir. Ayrıca Budak beye, bir kıta ve üç adet gemi tahsis edilmesi emredilmiştir²³⁸.

Osmanlı Devleti'nin sefer esnasında gerek askerlerin gerekse hayvanların besinlerinin depolanması ve muhafaza edilmesi için ambarlar kullanılmaktaydı. Karadeniz iklimi gereği stok doluluğu sağlayacak kadar yetiştirilemeyen zahire, kuzeydeki iskeleler ve çeşitli yerlerden temin edilerek, Trabzon ve çevresine gönderiliyordu. Bu çevredeki ambarlarda muhafaza edilen zahire gerektiğinde ihtiyaç olan bölgelere sevk ediliyordu²³⁹. Bununla ilgili H.1018/M.1609 tarihinde Batum beylerbeyine yollanan hükümde Trabzon iskelesine getirilen miri zahirenin kale dizdarı tarafından ambarda saklanması ve başına da güvenilir bir kâtibin tayin edilmesi istenmiştir²⁴⁰. Zaman zaman merkezi idarenin bulunduğu İstanbul'da da zahire eksikliğinin yaşandığı H.989/M.1580 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Trabzon beylerbeyi, kadısına ve dergâh-ı muallâ çavuşlarından Lütfi Çavuş'a yollanan hükümde İstanbul'da zahire ihtiyacı olduğundan Trabzon ambarlarındaki zahireyi acele yükleyip göndermeleri emredilmiştir²⁴¹.

Trabzon'un deniz kenarında yer alması rutubeti beraberinde getirdiğinden burada pek fazla erzak ve mühimmat depolanamıyor, merkezi idare de gönderdiği emirlerle Trabzon'a ulaşan mühimmatın vakit kaybettirilmeden istenilen bölgelere ulaştırılmasını ve nakil öncesinde rutubet olmayan yerlerde muhafaza edilmesini istiyordu. Bu durum H.986/M.1578 tarihli hükümde de açık bir şekilde belirtilmiş, Trabzon'a gelen havan ve dibeklerin Bayburt yolu ile Erzurum'a peyderpey gönderilmesi ve gelen bu mühimmatların rutubetli yerlere konulmaması istenmiştir²⁴². Yine bir başka H.987/M.1579 tarihli hükümde ise Trabzon beyi ve kadısından, gönderilen top ve top arabalarının güvenli bir yerde muhafaza edilip Erzurum'a gönderilmesi istenmiştir²⁴³.

Merkez, Trabzon civarından temin ettirdiği mühimmatı yine Trabzon limanı üzerinden İstanbul'a ulaştırıyordu. Gönderilen hükümlere de bu durum yansımış,

²³⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 53, 44/118.

²³⁹ Temel Öztürk, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Ambar Muhasebesi: Trabzon Örneği (1724-1729)", *Muhasebe ve Finansal Tarih Araştırma Dergisi*, 2012, s. 172.

²⁴⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 78, 662/1728.

²⁴¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 46, 26/52.

²⁴² BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 212/400.

²⁴³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 38, 120/243.

topların atılmasında lazım olan *yuvarlak* isimli güllenin²⁴⁴ Trabzon iskelesinden İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir²⁴⁵. Devlet, şarkta sürdürdüğü harpte ordunun mühimmat eksikliği çekmemesi ve düşman ordularının imha edilmesi için gerekli tüm malzemeyi hazır bulunduruyordu. Örneğin H.986/M.1578 tarihinde Erzurum beylerbeyine gönderilen hükümde, ordu için gerekli olan topların, Trabzon'dan gönderilen top kundaklarına yükleyip, hazır bulundurulması emredilmiştir²⁴⁶. Aynı tarihte Trabzon beyine ve kadısına yollanan başka bir hükümde de, Trabzon'a gönderilen kundak, barut ve sair mühimmatı gemiden çıkarır çıkarmaz hangi vasıta ile gönderilmesi mümkün ise onunla Erzurum'a göndermeleri emredilmiştir²⁴⁷. H.987/M.1579 tarihli hükümde de gemiler aracılığıyla Trabzon'a kazma, kürek, tüfek ve findık gibi malzemenin gönderildiği bildirilmiştir. Hükümün devamında ise bu malzemelerin kiralanacak hayvanlarla ordunun bulunduğu bölgeye ulaştırılması istenmiştir²⁴⁸.

Merkezi idare, özellikle savaş zamanlarında ordunun erzak ve mühimmat naklini başarılı bir şekilde sağlayabilmek için, yol bakımlarının düzenli bir şekilde yapılmasına dikkat ediyordu. Gerekli olan onarım faaliyetlerinin yapılması için de yetkililere emirler gönderiyordu. H.986/M.1578 tarihli hükümden de anlaşıldığı üzere merkez, Erzurum beylerbeyinden şark seferi için gönderilen top arabaları ve darbzenleri, Erzurum'a rahat bir şekilde geçirebilmek için yolların bozuk olan yerlerini temizletip tamir ettirmesini istemiştir²⁴⁹. Devlet her ne kadar yolların onarım faaliyetlerinin eksiksiz yapılmasını istese de zaman zaman sevkiyatın yapılacağı yollarda aksaklıklar meydana geliyor bu nedenle sevkiyatın güzergâhında değişiklikler yapılıyordu. Örneğin H.986/M.1578 tarihli hükümde Erzurum beylerbeyinden, Ardahan'da yapılacak olan şaykaların kerestesinin hazır olmasına rağmen demir tedarikinin mümkün olmadığı ayrıca Ardahan'a gidecek olan yolun tamirinin de altı ayda tamamlanmayacağı için Trabzon'a çıkarılan mühimmatın, deve ve hayvanlarla Erzurum'a gönderilmesi istenmiştir²⁵⁰.

²⁴⁴ Demlikoğlu, 2014, 282.

²⁴⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 105, 109/465.

²⁴⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 142/290.

²⁴⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 142/289.

²⁴⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 38, 129/261.

²⁴⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 117/241.

²⁵⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 180/356.

Bölgenin bulunduğu konum zahirenin buradan elde edilmesine mani olmaktaydı. Bu yüzden hem ordunun hem de halkın ihtiyaç duyduğu buğday ve arpa gibi ürünler, başka bölgelerden tedarik ediyordu. Bu konuyla ilgili pek çok belge mevcuttur. Mesela H.986/M.1578 Boğdan voyvodasına yollanan hükümde şark seferi için gerekli olan on bin kilo un, on bin kilo arpa, yağ ve balı gemilere yüklenerek Trabzon'a yollanması emredilmiştir.²⁵¹ Trabzon'a ulaşan bu zahirenin kira hayvanlarına yükletilip şark seferine gönderilmesi de Trabzon beyinden istenmekteydi²⁵².

Trabzon üzerinden gönderilecek olan zahire çoğunlukla farklı yerlerden gelen nakliyeler aracılığıyla temin edilmekte idi. Merkez ise yapılan bu nakillerin denetiminin yapılması hususunda oldukça titiz davranıyor, gönderdiği emirlerle de naklin kontrolünü sağlamaya çalışıyordu. Örneğin H.986/M.1578 Vezir Mustafa Paşa'ya yollanan hükümde, Trabzon ve Batum iskelelerine çıkarılmak üzere on dört gemi zahire gönderildiği bildirilerek, şimdiye kadar orduya ne kadar zahire gittiğinin yazılması istenmiştir. Ayrıca Kefe tarafında kıtlık olduğundan dolayı oraya da zahire gönderilmesi emredilmiştir²⁵³. H.986/M.1578 tarihinde Vezir Mustafa Paşa'ya yollanan hükümde zahireye ihtiyaç olduğu bildirilerek, Trabzon İskelesi'ne ulaşan on beş gemiyi, Rumeli zahiresini satın almak için göndermesi emredilmiştir²⁵⁴. Samsun limanından İstanbul'a gönderilen mallar için de Trabzon beyinin yardımına ihtiyaç duyulmakta idi. H.981/M.1573 tarihinde Canik'ten tedarik edilip İstanbul'a gönderilecek olan arpa, un vb. şeylerin Samsun iskelesine gemi gönderilmesi için Trabzon beyine hüküm yollanmıştır²⁵⁵. H.981/M.1573 tarihli başka bir hükümde de Samsun'da hazırlanan zahire ve organları İstanbul'a nakil için Trabzon'da bulunan gemilerinin Samsun'a gönderilmesi istenmektedir²⁵⁶.

Osmanlılarda bir hayli önemli olan zahire temini, hem cephedeki asker için hem de sefer ve sevkiyatta kullanılan binek hayvanları için olmazsa olmaz bir ihtiyaçtı. Özellikle iç bölgelere gönderilecek zahire evvela güzergâh üzerindeki

²⁵¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 286/523.

²⁵² BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 293/536.

²⁵³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 213/401.

²⁵⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 208/394.

²⁵⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 23, 296/640.

²⁵⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 24, 11/28.

gemi ve kayıklara yüklenir sonrasında da vardığı limandan binek hayvanlarına aktararak istenilen bölgelere ulaştırılırdı. Örneğin H.986/M.1578 tarihinde Trabzon beyine gönderilen hükümde Silistre’den gemilere yüklenip gönderilen arpa ve buğdayın Trabzon’a geldiğinde kira hayvanlarına yüklenip oradan Mustafa Paşa ordusuna gönderilmesi ve narh üzere askere sattırılması istenmiştir²⁵⁷.

Osmanlı Devleti’nin en mühim problemlerinden olan iaşe meselesi, hazine için epey bir mali yük oluşturmaktaydı. Hazinesinin masraflarını hafifletmek ve ordunun iaşe ihtiyacını karşılamak için zahire temin yöntemi geliştiren Osmanlılar, ihtiyaç olduğu durumlarda halktan hizmet ve yardım talep ederek “avarız-ı divaniye” yükümlülüğü oluşturmuştur. Bu lojistik destek çoğunlukla lonca mensupları tarafından karşılanıyordu. Orducu esnaf olarak adlandırılan bu grup, sefer zamanında orduya dâhil olarak kendi üretim ve hizmetlerini askerlere sunuyorlardı²⁵⁸. Kayıtlarda da tesadüf edilen orducu esnafı ihtiyaç olduğunda merkezden gönderilen emirlerle zahiresi ile birlikte istenilen bölgelere ulaştırılıyordu. Örneğin H.993/M.1585 tarihinde Trabzon beyine ve kadısına gönderilen hükümde şark seferine giden asker için orducu esnafının lazım olduğu belirtilmiş, İstanbul’dan gönderilecek orducuların zahiresinin gemi ile Trabzon’a gönderilmesi oradan da kira davarları ile Erzurum’a ulaştırılması emredilmiştir²⁵⁹.

Karadeniz’de bulunan korunaklı limanlar, ticari veya askeri amaçla kullanılan gemiler için barınak imkânı sağlıyor, sahip oldukları hinterlandlar sayesinde de güçlü bir ulaşım ağı oluşturuyorlardı. Trabzon ve Batum da bu önemli limanlar arasında yer almaktaydı. Bilhassa XVI. yüzyılın son dönemlerinde iç kesimlere yapılacak olan askeri ve ticari nakliyatlar için kullanılan bu iki liman, şark seferi için büyük fayda sağlamıştır. Deniz yolu üzerinden Trabzon ve Batum’a getirilen zahire, yük hayvanları aracılığıyla iç bölgelere ulaştırılıyordu²⁶⁰. Nitekim H.987/M.1579 yılında Trabzon ve Batum kadılarına yollanan hükümde, Anadolu Beylerbeyi Cafer Paşa’nın adamları tarafından Varna ve İsakçı iskelelerinde yükletilen zahirenin, Trabzon’a geleceği oradan da Batum yoluyla Erzurum’a

²⁵⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 133/275.

²⁵⁸ Bülent Çelik, “Osmanlı Seferlerinde Orducu Esnafının Fonksiyonları”, *Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2018, s. 138-139.

²⁵⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 58, 24/72.

²⁶⁰ Orhankazi, 2019, 81.

nakledileceği bildirilmiştir²⁶¹. Öte yandan H.986/M.1578 senesinde de Akkirman'daki kadılardan, yine şark seferindeki askerler için zahire toplanması ve buradaki gemilerle Trabzon ya da Batum'a tabi Gönve İskelesi'ne gönderilmesi istenmiştir²⁶².

Merkez, zahirenin muhafaza edilmesi hususunda da taşradaki yönetime müdahil olmuş, gönderdiği emirlerle de zahirenin korunması için hisar erlerinden yardım alınmasını istemiştir. Bu durum H.988/M.1580 tarihli hükümde de açıkça gözlemlenmektedir. İbrail kadısına yazılan bu hükümde Tımışvar ve Budin taraflarından şark seferi için gelecek zahirenin, Karadeniz gemilerine yükletilip Trabzon'a gönderildiği bildirilmiştir. Ayrıca burada hazır gemi bulunmaması halinde zahireyi muhafaza için hisar erleri getirtmesi emredilmiştir²⁶³. Bir başka H.986/M.1578 tarihli hükümde de Akkirman sahilindeki dizdarlara gönderilmiştir. Bu hükümde, şark seferi için Trabzon ve Gönve iskelelerine zahire götürecekt olan on beş gemi için hisar eri getirilmesi emredilmiştir²⁶⁴. Merkezin, Trabzon beyine gönderdiği hükümdeki istekleri, devletin sefer hazırlığı içinde olduğu düşüncesini destekler niteliktedir. Örneğin H.981/M.1573 tarihli hükümde, Trabzon'da bulunan zaim, sipahi, hisar erleri ve kürekçileri ayrıca peksimet, kendir ve barut gibi malzemelerin gemilere yükletilip İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir²⁶⁵.

Devlet, özellikle ordunun yiyecek ihtiyacının giderilmesi için lazım olan buğday, arpa, un, ekmek ve peksimet gibi ürünlerin teminine büyük önem veriyor, bu ürünler arasında hazır yiyecek olarak kullanılan peksimet de, yol üzerindeki askeri ambarlarda depo ediliyordu. Uzun süre bozulmadan durabilen peksimetin yapım aşamasında buğday ununun kullanılmasını uygun gören merkez, çavdar, arpa ve darı unlarının kullanımını tasvip etmiyordu²⁶⁶. Merkezin peksimet hususundaki titiz tavrı peksimetin pişirilmesinden depolanıp dağıtılmasına kadar sürüyor, istenilmeyen durumlar söz konusu olduğunda da olaya müdahil oluyordu. Aşağıda bahsedilecek olan hükümden de anlaşılacağı üzere merkez, acil ihtiyaç

²⁶¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 38, 57/129.

²⁶² BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 135/278.

²⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 39, 279/536.

²⁶⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 32, 136/281.

²⁶⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 24, 64/174.

²⁶⁶ Ömer İşbilir, *XVII. Yüzyılın Başlarında Şark Seferlerinin İaşe İkmal ve Lojistik Meseleleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996, s. 55-56.

durumlarında peksimet yapımında kullanılmasını istediği buğday unu hususunda taviz vermiştir. Trabzon Beyi Ömer Bey'e yollanmış olan bu hükümde merkez, peksimet ihtiyacının acil olduğu ve mevcut olan undan on bin kantar peksimet pişirtilip, gemilerle İstanbul'a gönderilmesini istenmiştir²⁶⁷. Yine Ömer beye gönderilmiş olan H.983/M.1575 tarihli bir başka hükümde, Trabzon'a getirilen miri zahireden donanma için lazım olduğu kadar peksimet yaptırılması ve Nevruz'da İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir²⁶⁸.

XVI. yüzyılın beraberinde getirdiği nüfus artışının, devlet içerisindeki üretimi olumsuz yönde etkilememesi ve iç alım-satımında üretim dengesinin bozulmaması için bazı ürünlerin dışa ihracatı yasaklanmıştır. Yasak ürün kapsamına giren malların sayısı da epey kabarıktır²⁶⁹. Bu yasak ürünlerle alakalı olarak ilgililere gönderilmiş olan hükümler, hem görevlilerin bu konudaki ihlallerini hem de devletin kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçemediğini göstermektedir. Şöyle ki, H.985/M.1577 tarihinde Kefe beyine yollanan hükümde Trabzon, Samsun ve Sinop iskelelerinden Kefe'ye götürülmesi istenen tuz, meşin ve silah gibi yasak olan maddelerin, gemiciler tarafından alınıp Abaza ve Megril taraflarına götürüldüğüne dair haber alındığı anlatılmaktadır. Merkezi idare, bu duruma engel olunmasını ve Kefe'ye lazım olan yasak ürünlerin, gemicilerden alınan izin kâğıdıyla teslim edilmesini emretmiştir²⁷⁰. Aynı tarihte Trabzon beyi, kadısı ve iskele eminine gönderilmiş olan bir başka hükümde de meşin, silah ve tuz gibi yasak malları yükleyip Kefe'ye gitmek için yola çıkan gemilerin, Abaza ve Megril taraflarına gitmesinin yasaklanması emredilmiştir²⁷¹. Merkezi idarenin bu hususla alakalı net tavrı kaçakçılık faaliyetlerinin önüne geçememiş olacak ki, yasaklı mallar daha önce belirtilen yasaklı bölgelere götürülmeye devam etmiştir. H.986/M.1578 tarihli hükümde, Kefe'ye götürmek bahanesiyle alınan meşin ve tuz gibi yasaklı malların, yine Abaza ve Megril vilayetlerine götürüldüğü bildirilmiştir. Hükümün devamında ise Trabzon beyinden, Kefe beyinin izni olmadan hiçbir

²⁶⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 27, 188/428.

²⁶⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 27, 167/384.

²⁶⁹ Zeki Arıkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)", *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu'na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 283.

²⁷⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 30, 165/387.

²⁷¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 30, 164/386.

gemiye bu gibi yasak ürünlerin verilmemesi için iskelelerdeki görevlilerin tembih edilmesi istenmiştir²⁷².

2.4. TERSANELER VE GEMİ YAPIMI

Anadolu'nun kıyı şehirlerinde yer alan tersaneler, burada uzun yıllar hüküm sürmüş olan farklı medeniyetler tarafından kullanılmaktaydı. Bilhassa Bizans ve Türk toplumları, Anadolu'daki denizcilik faaliyetlerinde büyük rol oynamış, kendilerine has gemi ve teknolojiler üretmelerine rağmen birbirlerinden etkilenmişlerdir. Gerek savaş gerekse ticaret vesilesiyle sağlanmış olan bu etkileşim, benzer yapıların inşa edilmesini kaçınılmaz hale getirmiş, böylelikle iki farklı medeniyetin benzer gemi ve gemicilik terimleri ortaya çıkmıştır. Türklerin Anadolu'dan Bizans'ı çıkarmasıyla birlikte Bizans'a ait olan tüm deniz üsleri ve tersaneler Türklerin hâkimiyetine geçmiş böylelikle Türkler, denizcilik faaliyetlerinde üstün başarılar elde etmişlerdir²⁷³.

Osmanlı Devleti, sahillere ulaştıktan kısa bir süre sonra Bizans, Anadolu Beylikleri ve Selçuklulardan kalan İstanbul, Sinop, Alanya, Gelibolu, İzmit ve Gemlik gibi pek çok eski tersaneden yararlanmışır. XVI. yüzyıldan evvel tersane kelimesini kullanmayan Osmanlılar, bunun yerine liman kelimesini kullanmıştır. Bu yüzyılın başına gelindiğinde ise tersane kelimesini kullanmaya başlayan Osmanlılar, tersaneyi “gemi inşa edilen gözler” manasında kullanmıştır²⁷⁴. Üç kıtaya yayılmış olan Osmanlı Devleti, bilhassa Fatih Sultan Mehmet döneminde, tersanelerde yapılan gemiler sayesinde çok büyük başarılar elde etmiş, Kanuni Sultan Süleyman döneminde ise bu başarı en üst düzeye ulaşmıştır. Osmanlı Devletine ait 86 tersane bulunmaktaydı, bu rakamdan da anlaşıldığı üzere gemi yapım faaliyetleri onlar için çok mühim bir uğraştı²⁷⁵. Bu tersaneler arasında

²⁷² BOA, A.DVNS.MHM.d, 34, 40/83.

²⁷³ Murat Altuntaş, *XI.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu'da Deniz Üsleri ve Tersaneler* (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2020, s. 145.

²⁷⁴ İdris Bostan, “Tersâne-i Âmire”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, C. 40, İstanbul, 2011, s. 513.

²⁷⁵ Sevcan Mutlu, *XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Denizciliği Açısından Samsun Tersanesi ve Ekonomik Fonksiyonu* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 48.

Karadeniz Bölgesi'nde bulunan Trabzon, Sinop ve Samsun tersaneleri, bölgedeki küçük deniz nakliyat ağını²⁷⁶ oluşturmaktaydı.

Trabzon'un deniz kıyısında yer alması onu dışarıdan gelen saldırılara açık hale getirmiştir. Bu yüzden Trabzon'a hâkim olan devletler, Karadeniz sahillerinin güvenliği ve ordunun iç bölgelere rahat ulaşımı için güçlü bir donanma oluşturmak zorunda kalmıştır²⁷⁷. Bu dönemde donanma için hazırlanan gemilerde çoğunlukla kereste, demir, funda, yağ, katran, reçine, kirpas, ispavlu, üstüğü ve zift malzemeleri kullanılmaktaydı. Bu malzemelerin önemli bir bölümü avarız vergisi karşılığında halktan toplanmakta veya piyasadan satın alınmaktaydı²⁷⁸. Gemi yapımında kullanılacak olan malzemeler, hammadde ve malzeme yönünden zengin bölgelerden temin edilerek, ihtiyaç duyulan tersanelere sevk edilmekteydi. Tersanelerdeki gemi inşasından sorumlu görevliler, merkezden atanan tersane emini ya da mübaşir olarak adlandırılırdı. Merkezi idare, bu görevlilerin ihtiyaç duyduğu durumlarda onlara yardım etmeleri için o bölgede bulunan kadı, dizdar, yeniçeri serdari ve naib gibi idarecileri de görevlendirmiştir²⁷⁹.

Merkezi idare, donanma için gerekli yapıları inşa etmeden evvel belirli mercilerden vergiler tahsil ediyor, bu vergilerin yeteri miktarda karşılanması halinde inşa çalışmalarına başlanıyordu. H.985/M.1577 tarihinde Karahisar-ı Şarki kadısına yollanan hükümde de Batum'un muhafazası için yapılan kayıkların ihtiyaçları için avarız-ı divaniye ve tekâlif-i örfiyeden muaf olanlardan her sene toplanan verginin mübaşirler tarafından karşılandığı bildirilmiş ayrıca bu kayıklar için Trabzon iskelesi mahsulünden de yüklü miktarda akçe tahsil edilmiştir. Belirtilen paraların kimler tarafından ve ne şekilde harcandığına dair tahkikin yapılması emredilmiştir²⁸⁰. Farklı yerlerde yapılan gemi yapımında da Trabzon bölgesinden destek istenmekteydi. H.993/M.1585 tarihinde Trabzon kadısına yollanan hükümde Urumi ve Selman civarlarında yapılacak on beş gemi için Vezir Sinan Paşa'nın on reis, altmış gemici, gemi ustası, gemi dülgerleri ve kalafatçı,

²⁷⁶ M. Emre Kılıçaslan, "Bir Ağa, Bir Tüccar ve Bir Kadın: XIX. Yüzyıl'da Tirebolu'da Tekne İnşa Etmek", *OTAM*, S. 40, 2016, s. 386.

²⁷⁷ Melek Öksüz, *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004, s. 315-316.

²⁷⁸ Mutlu, 2008, 33.

²⁷⁹ Hüseyin Kıcalı, *18. Yüzyılda Rodos'ta Gemi İnşası (1770-1792)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2019, s. 24.

²⁸⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 31, 288/641.

gemi urganı, üstüğü, zift gibi bazı isteklerinin olduğu anlatılarak bunların Batum ve Trabzon'dan karşılanması emredilmiştir²⁸¹.

Gemi yapımının en temel malzemelerinden biri olan kereste, merkezin uygun gördüğü ormanlık alanlardan sağlanmakta idi. Osmanlı Devleti'nin bulunduğu sınırlar ormanlık açıdan oldukça zengin olduğundan, kereste için gerekli olan ağaçlar kolaylıkla elde edebiliyordu²⁸². Osmanlı Devleti, kereste ihtiyacının karşılanması için tahtacı olarak bilinen grupları istihdam etmişti. Onlar bazı vergi muafiyetleri karşılığında devletin kereste ihtiyacını karşılamaktaydı²⁸³. Canik sancağının da kereste için uygun ormanlık alana sahip olduğu H.979/M.1571 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Buna göre, Canik sancağındaki miri araziden Sinop limanında yapılan gemiler için kereste kesildiği, kesilen bu kerestelerin de Nevruz'a kadar hazır bulundurulması emredilmiştir. Ayrıca gemi yapımında kullanılması için tedarik edilen kereste, kendir ve zift gibi malzemelerin bedelinin de gerekli yerlere gönderilmesi istenilmiştir²⁸⁴.

Gemi yapımında ihtiyaç duyulan bir diğer ürün de kendir idi. Donanma için gerekli olan halat ve urgan gibi malzemelerin yapımında kullanılan bu ürünün, üretimi ve temini de oldukça önemliydi²⁸⁵. Merkezin zaman zaman kendir temini hususunda problemler yaşadığı H.979/M.1571 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Bu hükümde, kendir müfettişi ve emininden farklı zamanlarda kendir talep edildiği ancak bu kendirin tersaneye ulaşmadığı bildirilmiştir. Hükümün devamında ise tersane gönderilmeyen kendirlerin aceleyle Trabzon'da yapılmakta olan gemilere yollaması emredilmiştir²⁸⁶. Osmanlılar kendir temininde yaşadıkları problemleri üretim aşamasında da yaşamış, merkez ise yerel idaredeki yetkililere uyarılarda bulunarak, bu sorunun giderilmesi için daha çok emek sarf etmelerini istemiştir. Örneğin H.980/M.1572 tarihinde Trabzon beyine yollanan hükümde, Samsun ambarında bulunan üç bin kantar kendirin işlenip tel ve urgan yapılması emredilerek, kaybolan bazı ürünlerin yenilerinin bulunması için de adam

²⁸¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 59, 54/233.

²⁸² İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992, s. 102.

²⁸³ Sadullah Gülten, "Kökler ve Dallar: Tahtacı Alevilerinin Menşei ve Tahtacı Cemaatleri", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Dergisi*, S. 95, 2020, s. 144.

²⁸⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 16, 83/165.

²⁸⁵ Deniz Akpınar-Ahmed Nizamoğlu, "Osmanlıdan Cumhuriyet'e Kenevir Üretimi", *Turkish Studies Dergisi*, S. 4, Ankara, 2019, s. 1226.

²⁸⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 18, 39/74.

gönderilmesi istenmiştir. Ayrıca üretilen kendirin yetersiz geldiği, bu nedenle de daha fazla kendir üretilmesi gerektiği bildirilmiştir²⁸⁷.

Osmanlı tersaneleri arasında önemli bir yere sahip Sinop tersanesi, surlarla çevrili güvenli bir yerde olması dolayısıyla gemi yapımı için oldukça uygundu²⁸⁸. XVI. yüzyılda Osmanlı donanmasının ihtiyaç duyduğu birçok harp gemisi de yine burada inşa edilmiştir. Bu tersane, yapılan gemilerin çeşitliliği ve sayısı bakımından Galata ve Gelibolu'dan sonra Osmanlı Devleti'nin üçüncü büyük tersanesidir²⁸⁹. H.979/M.1571 tarihli hükümden anlaşıldığı kadarıyla, Osmanlıların savaş gemisi olarak kullandığı kadırgalar da burada inşa edilmiştir. Sinop kadısına yollanan hükümde, Sinop'ta yirmi beş kadırganın inşa edildiği sırada Samsun'da da beş kadırganın yapım faaliyetlerinin başladığı bildirilerek, Samsun'da yapılacak beş kadırganın, Sinop'ta yapılan işi aksatabileceği ve fazladan kereste ihtiyacı doğurabileceği için Samsun'da yapılacak kadırgaların yapım işinin tehir edilmesi istenmiştir²⁹⁰.

Merkez, donanma için gerekli olan gemilerin inşa sürecini titizlikle takip etmiş, yetkililerin de aynı titizlikle sorumluluklarını yerine getirmeleri için uyarılarda bulunmuştur. H.979/M.1571 tarihinde, Sinop tersanesindeki işçiler yetersiz gelmiş olacak ki, Trabzon ve Batum sancaklarındaki kadılardan, Sinop'ta yapılacak kadırgalarda çalıştırılmak üzere usta, neccar ve kalafatçı göndermeleri için hüküm yollandığına dair Sinop kadısına haber verilmiştir²⁹¹. Trabzon ve Batum sancaklarındaki kadılardan istenilen işçiler Sinop'a ulaşmamış bu yüzden merkezi idare bu hususla alakalı emri tekrar yollamıştır²⁹². Sinop gibi Trabzon da gemi ve kayık yapımında ön plana çıkmaktadır. H.982/M.1574 tarihinde Rize kadısına yollanan hükümde, Trabzon Beyi Ömer Bey'e üç kayık yaptırmasının emredildiği ancak onun tahrir hizmetinde olduğu için bu görevin kendisine verildiği

²⁸⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 21, 30/86.

²⁸⁸ Mehmet Ali Ünal, "XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi", *XVI. Türk Tarih Kongresi*, TDK Yayınları, Ankara, 2005, s. 912.

²⁸⁹ İdris Bostan, "XVI. Asırda Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Tezgâhları", Bayram S. (Ed.) *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri 1*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul 1988, s. 127.

²⁹⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 10, 260/405.

²⁹¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 10, 293/471.

²⁹² BOA, A.DVNS.MHM.d, 10, 293/472.

bildirilmiştir. Hükümün devamında ise kayıkları kerestesi bol olan başka bir yerde yaptırıp göndermesi emredilmiştir²⁹³.

Trabzon'dan Sinop'a kadar görev alan tüm kadırlara yollanan bir başka hükümde, kadırgaların inşasına memur edilen Mahmut Çavuş'un, neccar ve kalafatçı gibi işçilere ihtiyaç duyduğu bildirilerek, bu kimselerin vakit kaybettirilmeden tedarik edilmesi istenmiştir. Hükümün devamında da verilen bu görevin suiistimal edilerek halka zulüm edilmemesi de emredilmiştir. Ayrıca kendirci ve çeltikçilik bahanesiyle de kimsenin hizmetten kaytarmasına müsaade edilmemesi istenmiştir²⁹⁴. İstenilen işçilerle alakalı problemler yaşandığı, gönderilmiş olan bir başka hükümden de anlaşılmaktadır. Buna göre, İstanbul'dan Trabzon'a kadar bu güzergâhta bulunan tüm kadırlardan, Sinop'taki gemi inşasına lazım olan neccar ve kalafatçıların başka tersanelerde çalıştırıldığı için Sinop'taki işin aksadığı, bu nedenle de Sinop dışında çalıştırılan neccar ve kalafatçıların Sinop'a gönderilmeleri emredilmiştir²⁹⁵.

Aynı konuya bu kez Samsun tersanesi de dâhil olmuştur. Sinop tersanesinden sonra Karadeniz'de en çok gemi üreten bu tersaneyle²⁹⁶ ilgili H.979/M.1571 tarihli hükümde, Samsun ve Sinop'ta inşa edilen gemilere, neccar ve kalafatçı lazım olduğundan bu gemilerin inşası bitene kadar kaza dâhilinde hiç kimseye gemi yaptırılmaması istenmiştir. Ayrıca neccar ve kalafatçıların Samsun ve Sinop'a yollanması bunun yanında urgan, zift ve kereste gibi gemi malzemesini gemicilere verdirilmeyip, belirtilen yerlere gönderilmesi istenmiştir²⁹⁷. Merkezin, Sinop ve Samsun tersaneleri haricinde, çevre bölgelerde yapılan çalışmalarını durdurma amacı bu iki önemli tersanenin gemi yapım faaliyetlerini sorunsuz bir şekilde devam ettirebilmeleri içindir.

Merkezi idare, donanma için gerekli olan gemilerin yapım aşamasında taşırayla olan ilişkilerine daha çok yoğunlaşmış, ayrıca yapılması gerekenler de bölge yetkililerine bildirilerek ivedi olmaları istenmiştir. Örneğin H.979/M.1571 tarihinde İnebolu'dan Trabzon güzergâhına kadar görev alan kadırlara gönderilen

²⁹³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 24, 312/847.

²⁹⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 893/1204.

²⁹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 757/989.

²⁹⁶ Bostan, 1988, 129.

²⁹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 16, 247/481; BOA, A.DVNS.MHM.d, 5, 12/34; BOA, A.DVNS.MHM.d, 5, 452/1213;

hükümde, Sinop'ta yapılan on beş adet geminin inşasına memur edilen Mehmet Çavuş'a, her türlü yardımın sağlanmasının yanında yapılan on beş geminin de Nevruz'a kadar bitirilmesi istenmiştir. Hükmün devamında da Süveyş kerestesini Sinop'taki tersane için hazır hale getirilmesi ve bu bahane ile reayadan rüşvet alınmaması istenmiştir²⁹⁸. Merkezi idarenin, tersanelerdeki işleyişi denetlemesi ve biten çalışmalardan haberdar olmak istemesi, tersanelerde oluşabilecek aksaklıkların önüne geçmek ve çalışmayı hızlandırmak için olduğu düşünülebilir. Ayrıca yönetimin rüşvet hususundaki tavrı da olası bir adaletsizliği engellemek içindir.

Trabzon'da yapılan gemi malzemelerinin bir kısmının başka yerlerden tedarik edildiği H.981/M.1573 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Buna göre, Batum beyine Güzelmelik sancağında fazla kendir bulunduğu bildirilerek, bu kendirin tersane için alınıp Trabzon'a gönderilmesi emredilmiştir²⁹⁹. Kendirin Trabzon'daki tersaneye ulaştırılması için de Trabzon Beyi Ömer görevlendirilmiştir³⁰⁰. Gemi inşasında eski gemi malzemelerin de kullanıldığı görülmektedir. Bu konuyla ilgili H.982/M.1574 tarihinde Trabzon beyine yollanan hükümde, Trabzon tersanesinde bulunan eski gemileri bozup işe yarayan demirlerinin yeni yapılan gemilerde kullanması ve eski kerestesinin de satılması istenmiştir³⁰¹.

Osmanlı donanmasında kullanılan bir diğer malzeme de urganıdır. Düğümleme, bağlama, sarma, paketleme ve tutturma işlerinde kullanılan³⁰² bu ürünün, tedarik sürecinde problemler yaşanmaması adına hükümler gönderildiği anlaşılmaktadır. Örneğin H.982/M.1574 tarihinde Trabzon beyine yollanan hükümde, Samsun'da olan urganı almak için gönderilen gemilerin donanmaya tayin olan sipahilerle birlikte gönderilmesi emredilmiştir³⁰³.

Donanması bulunan her devlette olduğu gibi Osmanlı Devleti de gemilerini hareket ettirmek için yelken ya da kürek kullanmıştır. Bu işi icra eden kürekçiler ise devletin kendi tebaasından ya da savaşta alınan esirlerden karşılanmıştır. Osmanlıların, kürekçi temini için başvurdukları yöntemlerden biri de işlenmiş olan

²⁹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 16, 78/140.

²⁹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 23, 316/699.

³⁰⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 23, 316/700.

³⁰¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 24, 329/900.

³⁰² Mutlu, 2008, 44.

³⁰³ BOA, A.DVNSMHH.d, 24, 324/885.

bir suçun karşılığında verilen kürek çekme cezası idi³⁰⁴. Trabzon beylerbeyi dâhil olmak üzere birden fazla bölgeye gönderilmiş olan hükümde de, işledikleri suçtan ötürü idam cezasına çarptırılanlar arasından bazı kimselerin küreğe konulmak üzere İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir³⁰⁵. Doğrudan Trabzon Sancağı Beyi Ömer'e yollanan başka bir hükümde ise donanma için kürekçiye ihtiyaç olduğu bildirilerek, istenilen miktardaki kürekçinin ivedilikle tedarik edilip İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir³⁰⁶. H.978/M.1570 tarihli hükümde ise Trabzon'dan ihracı emredilen kürekçilerin karadan ulaşımı uzun süreceğinden, bu kimselerin acilen deniz yoluyla gönderilmesi ve nevrudan önce donanmaya yetiştirilmesi emredilmiştir³⁰⁷.

2.5. EŞKIYALIK

Eşkîya kelimesi bedbaht, talihsiz, günahkâr, asi gibi manalara gelen şakinin çoğuludur. Eşkîyalık, silahla veya başka bir biçimde zor kullanmak suretiyle yol keserek baskın yapmak, cana ve mala tecavüz, kamu düzeni ve asayişin bozulması olarak tanımlanabilir. Osmanlı Devleti'nin genişlemesi ve iç ve dış etkilerin tesiriyle XVI. yüzyıldan itibaren eşkıyalık faaliyetleri artmıştır. Bu yüzyılın ikinci yarısında toplumun maruz kaldığı sosyal ve siyasi problemler, devletin tüm kademelerine iştirak ederek toplumsal bir kavgaya dönüşmüştür³⁰⁸.

Eşkîyalık faaliyetleri özellikle XVI. yüzyılın sonu ve XVII. yüzyılın başında zirveye ulaşmıştır. Eşkîyalığın ortaya çıkmasında Safevi Devleti'yle olan mücadele, şehzadeler arasındaki taht kavgaları, nüfusun artması, savaşların uzun sürmesi, konar-göçerlerin devlet kontrolünden çıkması gibi pek çok sebep etkili olmuştur. Öte yandan, Haçova Muharebesi sırasında firar eden kalabalık sayıdaki sipahi, eşkıyalığın baş göstermesinde oldukça etkili olmuştur. Tımarları ellerinden çıkan bu sipahilerin sayıları yaklaşık otuz bin kadardır. Bunlar, Anadolu'da zaten fazla olan eşkıyalık faaliyetlerinin daha çok artmasına sebep olmuştur. Yine bu dönemde tüfeğin yaygınlaşması ve kolayca alınıp satılması da eşkıyalık faaliyetlerinde önemli rol oynamıştır. Tüm bunlara ek olarak mevcut yıkıcı harekete

³⁰⁴ Ahmet Kılınç, "Klasik Dönem Osmanlı Devleti'nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili", *Belleten*, C. LXXIX, S. 285, 2015, s. 531.

³⁰⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 72, 209/404.

³⁰⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 703/1015.

³⁰⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 12, 12/24; BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 1203/1682.

³⁰⁸ Mustafa Akdağ, *Türk Halkı'nın Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1975, s. 15.

destek olan medrese öğrencilerini de saymak gerekir. Osmanlı belgelerinde suhte olarak geçen bu kişiler, diğerlerinden azımsanmayacak kadar kalabalık gruplarla gezerek asayişin bozulmasına etki etmişlerdir³⁰⁹.

Trabzon sancağı da yukarıda bahsedilen bu faaliyetlerden etkilenmiştir. Bir taraftan beylerbeyi, sancak beyi, yeniçeri, sipahi ve kadı gibi devlet görevlileri halka baskı kurarken, diğer bir taraftan da halkın içinden çıkan bazı kimseler yine halk üzerinde baskılarını arttırmıştı. Bölgede yoğun olarak yaşayan Çepniler gibi bazı aşiret grupları da asayiş olaylarına katılmışlardır. Bunların yanında Trabzon'un sahilde olmasından dolayı dışarıdan da bazı baskınlara maruz kaldığı anlaşılmaktadır. Bahsedilen bu olaylarla ilgili pek çok belge mevcuttur. Bu belgelerden, devletin halkı bu tür faaliyetlerden korumak için önlemler aldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda bunlardan bahsedilecektir.

Bölgedeki asayişin bozulmasında güvenliği sağlamakla yükümlü beylerbeyi, sancak beyi, kadı, zaim, yeniçeri, sipahi gibi görevliler de etkili olmuştur. Örneğin Trabzon kadılarına yollanan hükümde, beylerbeylerinin eski davaları yeniden görmek ve kan akçesi toplamak bahaneleriyle reayadan haksız yere para alıp onlara zulmettikleri bildirilmektedir³¹⁰. Bu problemler sadece Trabzon'da değil çevre bölgelerde de meydana gelmekteydi. Farklı bölgelerde yapılan usulsüzlükler için de Trabzon'daki görevliler bilgilendirilmekteydi. Örneğin Batum beylerbeyi iken eşkıyalık faaliyetinde bulunan Ali Bey'in katledildiğine dair Trabzon kadısına hüküm gönderilmiştir³¹¹. Trabzon beylerbeyine ve kadılarına yollanan bir başka hükümde ise bu sefer kadıların yerlerinde oturmayıp köy köy gezerek halktan ücretsiz olarak yiyecek ve akçe aldıkları bildirilmiştir³¹². H.997/M.1588 tarihli hükümden anlaşıldığı kadarıyla mahkeme görevlileri de eşkıyalık girişiminde bulunarak halk üzerinde baskı kurmuşlardır. Bu hususla alakalı Trabzon kadısına gönderilen hükümde, ahalinin adam göndererek mahkeme naibi ve kâtibinden şikâyetçi oldukları bildirilmiş ayrıca bu kimselerle alakalı birkaç kez daha şikâyet olduğu fakat herhangi bir işlem

³⁰⁹ Mücteba İlgürel, "Eşkîya", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 11, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 466-467.

³¹⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 90, 75/238.

³¹¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 225/559.

³¹² BOA, A.DVNS.MHM.d, 90, 75/239.

yapılmadığı belirtilmiştir. Bu sefer ismi geçenlerin gerekli cezaya çarptırılmaları ve işlerinden men edilmeleri istenmiştir³¹³.

Taşradaki yönetiminden sorumlu idareciler arasında sancak beyinin dışında muhtesip ve asesler de bulunmaktaydı. Kadının emrinde olan muhtesipler, bölgedeki ticari faaliyetleri denetlemekle yükümlü idiler. Çarşı ve pazardaki intizamı sağlamak, halk için mühim olan ihtiyaç malzemelerini yine halka ucuz ve uygun bir şekilde ulaştırmak, vergi toplamak gibi pek çok görevle yükümlü olan muhtesipler³¹⁴ ile çarşı ve pazarlardaki güvenlikten sorumlu olan aseslerin³¹⁵ zaman zaman görevlerini kötüye kullandıkları, gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır. Merkezi idareye yapılan şikâyet üzerine, bölgede bulunan sancak beyi, muhtesip ve aseslerin halka zulmettiği anlaşılmış, bunların teftiş edilmesi için de ilgililere hüküm gönderilmiştir³¹⁶. H.985/M.1577 tarihinde Trabzon beyine ve Rize kadısına yollanan hükümde de Rize’de bulunan sipahi, yeniçeri ve hisar mensuplarından bazılarının, mahkemelerde başkalarının davalarına müdahale ettikleri, eşkıyaları korudukları ve evli kadınları zorla boşandırıp başkalarıyla evlendirdikleri anlatılmaktadır³¹⁷.

Eşkıyalık faaliyetlerinde bulunan bir diğer grup da yeniçerilerdi. Osmanlı ordusunun önemli bir parçası olan yeniçeriler, Anadolu’nun birçok yerinde teşkilatlandırılmışlardı. Devletin idari kurumlarında meydana gelen bozulmalar yeniçeri teşkilatına da yansımış³¹⁸, halk da bu bozulmalardan nasibini almıştır. Her türlü zorbalık ve zulümle karşı karşıya kalan tebaa çareyi merkeze gönderdikleri şikâyetlerde arayarak bu zulme son verilmesini talep etmiştir. Merkezi idare ise gönderilen bu şikâyetlere karşı kayıtsız kalmayarak, taşradaki idarecilere suçluların engellenmesi ve yakalanarak İstanbul’a gönderilmesi için emirler göndermiştir³¹⁹. Çıldır beylerbeyi ve kadısına yollanan bir hükümde de Yeniçeri Ahmet’in ve adamlarının Trabzon’dan gelen tüccarları katledip mallarını yağmaladığı ifade

³¹³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 65, 37/150.

³¹⁴ İbrahim Erdoğan, “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiplik Üzerine Bir Değerlendirme”, *OTAM*, S.11, Ankara, 2000, s. 131.

³¹⁵ Abdulkadir Özcan, “Asesbaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 3, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 464.

³¹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 7, 70/193.

³¹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 31, 43/108.

³¹⁸ Süleyman Demirci, Hasan Arslan, “Eşkıyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyaleti Örneği Devlet Görevlilerinin Eşkıyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2012, s. 62.

³¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 48, 40/111.

edilmiştir³²⁰. Yine H.989/M.1581 tarihli hükümde de yeniçerinin yaptığı kundaklamadan bahsedilmiştir. Trabzon beyine ve Rize kadısına yollanan bu hükümde, Trabzon’da bulunan yeniçeri Mehmet’in, saray kapıcılarından Ahmet’in evini yaktığı için yeniçerilikten atılması ve haklarına son verilmesi emredilmiştir³²¹. H.986/M.1578 tarihinde Erzurum beylerbeyi Behram’a gönderilen hükümde ise Trabzon sancağının Rize nahiyesindeki Ali isimli yeniçerinin, sağ ulufecilerden Mehmet’in oğlu Mustafa’yı katlettiği bildirilmiş ancak Ali’nin bu sırada seferde olması hasebiyle olayın teftiş edilmesi istenmiştir³²². Aynı tarihli başka bir hükümde ise konuyla ilgili detay verilerek Ali’nin, Rize nahiyesinde yeniçeri Mustafa’yı öldürüp kaçtığı ve halen doğancı bölüğünde olduğu Erzurum beylerbeyi Behram’a bildirilmiş ve beylerbeyinden onu yakalayarak hadisenin geçtiği Rize’ye yollaması ve neticeyi bildirmesi istenmiştir³²³. Merkezi idare, görevlendirdiği kimselerin yetkilerini kötüye kullanmaları sonucunda onları görevlerinden men ederek yerlerine başka kimseleri tayin etmiştir. Trabzon kadısına gönderilen hükümde bu durum açıkça gözlemlenmektedir. Trabzon’da bulunan yeniçerilerin, reayaya zulüm etmemeleri için gönderilen Karagöz Subaşı’nın görevini hakkıyla yerine getirmemesi üzerine, görevinden alınarak yerine Ali Subaşı tayin edilmiştir³²⁴.

Osmanlıların ekonomik yapısı sosyal refah anlayışına dayanmaktaydı. Bu anlayışın sağlanabilmesi için de devletin kendi tebaasından tahsil edeceği vergilerde adaletli olması gerekmektedir. Osmanlıların bu anlayışla sürdürdükleri ekonomi, XVI. yüzyılın beraberinde getirdiği dâhili ve harici gelişmelerle bozulmaya ve sekteye uğramaya başlamıştır. Savaşların da etkisiyle devlet giderleri artmış ve hazine de açıklar meydana gelmiştir³²⁵. Tüm bu olumsuzlukları fırsat bilen işgüzar yöneticiler de görevlerini suiistimal ederek haktan talep olmadığı halde fazladan vergi tahsil etmeye başlamıştır. Bu durum hükümlere de yansımıştır. Trabzon beylerbeyine ve kadılarına yollanan bir hükümde vergi toplamakla görevli olan kişilerin halktan usulsüz bir şekilde fazla akçe talep ettikleri bildirilmiştir³²⁶.

³²⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 420/1055.

³²¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 46, 191/403.

³²² BOA, A.DVNS.MHM.d, 34, 320/672.

³²³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 35, 40/92.

³²⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 71, 38/75.

³²⁵ Savaş Yılmaz, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Eşkıyalık Bağlamında Bürokratik Kaos”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, 2019, s. 113.

³²⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 94, 48/240.

Merkezi idare, eşkıyalıkla olan mücadelede kanunsuzların cezalandırılmalarına büyük önem vermiş, gerektiğinde de en ağır cezaları uygulamaktan çekinmemiştir. Örneğin Trabzon sancağındaki kadılara ve yeniçeri çavuşuna yollanan hükümde, eşkıyalar arasında kendini yeniçeri, topçu ve cebeci olarak gösteren kimselerin muhakeme edilerek hapis veya idam cezasına çarptırılmaları emredilmiştir³²⁷. Merkezi yönetimin, ceza yaptırımını uygulamadan evvel olayın kesinliğe kavuşması adına, zanlıların soruşturulması için yerel idareye hükümler gönderdiği görülmektedir. Bu konuya binaen Trabzon beylerbeyi ve Of kadılarına yollanan hükümde Of kazasına bağlı Holasiha ve Fotinos köylerinde sahipsiz araziye ele geçirip, ahaliye baskı yapan yeniçeri Ahmet hakkında tahkikat yapılması emredilmiştir³²⁸.

Osmanlı Devleti kurulmadan evvel, bulunduğu konum itibariyle pek çok farklı din ve etnik gruplarla birlikte yaşamış, kurulduktan sonra Fatih Sultan Mehmet dönemine kadar olan süreçte de fethettikleri yerlerdeki eski komşularını yeni tebaaya dâhil etmiştir. Sonraki dönemlerde ise kozmopolit bir ülke konumuna gelen Osmanlı Devleti, Müslim ve gayrimüslim tüm tebaa arasında güvenlik ve dengeyi sağlamak amacıyla devlet teşkilatını gayrimüslimlerin idaresini de kapsayacak şekilde düzenlemiştir. Bu teşkilat içerisinde devlet ile Hristiyan reaya arasındaki bağı da metropolitler sağlamıştır. Hristiyan tebaanın dini ve sosyal işlerinden sorumlu olan metropolitler, Osmanlı şehirlerinin kozmopolit karakterinin en önemli figürleri arasında yer almaktaydı. Hristiyan tebaanın vergi işlerinden de sorumlu olan metropolitler, Osmanlı kontrolüne tabii kurumsal bir mahiyet taşımaktaydı. Metropolitlik olarak adlandırılan bu kurum, devlet içerisinde yaşayan gayrimüslim Hristiyan unsurların dini, idari, siyasi ve hukuki haklarını gözetmekte idi. Merkez tarafından yapılan tayinlerle ataması gerçekleştirilen metropolitler, devletin çeşitli bölgelerinde görev yapmaktaydı³²⁹. Söz konusu dönemde de Trabzon'a metropolit ataması yapıldığı ancak devletin içerisinde bulunduğu karışıkları fırsat bilen Trabzon metropolitinin de eşkıyalık faaliyetinin içinde yer aldığı gözlemlenmektedir. Belgelere yansımış olan eşkıyalıklara bakıldığında gayrimüslim tebaanın da ne derece mağdur olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Batum

³²⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 100, 124/473.

³²⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 93, 3/22.

³²⁹ Turan Açık, "Trabzon Rum Metropolitleri Hakkında Bazı Gözlemler (160-170)", *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, C. 4, S. 10, 2007, s. 1-3.

beylerbeyine ve kadısına yollanan hükümde halkın Trabzon Rum Metropoliti Gerasimos'tan şikâyetçi olduğu ve burada bulunan zimmîlere de zulümde bulunduğu bildirilmiştir³³⁰. Yine Batum beylerbeyi ile Trabzon kadısına gönderilen bir başka hükümde, Trabzon Metropoliti Gerasimos'un adamı olan Apostol'un yeniçeri ve sipahi kılığında gezip ahaliye zulmettiği bildirilmiştir. Merkezi idare, buradaki görevlilerden olayın aslının olup olmadığını öğrenmek için teftiş yapılmalarını emretmiştir³³¹.

Metropolitlerin halk üzerindeki bu baskılarının önüne geçilmediği, Batum beylerbeyine ve Trabzon kadısına yollanan hükümlerden anlaşılmaktadır. Buna göre, Trabzon'da fukaraya zulüm ve düşmanlık eden Metropolit Sasol'un Rodos'a sürülmesi kararlaştırılmıştır³³². Batum beylerbeyine ve Trabzon kadısına yollanan başka bir hükümde de, Trabzon Rum Metropoliti Gerasimos ve Lefter arasında bazı problemler olduğu, Gerasimos, hakkında iftira atan Lefter'in sahtekâr olduğunu iddia etmiştir. Merkezi idare sorunun çözüme kavuşturulması için soruşturma yapılmasını istemiş³³³ fakat ikili arasındaki mesele bir türlü halledilememiştir. Bunun üzerine aralarındaki anlaşmazlığın kadı tarafından halledilmesi kararlaştırılmıştır³³⁴. Nitekim Lefter'in eşkıya taifesinden olduğu anlaşılacak, derhal yakalanması emredilmiştir³³⁵.

Kuruluşundan itibaren düzgün ve dengeli bir yapılanma oluşturan Osmanlılar, hızla büyüyen devlet karşısında birçok alanda yetersiz kalmış, bilhassa idari teşkilatta büyük bozulmalar meydana gelmiştir. Genişleyen sınırlarla birlikte ehliyetli idarecilere olan ihtiyaç artmış, devlet ise bu durum karşısında ehliyetsiz kimselere yönetme yetkisi vermek zorunda kalmıştır. Hak etmedikleri mertebelere yükselen bu bilgisiz kimseler, görevlerini kötüye kullanarak halka baskı ve zulümde bulunmuşlardır³³⁶. Örneğin Trabzon beylerbeyi olan Ahmet'in eşkıya ile birlikte köyleri bastığına dair şikâyet söz konusu olmuştur³³⁷. Aynı şekilde H.1013/M.1604 tarihinde Kapıcı başı Davud ve Trabzon kadısının, Trabzon beylerbeyi Ali Paşa'nın

³³⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 335 /843.

³³¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 347/367.

³³² BOA, A.DVNS.MHM.d, 80, 192/483.

³³³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 99/248.

³³⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 97/243.

³³⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 381/972.

³³⁶ Şaban Bayrak, *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu'da Eşkıyalık Olayları*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1998, s. 16.

³³⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 80, 474/1125.

halka zulüm ettiğini iddia etmişlerdir³³⁸. Görevini ihlal eden kötü niyetli yöneticiler, kendilerini aşikâr etmemek için eşkıyalık faaliyetine bizzat katılmamış bunun yerine kendi adamlarını görevlendirmişlerdir. Bu tür olaylara karşı tetikte olan merkez, gerektiğinde olaya müdahil olarak suçluların yakalanmasını emretmiştir. Örneğin, Defterdar adına Trabzon taraflarında gezip ahaliye zulüm ve baskı yapan Cerrahoğlu Mustafa'nın yakalanarak serdarın huzuruna götürülmesi emredilmiştir³³⁹. Yine Trabzon müfettişi ve kadısına yollanan hükümde beylerbeyinin maiyetinde bulunan adamların, başkalarına ait çayırlara müdahale ettikleri ve köylülerden zorla yem ve yiyecek topladıkları bildirilmiştir³⁴⁰.

En üst merciden en alt kademeye kadar devletin hemen hemen her kurumunda bozulmalar meydana gelmiş, yetkililer görevlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanarak halka zulümde bulunmuşlardır. Eşkıyalara hak ettiği cezayı vermekte ihmalkâr davranmayan merkez, bazı durumlardaki cezai işlemleri, suçluların mal varlığına el koyarak gerçekleştirmiştir. Örneğin H.1003/M.1594 tarihinde Batum beylerbeyine ve Atina kadısına yollanan hükümde Trabzon Zaimlerinden Osman'ın, eşkıya olduğu için zeameti alınmış ancak onun gayrı resmî yollarla zeametini geri aldığı ve tekrar halka zulüm etmeye başladığı bildirilmiştir. Merkezi idare bunun üzerine Osman'ın yakalanıp gereken cezaya çarptırılmasını emretmiştir³⁴¹. H.1003/M.1594 tarihli bir başka hüküm de Erzurum beylerbeyi ile Bayburt kadısına gönderilmiştir. Onlara, Erzurum ve Trabzon sancaklarında zeameti olan Mehmet Çavuş'un etrafına topladığı yirmi otuz kişiyle yol kestiği, hırsızlık yaptığı ve halka çeşitli şekillerde zulmettiği bildirilmiştir³⁴². Şikâyet gereği Mehmet Çavuş'un zeameti elinden alınmış fakat Mehmet Çavuş kendisi hakkında yapılan şikâyetlerin doğru olmadığını ifade ederek araştırılmasını istemiştir. Bunun üzerine bölgenin idarecileri olayın soruşturulması için görevlendirilmişlerdir³⁴³.

Savaşlarda ordunun belkemiğini oluşturan sipahiler, zaman zaman merkezin isteği üzerine cepheye gitmeyip ülke içindeki eşkıyaları temizlemekle görevlendirilmekte idi³⁴⁴. Bu görevlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan

³³⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 75, 38/50.

³³⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 485/1245.

³⁴⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 294/744.

³⁴¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 539/1177.

³⁴² BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 258/592.

³⁴³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 370/817.

³⁴⁴ Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*, (Çev.: Nurettin El Hüseyini), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2013, s. 140.

sipahilerin, eşkıyalık faaliyetinde bulunarak halka baskı ve zulümde buldukları gönderilen hükümlerden anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Trabzon kadısına yollanan hükümde sipahilerden Mehmet'in bir başka sipahinin hizmetkârını kandırıp parasını ve malını aldığı bildirilmiş ve olayın doğruluğu araştırıldıktan sonra sipahi Mehmet'e gereken cezanın verilmesi emredilmiştir³⁴⁵. H.1003/M.1594 tarihinde Trabzon kadısına yollanan hükümde ise sipahilerden olan Poyraz Mehmet'in Bayburt ile Of arasında yol kestiği ve evler bastığı bildirilmiştir³⁴⁶.

Osmanlı askeri sisteminin en temel unsurunu, atlı zümre olarak adlandırılan sipahi ve zaimler oluşturmaktaydı. Zeamet tasarruf eden zaimlerin³⁴⁷ normal şartlarda eşkıyaya karşı durması ve bölgenin asayişini sağlaması gerekirken bizzat eşkıyalık girişiminde bulunularak bu kanun dışı hareketin bir parçası olmuştur. Örneğin, Batum beylerbeyine yollanan hükümde, zaimlerden olan Osman'ın, eşkıya ve katil olduğuna dair şikâyetle bulunulduğu bildirilerek, onun ele geçirildikten sonra idam edilmesi istenmiştir³⁴⁸. Zaimler arasında eşkıya faaliyetinde bulunmayıp, eşkıyalar tarafından mağdur edilen kimseler de yer almaktaydı. Örneğin, Batum sancağında zeameti bulunan bir zaimin, İskender adlı bir kişi tarafından evi basılarak yağma edildiği ayrıca İskender'in mahkemeye davet edildiği halde gitmediği belirtilerek onun derhal yakalanıp gereken cezaya çarptırılması emredilmiştir³⁴⁹. Yeniçeri olduğu anlaşılan İskender'in, daha önce de halka baskı yaparak evlerini bastığı ve mallarını yağmaladığı ortaya çıkmıştır. Merkezi idare, bunun üzerine bu şahsın yakalanması için Trabzon beylerbeyine hüküm yollamıştır³⁵⁰.

Belgelerde yayabaşı olmadıkları halde yayabaşılık iddiasında bulunup eşkıyalık yapanlar da bulunmaktaydı. H.966/M.1558 tarihli hükümde eşkıya taifesinden bir kimsenin kendini yaya başı olarak tanıtarak, asker topladığı ve halka zulüm ettiği bildirilmiştir³⁵¹. Buna benzer bir olay da H.986/M.1578 tarihinde yaşanmıştır. Trabzon beyine yollanmış olan bu hükümde, Balı Çavuş oğlu Mehmet'in sahte hüküm ve tuğralar yazdığı kâğıtlar tespit edildiği, bu yüzden onun

³⁴⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 331/833.

³⁴⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 421/930.

³⁴⁷ Orhan Kılıç, "1533 Tarihli İcmal Defterine Göre Rumeli Vilayetinde Zaimler ve Sipahiler", *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2019, s. 73.

³⁴⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 62, 61/140.

³⁴⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 71, 140/276.

³⁵⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 226/529.

³⁵¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 3, 91/277.

küreğe konularak cezalandırılması emredilmiştir³⁵². Aynı suçu yeniçeri kılığında işleyenler de mevcuttu. Şöyle ki, Trabzon'daki yeniçeri zabıtine gönderilen hükümde, Rize sakinlerinden olan bir kimsenin, Sivas'tan gelirken Mehmet isimli yeniçeri ve bazı eşkıyalar tarafından katledildiği bildirilmiştir. Merkezi idare, onların denildiği gibi yeniçeri olup olmadıklarının araştırılmasını ve ivedilikle haklarından gelinmesini emretmiştir³⁵³. Eşkıyalar, saldırılarını sipahi kılığında da devam ettirmekte idiler. Trabzon beyi Süleyman'a gönderilen hükümde, Kızıltaylı adıyla tanınan eşkıyaların, Karahisâr-ı Şarkî ve Sivas'ta köy ve pazar basıp hırsızlık yaptıkları, adam öldürdükleri ve kız kaçırdıkları haber verilmiştir. Bu suçlular yüzünden kimsenin yaylaya çıkamadığı ve bunların şeyh ve derviş gibi birden fazla kılığa büründükleri de bildirilerek, işin titizlikle sürdürülmesi emredilmiştir³⁵⁴. Eşkıyaların kılık değiştirmeleri yetkilileri yanılttığından, onların yakalanmaları zorlaşmıştır. H.1003/M.1594 tarihli hükümde de bu olayın devam ettiğine dair bazı bilgiler bulunmaktadır. Eskişehir ve Karacaşehir kadılarına yollanan bu hükümde, Trabzon'dan gelip Seyyid Gazi'ye yerleşen kazancılardan bazılarının yeniçeri ve acemi oğlanı olmadıkları halde kendilerini öyle gösterdikleri ve reayaya zulmettikleri bildirilmiştir. Ayrıca Trabzon'dan gelen bu kişilerin, fukaranın evlerini basıp, mallarını almaktan başka bu evlerde şarap içip, aile fertlerine tecavüz ettikleri de ifade edilmiştir. Dahası çarşı ve pazarda savaş aletleriyle gezip, Müslümanları yaralamakta ve hamam yollarındaki kimselerin önleri kesip öldürdükleri bildirilmiştir. Merkez, kadılardan bu eşkıyaların haklarından gelinmesi, aralarında yeniçeri ve acemi oğlanı olanların da yazılıp gönderilmesini emretmiştir³⁵⁵.

Askeri sınıftan olup eşkıyalık faaliyetlerine karışan bir diğer kesim de levent olarak adlandırılan erlerdi. Valilerin kapı halkı olarak da adlandırılan bu taife³⁵⁶ asayiş ve düzeni bozarak halka zulümde bulunmuştur. H.994/M.1585 tarihinde Anadolu beylerbeyine ve Seyyid Gazi kadısına gönderilen hüküm, bu duruma örnek teşkil etmektedir. Şöyle ki, Trabzon'daki Seyyid Gazi'ye gelen Mehmet adında bir

³⁵² BOA, A.DVNS.MHM.d, 36, 41/124.

³⁵³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 44/105.

³⁵⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 5, 512/1400.

³⁵⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 586/1285.

³⁵⁶ Öztürk, 2011, 167.

kimsenin, leventler ile yeniçerilerin birleşerek, halka tecavüzde buldukları ve mallarını yağma ettikleri bildirilmiştir³⁵⁷.

Normal şartlarda suçluların, suçun işlendiği bölgedeki davalarda cezalandırılmasını isteyen merkez, bazı durumlarda onların İstanbul'a gönderilmesini istemiştir. Nitekim Batum beylerbeyi, Trabzon ve Keşan kadılarına yollanan hükümde, Keşan merkezinde eşkıyalık yaparak, halka zulmettiği ve paralarını zorla topladığı belirtilen tımarlı sipahilerin, teftiş edilerek İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir³⁵⁸. Aynı durum Trabzon kadısı ve yeniçeri çavuşuna yollanan başka bir hükümde de söz konusu olmuştur. Buna göre, Sürmene'de eşkıyalık yapan Mahmut ve Ali'yle birlikte bulunanların yakalanarak İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir³⁵⁹. Kazalardaki kadılar tarafından görülmesi gereken davaların İstanbul'a alınması, merkezin işlenen suçun ağırlığına göre farklı mahkeme tercih ettiği düşünülebilir.

16. yüzyılın beraberinde getirdiği problemlerden biri de kıtlık idi. Bilhassa 1560'ların sonundan itibaren başlayan gıda sıkıntısı, devlet içerisinde birçok karışıklığa mahal vermişti³⁶⁰. Ayrıca kıtlığın getirmiş olduğu sıkıntılar, ahali arasında eşkıyalığın baş göstermesine sebep olmuş, halkın büyük bir çoğunluğu da bu kanunsuzluktan nasibini almıştır. Belgelere yansıyan olaylardan anlaşıldığı kadarıyla kıtlık sıkıntısı çeken eşkıyalar, köylünün besin ürünlerini yağma ederek, zulümde bulunmuşlardır. Yönetici zümrenin de bu faaliyette yer aldığı 1565 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. Bu bağlamda, Erzurum beylerbeyine yollanan hükümde, İspir kadısının mektup göndererek sancak beyi Sinan'ın emrindeki sipahilerin, reayaya zulmederek ahalden nihayetsiz yağ, bal, koyun, tavuk ve odun aldığı ayrıca Trabzon'dan yüz elli atlı eşkıyanın da bunlara katıldığı bildirilmiştir³⁶¹.

Kanuni Sultan Süleyman döneminde gerçekleşen uzun süreli savaşlar, askere olan ihtiyacı arttırmış bu nedenle Anadolu'daki birçok bölge savunmasız kalmıştır. Bilhassa 1579-1590 yılları arasında doğuda Safevilerle olan

³⁵⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 60, 140/329.

³⁵⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 72, 405/779.

³⁵⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 93, 1/7.

³⁶⁰ White, 2013, 120.

³⁶¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 6, (Silik)/1099.

mücadeleyi³⁶² fırsat bilen eşkıyalar halka baskı ve zulümde bulunmuşlardır. Örneğin, H.989/M.1581 tarihinde Trabzon beyi ve Giresun kadısına yollanan hükümde, Giresunlu Teke Mahmut'un, Karabalçık isimli yaylada adamlar toplayıp eşkıyalık faaliyetinde bulunduğu bildirilerek, onun yakalanıp gereken cezaya çarptırılması emredilmiştir³⁶³. Yine H.991/M.1583 Batum beylerbeyine ve Trabzon kadısına yollanan başka bir hükümde, Trabzon'a tabi Küre nahiyesindeki Maksut'un eşkıya olduğu ve hakkından gelinmesi emredilmiştir³⁶⁴. H.998/M.1589 tarihinde Trabzon beylerbeyine ve kadısına yollanan hükümde ise Trabzon'da yaşayan Seyyid Kazım ve Seyyid Batum'un eşkıya olduklarından teftiş edilmeleri ve şerle haklarından gelinmesi emredilmiştir³⁶⁵. Trabzon beyine ve kadısına yollanan hükümde, Sarban köyünde oturan Sadi isimli kişinin bozguncu olduğu ve ahaliye zararının dokunduğu bildirilmiştir³⁶⁶.

Osmanlılar, kamu güvenliğini sağlamak amacıyla çeşitli önlemler almıştır. Bu önlemlerden biri de uygulanan sürgün yöntemidir. Kanunlara, gelenek ve göreneklere aykırı hareket eden kişi veya grupların cezalandırılması için başvuru bu yöntem, eşkıyalık faaliyetinde bulunanlar için de uygulanmıştır³⁶⁷. Belgelere de tesadüf ettiğimiz bu yöntem, yol kesen eşkıya grubu üzerinde de uygulandığı görülmektedir. Kırşehir sancak beyi ve Hacıbektaş kadılarına yollana hükümde, Maraş ve Trabzon doğancılarından³⁶⁸ olup yol kesip adam yaralayan kişilerin yakalanıp Kıbrıs'a sürülmeleri istenmiştir³⁶⁹. Yol kesen eşkıyalara H.994/M.1585 tarihinde Batum beylerbeyi ve Trabzon kadısına yollanan hükümde de rastlanılmaktadır. Buna göre, Faş sancağından mazul olan Cafer oğlu Osman ve arkadaşlarının, Trabzon'da yol kesip köy bastıkları ve zorla mallarını aldıklarından bahsedilmiştir³⁷⁰.

³⁶² Fatma Acun, "Celali İsyancıları (1591-1611)", *Türkler Ansiklopedisi*, C. 9, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 1276.

³⁶³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 46, 180/369.

³⁶⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 44, 174/368.

³⁶⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 67, 18/34; BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 327/722.

³⁶⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 66, 203/432; BOA, A.DVNS.MHM.d, 101, 33/107.

³⁶⁷ Nedim İpek, "Osmanlı'da Sürgün: Trabzon Örneği", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 26, 2019, s. 364.

³⁶⁸ Doğancı: Osmanlı Devleti'ndeki av ve avcılık işiyle ilgilenen görevli bir teşkilat. (Mustafa Alkan, "XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Av Teşkilatı'nın Silistre Sancağındaki Yapılanması", *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 9, S. 17, 2015, s. 23.)

³⁶⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 66, 208/445.

³⁷⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 60, 141/333.

Bölgeler arası koordinasyonu kontrollü bir şekilde yöneten devlet, yaşanan problemlerde taşradaki idarecilerle ortak hareket ederek, olayların hangi yollarla çözüme kavuşturulması gerektiğini bildirmiştir. Eşkîyalık sorunlarıyla meşgul olan merkezi idare, ilgili yerlere gönderdiği hükümlerle, suçluların yakalanmasını sağlamıştır. Buna göre, H.1003/M.1594 tarihinde Erzurum ve Trabzon beylerbeyine yollanan hükümde, doğancılık hizmetinde bulunan Mehmet'in, vilayet eşkıyasından olan Zaim Mustafa ve Sarhoşoğlu tarafından öldürüldüğü sonrasında ise onun evini basıp her şeyini aldıkları bildirilmiştir. Belgenin devamında ise suçluların derhal yakalanması emredilmiştir³⁷¹.

Taşrada meydana gelen eşkıyalık faaliyetlerinin merkezinde yer alan Osmanlı tebaası, yaşadıkları sorunları merkeze bildirmiş olsalar dahi bölgede sükûnet sağlanamamıştır. Alınan onca tedbir ve cezaya rağmen bu faaliyetlerin önüne geçilememesi, tebaanın devlete olan güvenini zedelese de bu durum merkezin aleyhine karşı kullanılmamıştır. Yapılan tüm ikaz ve cezalara rağmen eşkıyalıkla alakalı şikâyetler merkeze iletmeye devam etmiştir. Batum beylerbeyi ile Trabzon ve Keşap kadılarında, ahaliden zorla para ve mal alan Keşap sakinlerinden Muharrem Reis ve yandaşlarının yakalanmaları emredilmiştir³⁷². H.1003/M.1594 tarihli bir başka hüküm de, Batum beylerbeyi ile Trabzon ve Kürtün kadılarına yollanmıştır. Bu hükümde Trabzon'a bağlı Toklucadere sakinlerinden olan Mahmut Çavuş'un, bir grup eşkıya tarafından katledildiği bildirilmiştir. Hükmün devamında ise bu katillerin peşine düşen Hüseyin Çavuş'un yine bu suçlular tarafından okla yaralandığı bildirilerek, günden güne baskıları artan eşkıyaların bir an evvel yakalanması emredilmiştir³⁷³.

Bu tür eşkıyalık girişiminde bulunanların ağır bir şekilde cezalandırıldığı görülmektedir. Örneğin H.981/M.1573 tarihinde Trabzon beyine yollanan hükümde, üzerinde miri mal ve halkın alacağı bulunan Mültezim Kılıç'ın, eşkıyalık faaliyetinde bulunduğu için idam edilmesi emredilmiştir³⁷⁴. Yine H.989/M.1581 tarihinde Batum ve Trabzon sancaklarındaki kadılara yollanan hükümde de, suçları kanıtlanmış olan kimselerin küreğe konulmak üzere Faş kalesine yollanması

³⁷¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 109/372.

³⁷² BOA, A.DVNS.MHM.d, 69, 321/624.

³⁷³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 73, 566/1231.

³⁷⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 23, 332/768.

emredilmiştir³⁷⁵. Batum beylerbeyine yollanan hükümde de, Trabzon sancağının Görele kasabasına dışarıdan geldiği bildirilen Osman'ın halka zulüm ettiği bildirilerek, onun bölgeden çıkarılması emredilmiştir³⁷⁶.

Trabzon ve çevre illerin deniz kenarında bulunması onları dışarıdan gelecek saldırılara açık hale getirmiştir. Özellikle denizden yapılan saldırılara mazur kalan bölgenin, birçok kez kasaba ve köyleri hatta kaleleri yağmalanmıştır. Dışarıdan gelen saldırıların bölgedeki güvenliği sarsacak etkiye sahip olması, merkezin buradaki güvenlik şartlarını arttırmasına sebebiyet vermiştir. Gönderilen hükümlerde de bu durum söz konusu olmuş ve merkezi idare, bölgenin muhafazasının sağlanması için emirler göndermiştir. Örneğin, Arhavi kadısına yollanan hükümde, denizden gelebilecek saldırılara karşı bölgenin korunması istenmiş ve bunun için de Trabzon ve Batum beyleri ile birlikte hareket edilmesi emredilmiştir³⁷⁷. Aynı şekilde H.979/M.1571 tarihinde Trabzon beyine yollanan hükümde, Trabzon'un muhafazasının önemli olduğu, bunun için gereken tüm tedbirlerin alınıp alaybeyine yardım edilmesi istenmiştir³⁷⁸. Aynı şekilde Batum'un da bu saldırıların hedef noktasında yer aldığı ve merkezi idarenin bu saldırılara karşı bölgenin güvenliğinin sağlanması için hüküm gönderdiği anlaşılmaktadır. Bu hükümde, Batum'a tabi Gönnye Kalesi'nin muhafazası için Trabzon'dan sipahi gönderilmesi emredilmiştir³⁷⁹.

Bölgedeki sorunlardan biri de Abazaların saldırılarıydı. Bununla ilgili tespit edilen belgelerde önemli bilgiler mevcuttur. Bunlardan 15 Eylül 1560 tarihinde Erzurum beyine gönderilen hükümde, Trabzon tersanesinde Abaza saldırılarına karşı bulundurulmuş pek çok kayığın, çürümüş olmasından dolayı yapılan Abaza saldırısında savunmaya geçilemediği, bu nedenle de Gönnye kalesindeki birçok kişinin şehit edildiği bildirilmiştir. Hükmün devamında ise güvenliğin tekrar sağlanabilmesi için bölgeye üç binden aşağı olmamak üzere tımarlı sipahi tayin edilmesi ve on adet kayık yaptırılması istenmiştir³⁸⁰. Bu riskli alanda görev yapan askerlerin maaşlarının eksiksiz alınması da gündeme gelmiştir. Trabzon beylerbeyi ve Trabzon, Giresun ve Keşan kadılarına yollanan hükümde, Kazak eşkıyasına

³⁷⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 46, 269/608.

³⁷⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 69, 278/226.

³⁷⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 1051/1472.

³⁷⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 18, 124/269.

³⁷⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 60, 270/625.

³⁸⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 3, 510/1516.

karşı muhafaza hizmeti yapan kale beşlülerinin, ulufelerinin eksiksiz verilmesi emredilmiştir³⁸¹.

Bu saldırılar sonraki dönemde de devam etmiştir. Keza H.979/M.1571 tarihli bir hükümde, Trabzon beyi ile haberleşip köy basıp yağmalayan, adam öldüren ve esir eden Abaza taifesinin haklarından gelinmesi ve Arhova sahillerinin il erleriyle korunması emredilmiştir³⁸². Devam eden bu saldırılar sırasında bölgenin epey zarar gördüğü söylenebilir. Trabzon beyine yollanan bir hüküm bu hususla ilgili bilgi vermektedir. Buna göre, Arhavi kadısının mektup göndererek, Batum sancağındaki Makriyalu köyü ile Arhavi kazasına tabi Sendere köylerini Abazaların bastığını ve birçok kişiyi de yaralayıp ve öldürdüklerini bildirmiştir. Olayın vahameti üzerine bölge insanları korkmaya başlamış, bu nedenle de bölgenin korunması ve güvenliğinin sağlanması istenmiştir³⁸³. Buna benzer bir hüküm de Batum Beylerbeyi Mustafa'ya gönderilmiştir. Hükümde, Batum'a tâbi Künye kalesine bahar zamanı Abaza ve Dadyan keferesinin baskın yaptıkları bildirilerek, bu baskında tüccarların mallarını yağmaladıkları ve onları katledip esir ettikleri bildirilmiştir. Bunların faaliyetlerini durdurmak için bahar döneminde Trabzon sipahilerinden bazılarının kalenin muhafazasını yapmaları için görevlendirilmeleri emredilmiştir³⁸⁴.

Bölgede sorun yaratan gruplardan biri de Çepniler olduğu görülmektedir. Oğuz boylarından biri olan Çepniler, yerleşim alanlarının çoğunu Karadeniz sahili boyunca oluşturmuşlardır. Özellikle Ordu ve Trabzon civarı Çepniler tarafından mesken edilmiştir. Sünnilik dışı inançlara sahip oldukları bilinen bu boy, Şeyh Cüneyd zamanında Safevilere katılmış, Şah İsmail'in zuhuruyla da bir kısmı onların boyuna dâhil olmuştur³⁸⁵. Bu yüzden Osmanlı Devleti'nin zaten Çepnilere karşı önyargı taşıdıkları bilinmektedir. Bazı belgelerde onların güvenilmez oldukları sık sık ifade edilmiştir. Trabzon Beyi Süleyman Bey, Kürtün kazasında bulunan Çepni taifesinin Kızılbaş sempatzanı olduğunu ve bunlardan bir kısmının İran'a gittiğini haber vermiştir. Onun belirttiğine göre eğer yeterli tedbir alınmazsa tamamının göçüp gidebileceği ihtimaline karşı merkezi idare, İran'la ilişkisi olanların

³⁸¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 90, 74/235.

³⁸² BOA, A.DVNS.MHM.d, 12, 511/980.

³⁸³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 14, 1051/1471.

³⁸⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 69, 319/625.

³⁸⁵ Sadullah Gülten, "Osmanlı Devleti'nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler", *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2016, s. 32-33.

araştırılıp yakalanması ve suçlu olanların da İstanbul'a gönderilmesi için emir göndermiştir³⁸⁶.

Safeviler ile Osmanlılar arasındaki mücadele, İran tarafına gidip gelenlere karşı bir ön yargı oluşturmuştur. Bu nedenle İran'la teması olanlar takip edilip yakalanmış, suçları kesinleşen kişiler de cezalandırılarak tehdit olmaktan çıkarılmıştır. Bununla ilgili pek çok belge mevcuttur. Örneğin, 1568 tarihli hükümde, İran'dan gelen elçiyle gizlice görüşerek İran tarafına nezir ve sadaka yollayanların tespit edildikten sonra bunlara eşkıyalık ve hırsızlık gibi suçlar isnat edilip katledilmeleri emredilmiştir³⁸⁷. Yine aynı hususla alakalı olarak, başka bir hükümde de, Bozok sancağına bağlı köy ve cemaatlerden İran'a gidiş gelişleri ve ittifakları belirlenenlerin tespit edilerek başka bahaneler ile idam edilmesi, ayrıca İran'la alakaları olmasalar bile rafizi ve mülhid tespit edilerek olanların da hapsedilmesi ve Kıbrıs'a sürülmesi istenmiştir³⁸⁸. Başka bir kayıtta ise Kızılbaşlıkla itham edilen kişinin defterinin bir suretinin gönderildiği bildirilmiştir. Buna göre, suçu kanıtlananların idam edilmesi, suçsuz olanların ise Kıbrıs'a sürülmesi emredilmiştir³⁸⁹. Kayıtlarda Trabzon'daki Kızılbaş isyanlarından da bahsedilmektedir. Trabzon beylerbeyi ve Kürtün kadısına yollanan hükümde dergâh-ı mualla çavuşlarından Mehmet Çavuş'un, Trabzon'daki zeametine bağlı köy halkının Kızılbaş'a uyup isyan ettikleri ve vergilerini ödemedikleri ifade edilmiştir³⁹⁰.

Osmanlı devletini meşgul eden olaylardan bir tanesi de sık sık görülen taht kavgalarıdır. Devlet kadrolarında doluluğun yaşandığı sıralarda, Kanuni Sultan Süleyman'ın şehzadeleri arasında çıkan taht mücadeleleri Anadolu'nun yağmalanmasına sebep olmuştur. Şehzadeler, güçlerini artırmak için yanlarına topladıkları işsiz gençlere, askerlik vaadinde bulunmuşlardır. Askerî statüye geçecekleri düşüncesi ile binlerce genç, köyünü ve çiftini bırakarak bu mücadeleye katılmıştır. Şehzadeler arasındaki taht kavgalarının sona ermesi ile toplanan işsiz gençler, evlerine geri dönememiş bu nedenle de eşkıyalık faaliyetlerine girişmişlerdir. Kanuni'nin oğulları Selim ve Bayezid arasında uzun süre yaşanan

³⁸⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 5, 513/1401.

³⁸⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 7, 723/1984.

³⁸⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 29, 210/490.

³⁸⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 30, 207/488.

³⁹⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 80, 97/251.

taht mücadelesi, eşkıyalığın artmasında oldukça etkili olmuştur. Bu süreçte Kanuni'nin Selim'i desteklemesi de Bayezid'in İran'a sığınmasına sebep olmuştur³⁹¹. Fakat o İran'a sığınmadan bir müddet Anadolu'da kalmış ve taraftar toplamıştır. Devlet ise onun taraftar toplamasını engellemek için yoğun tedbirler almıştır. Örneğin, Şehzade Bayezid'in deniz yoluyla Çerkezistan tarafına kaçması ihtimaline karşı Trabzon beyinden hazırlıklı olması emredilmiştir³⁹². Bayezid'in bir yere kaçmaması ve yakalanması devlet nezdinde oldukça önemliydi. Bu yüzden bu hususla alakalı hükümler sık sık gönderilmiştir. Tüm bu süreç dâhilinde Anadolu'nun birçok yeri eşkıyalık tehdidiyle karşı karşıya kalmıştır. Bölgeye gönderilen H.966/M.1558 tarihli hükümde, Şehzade Bayezid'in denizden firarına meydan verilmemesi emredilerek, bu firara mani olamayanların cezalandırılacağı bildirilmiştir³⁹³.

XVI. yüzyılın beraberinde getirdiği bozulmalar, medreselerde de kendini göstermiş, iyi eğitim alamayan öğrenciler de eşkıyalık faaliyeti içerisine girmiştir. Softa eşkıyası olarak adlandırılan bu kimseler, Osmanlı için önemli bir tehdit oluşturmuştur³⁹⁴. Örneğin H.979/M.1571 tarihli kayıta, Rum eyaletinin muhafazası için görevlendirilen Trabzon beyi Ömer'e, bazı softa ve fesatların Rum vilayetinde toplandığı bildirilerek, bölgenin korunması için sancağın alaybeyi, zaim ve sipahilerinin hazır bulundurulması, sonrasında ise bu kimselerin yakalanıp kadılar aracılığıyla teşhis edilmesi istenmiştir. Yapılan soruşturma sonucunda, suçlulukları kesinleşenlerin hapsedirilmesi, geri kalanların ise hakkından gelmesi emredilmiştir³⁹⁵. Trabzon beyine yardım etmeleri için bölge askerlerine de emirler gönderilmiştir. Rum eyaletindeki dizdarlara gönderilen hükümde bölgenin muhafazası için Ömer beye hisar eri gönderilmesi istenmiştir³⁹⁶.

Trabzon halkından bazı kimselerin, eşkıya baskınları sebebiyle farklı bölgelere kaçtıkları anlaşılmaktadır. Örneğin, Bursa kadısına yollanan hükümde eşkıya baskısı sebebiyle Trabzon'dan kaçarak Bursa'ya yerleşen reayadan geliş

³⁹¹ Sadullah Gülten, "Kanuni'nin Maktul Bir Şehzadesi: Bayezid", *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2012, s. 198-199.

³⁹² BOA, A.DVNS.MHM.d, 3, 12/35.

³⁹³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 3, 14/38.

³⁹⁴ Mustafa Alkan, "Softa", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 37, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, s. 343.

³⁹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 10, 305/492

³⁹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 12, 168/356.

tarihleri on yılı geçmeyenlerin geri gönderilmeleri istenmiştir³⁹⁷. Zaman zaman da dışarıdan Trabzon'a göçler söz konusu olmuştur. Merkez, Bursa'da olduğu gibi Trabzon'da da dışarıdan gelip yerleşenlerden on yılı doldurmamış olanların, geldikleri memlekete geri gönderilmelerini istemiştir³⁹⁸. Hükümlerden de anlaşıldığı üzere merkezi idare, her konuda olduğu gibi göç hareketlerinde de taşraya müdahale etmiş ve yapılması gerekenleri yetkililere bildirmiştir.

Trabzon'dan göç edenler arasında da eşkıyalık faaliyetinde bulunanlara rastlanılmıştır. 1560 tarihinde Filibe kadısına gönderilen hükümde aralarında Bitlis, Akşehir, Kara-hisar, Tokat ve Trabzon'dan gelen kâfirlerin, on yedi ya da on sekiz kişi oldukları bildirilerek, onların yakalanıp İstanbul'a gönderilmesi istenmiştir³⁹⁹. Yine Trabzon'dan Pınarhisar kazasına göçen Trabzonlu Yani'nin, Eflak taifesine tabii olan zimmîlerden on iki bin akçe, Todori, Aleksî, İskerle, Baroş ve Dimitri adlı kimselerden de haksız yere yirmi beş bin akçe aldığı bildirilmiştir. Onun yakalanarak aldığı paraların iade edilmesi, sonrasında ise İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir⁴⁰⁰.

2.6. VAKIF VE ŞEHİR

Anlam itibariyle durdurmak, ayırmak, alıkoymak gibi manalar içeren vakıf sözcüğü⁴⁰¹, kişinin sahip olduğu herhangi bir mülkü, kamu yararına süresiz bir şekilde tahsis etmesi olarak ifade edilir. Kişinin kendi imkân ve gayretiyle elde ettiği mülkü, gönül rızasıyla paylaşmasını sağlayan bu kurum, şahsi imkânların kamu hizmetine dönüştürülmesine vesile olmaktadır⁴⁰².

Yüzyıllar boyunca gerek Türkler gerekse farklı milletler, vakıf kurumuna büyük önem vermiştir. Özellikle İslamiyet'in kabulüyle birlikte Türklerin iktisadi ve içtimai yaşamlarında büyük rol oynamış olan vakıflar, sadece yoksul insanlara yardım sağlamak gibi dar bir çerçevede kalmamış, kültür, fikir, irfan ve imar gibi pek çok anlayış üzerinde de etkili olmuştur. Türk-İslam kültürünün hâkim olduğu

³⁹⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 227/824.

³⁹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 79, 203/733.

³⁹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 3, 373/1101.

⁴⁰⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 12, 350/708.

⁴⁰¹ Ferit Devellioğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2015, s. 1321.

⁴⁰² Mehmet Bayartan, "Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. X-1, 2008, s. 157.

alanlarda büyük bir titizlikle kurulmuş olan vakıflar, tüm İslam âleminde olduğu gibi Osmanlı kültür tarihi üzerinde de derin izler bırakmıştır. Osmanlılar döneminde zirveye ulaşmış olan bu kurum, bugünkü sosyal devlet anlayışının aksine, toplumun ihtiyaç duyduğu sosyal yardım, eğitim, sağlık ve belediye işleri gibi birçok alanda söz sahibi olmuştur. Bu tarihi süreç içerisinde hayır sahiplerinin yardımıyla pek çok sosyal, kültürel ve dini yapı inşa edilmiştir. Devletin dört bir yanına imar edilmiş olan köprü, yol, çeşme, hastane, medrese, cami, mescit, kütüphane, han, hamam, tekke, zaviye ve kervansaray gibi daha pek çok önemli yapı bu kurumun tekelinde hizmete sunulmuştur. Bu yapıların sürekliliğinin sağlanması için gerekli olan finansman da vakıf kurucularının vakfettiği melkul veya gayrimenkullerden elde edilmiştir⁴⁰³.

İslam devletlerinin sosyal ve ekonomik hayatlarında ciddi rol oynayan vakıflar, kavram bakımından çeşitli tanımlamalara konu olmuştur. İlk olarak fıkıh kitaplarında bahsi geçen bu terim, muhtelif mezhep ve fakihler tarafından farklı şekilde tanımlanmıştır⁴⁰⁴. Ebû Yusuf ve İmam Muhammed'e ait olan tanımları benimseyen Osmanlılar, daha çok vakfın, vakfeden kişinin mülkünden çıkarılıp, kamu malı haline getirilmesi fikrini savunmuş ve uygulamıştır⁴⁰⁵. Gerek devletin ilk vakıf kurucusu olan Orhan Gazi döneminde gerekse sonraki dönemlerde, vakıf müessesesi çok büyük ilerleme göstermiştir. Vakıf kurumunun en gelişmiş örneğini Osmanlılarda görmek mümkündür.⁴⁰⁶

Osmanlı Devleti'nin hemen hemen tüm yerleşimlerinde varlığını sürdürmüş olan vakıflar, kırsal alanlara oranla şehirlerde daha fazla gelişme göstermiştir. Bu gelişmede padişah ve devlet erkânı ile varlıklı kimselere kadar birçok şahsın payı büyüktür. Bu zatların katkılarıyla, devletin çeşitli yerlerinde tesis edilen vakıflar, büyük bir emek ve inançla ayakta tutulmuştur. Osmanlılar, birçok kurum ve kuruluşta olduğu gibi vakıf müessesesinde de kendinden önceki devletleri örnek

⁴⁰³ Yasin Taş, "Osmanlı'nın Son Yüzyılında Urfa'da Kadın Vakıfları", *History Studies International Journal Of History*, C. 7, S. 1, 2015, s. 192.

⁴⁰⁴ Bahaeddin Yediyıldız, "Vakıf", *İslam Ansiklopedisi*, C.13, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, s. 153.

⁴⁰⁵ Hacı Mehmet Günay, "Vakıf", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C.42, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, s. 479.

⁴⁰⁶ Fatih Coşkun Ertuş-Şaziye Ulubaş Şahin, "17. Yüzyılda Anadolu'da Kadın Vakıfları ve Muhasebesi: Tokat Hatuniye Vakıf Muhasebesi Örneği", *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2015, s. 102.

almıştır. Henüz beylik döneminde başlayan bu sistem, devletin sosyoekonomik gelişimiyle paralel olarak ilerlemiştir⁴⁰⁷.

Vakıfların birçok alanda faal durumda olmasının başlıca nedeni devlet yetkilileri başta olmak üzere toplumun her kademesine, hayır işlemek maksadıyla vakıf kurma yetkisi verilmiş olmasıdır. Osmanlılar bu yetkiyi, kadın-erkek gözetmeksizin tüm tebaaya tanımıştır. Devlet içerisinde hanedan mensubu olan kadınlara ait pek çok vakıf bulunmaktadır. Çeşitli amaçlarla hizmet veren bu vakıflar, büyük bir yardımlaşma ve dayanışma sağlayarak, devletin güç kazanmasına vesile olmuşlardır. Selçuklular döneminden günümüze kadar, kadınlar tarafından kurulmuş yüzlerce vakıf bulunmaktadır. Bu vakıflardan biri de incelenilen dönemi ihtiva eden Gülbahar Hatun (Hatuniye) vakfidir⁴⁰⁸.

Trabzon'da kurulmuş olan vakıflar arasında önemli bir yere sahip olan Hatuniye Vakfı, gerek sahip olduğu gelirlerle gerekse şehrin sosyal ve iktisadi hayatına sağladığı katkılarla şehrin en büyük vakfı olmuştur. I. Selim'in, annesi Gülbahar Hatun adına yaptırılan bu vakıf⁴⁰⁹, ihtiyaç sahibi pek çok kişiye ev sahipliği yapmıştır. Hatuniye Vakfı adına çeşitli yapılar inşa edilmiştir. Mühime kayıtlarında bu yapılarla alakalı birçok hüküm bulunmaktadır. Bu hükümlerle Hatuniye Vakfı'nın Trabzon'a sağladığı katkılar tahlil edilip, vakfin işleyişi, yönetimi ve denetimi hususunda bilgiler verilecektir.

Oldukça geniş bir vizyona sahip olan vakıflar, şehirdeki içtimai dengeyi koruyarak topluma hizmet vermekteydi. Mütevelli idaresinde gerçekleştirilen bu hizmetler, çeşitli şekillerde halka sunulmaktaydı. Mütevelli, vakfa ait tüm işlerle ilgileniyor, idaresindeki personelleri denetleyerek, vergilerin düzenli bir şekilde toplanmasını sağlıyordu⁴¹⁰. Toplanan bu vergilerden bazı kişi ve zümreler muafı. Ancak bazı kayıtlarda vergiden muaf tutulması gereken kimselerden vergi alındığına dair şikâyetler söz konusu olmuştur. Örneğin H.987/M.1579 tarihinde Trabzon kadısına yollanan hükümde, Trabzon'daki Hatuniye İmaret-i Evkafı'nın

⁴⁰⁷ Bayartan, 2008, 159.

⁴⁰⁸ Özkan Özer Keskin, *Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2018, s. 15.

⁴⁰⁹ Sebahattin Usta, "Trabzon İmaret-i Hatuniye Vakfı ve Gelirleri (1550-1650)", *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 21, s. 225.

⁴¹⁰ Tijen Sabırlı, *Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı'nın Sosyal ve Ekonomik Açısından İncelenmesi 1582-1826*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017, s. 29.

mütevellisi olan Mehmet'in mektup göndererek, evkafa bağlı çeltikçi ve değirmen harkı gözetmelerinin bu işler karşılığında vergiden muaf olmaları gerekirken, toprak kadılarının onlardan vergi istedikleri bildirilmiştir. Merkezi idare, bunların vergi istemelerinin kanuna aykırı olduğunu belirterek, bu işin araştırılarak bildirilmesini istemiştir⁴¹¹.

Hatuniye Vakfı tarafından yapılan Hatuniye İmareti, Trabzon'un şehirleşmesine katkı sağlayan önemli bir yapıydı. Bu imaret, külliye görevlileri dâhil olmak üzere şehirdeki yoksul, mektepli, yolcu, genç ve yaşlı herkesin yemek ihtiyacını karşılamaktaydı⁴¹². İmarat için gerekli malzemelerin temini zaman zaman İstanbul'dan karşılandığı H.990/M.1582 tarihli hükümden anlaşılmaktadır. İstanbul muhtesibine yollanan bu hükümde, Hatuniye İmareti mütevellisi Mehmed'in, mektup göndererek imaretin temel ihtiyaç maddelerinin İstanbul'dan geldiği fakat savaş sebebiyle gönderilmediği, bu nedenle de sıkıntı çekildiği belirtilmiştir. Ayrıca imarete senede bin beş yüz kilo pirinç, iki yüz kantar kara üzüm, otuz kantar badem ve elli kile nohut lazım olduğunu arz etmiştir. Merkez gönderilen bu dilekçeye karşılık İstanbul muhtesibinden, istenilen ihtiyaç malzemelerinin gönderilmesini emretmiştir⁴¹³.

Merkezi idare, tüm kurumlarına olduğu gibi vakıf kurumuna da gerektiğinde müdahale ediyor, gönderdiği hükümlerle de kurumun ihtiyacı doğrultusunda yetkilileri görevlendiriyordu. Örneğin H.987/M.1579 tarihinde Trabzon kadısı ile Hatuniye Vakfı mütevellisi Mehmet'e gönderilen hükümde, imarete ait su yolunun bakımıyla görevli olan Kostantin'in öldüğü için yerine Fili'nin tayin olduğu bildirilmiştir. Kadının ve mütevellinin onu bu göreve atandığına dair emri şerif vermeleri istenmiştir⁴¹⁴. Diğer taraftan şehrin su ihtiyacının giderilmesi için de bazı çalışmaların yapıldığına şahit olmaktayız. H.992/M.1584 tarihinde Trabzon kalesi dizdarına yollanan hükümde, şehir için yapılan su yolunun, vakfa yakın bir noktaya getirilmesi ve bunun için kale dizdarlarının yardımcı olması emredilmiştir⁴¹⁵. Yine H.991/M.1583 tarihli bir başka hüküm de şehrin suyu ile ilgilidir. Trabzon beyine ve kadılarına yollanan hükümde, Trabzon'daki Sultaniye mütevellisi Mehmet'in

⁴¹¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 365/786.

⁴¹² Keskin, 2018, 34.

⁴¹³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 48, 5/13.

⁴¹⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 189/441.

⁴¹⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 53, 44/117.

mektup göndererek, Su Ağası Hüseyin tarafından Değirmendere nehrinden Trabzon'a su getirmeye çalışıldığı fakat o bu işe başladıktan sonra öldüğü ve işin yarıda kaldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine su işi, sultan tarafından desteklenerek Hatuniye Evkafına devredilmiştir. Fakat vakıf reayası bu iş için yeterli olmadığından, para karşılığı çalışacak insanlara ihtiyaç duyulmuştur. Merkez, Trabzon beyi ve kadılarında bu iş için çalışacak kimselerin bulunarak çalıştırılmasını emretmiştir⁴¹⁶. Gönderilen bu hükümler temel alındığında, devletin su ihtiyacının giderilmesi için oldukça titiz davrandığı anlaşılmaktadır. Osmanlı toplumu için vazgeçilmez bir öneme sahip olan su, özellikle büyük yerleşim birimlerinde ilgilenilmesi gereken meselelerden biri olmuştur. Bu önemli meselede vakıfların da görev aldığı dolayısıyla devlet üzerindeki yükü hafiflettiği düşünülebilir. Ancak vakıfların bu görevdeki yetkilerinde bağımsız olmadığı merkezi idarenin yaptığı müdahalelerden anlaşılmaktadır.

Vakıf bünyesinde inşa edilip işletilen yapılardan biri de hamamlardır. Hamamlar, Osmanlılar için oldukça mühim olan beden temizliğinin yapılmasına olanak sağlamakla birlikte toplumun sosyalleşme ihtiyacını da karşılamaktaydı. Ayrıca gelirleri iyi olan bu yapıların, sayıları da oldukça fazlaydı⁴¹⁷. Merkezi idare, bu önemli yapının da denetim ve bakımıyla ilgileniyor, ihtiyaç olduğu durumlarda da taşradaki yetkilileri görevlendiriyordu. Örneğin H.986/M.1578 tarihinde Trabzon beyine ve kadısına, Kanuni Sultan Süleyman tarafından yaptırılan ve Hatuniye İmaretine vakfedilen sarayın müştemilatındaki hamamın tamirinin yapılması için emir yollanmıştır⁴¹⁸. İmaret, medrese ve hamam gibi sosyal müesseselerin yanında ticari yerlerin de vakıflar tarafından yürütüldüğü söylenebilir. Nitekim Trabzon kadısına yollanan hükümde Hatuniye Evkafı'na ait dükkân ve mahzenlerden bahsedilerek bunların mütevellinin haberi olmadan kiracılar tarafından başkalarına bırakıldığı belirtilmiştir⁴¹⁹. Vakıf gelirlerinin de sosyal yardım için kullanıldığı anlaşılmaktadır. H.987/M.1579 tarihli bir hükümden vakıf mütevellisi Hacı Mehmet'in, vakıf gelirleri için alınan elli bin beş yüz on üç akçeyi Medine-i Münevvere fukarasına yolladığı anlaşılmaktadır⁴²⁰.

⁴¹⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 49, 34 /122.

⁴¹⁷ Ahmet Yaşar, "1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları", *Vakıflar Dergisi*, S. 53, 2020, s. 68.

⁴¹⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 33, 368/757.

⁴¹⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 80, 242/605.

⁴²⁰ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 435/920.

Vakıflar için önemli olan yapılardan biri de camilerdi. Merkez, bu yapıyla alakalı sorunlara da müdahale ederek, yaşanan problemlere çözüm buluyordu. Örneğin H.987/M.1579 tarihinde gönderilen hükümde Hatuniye Camii'nde görev alan İbrahim'in bu yetkisine sebepsiz yere son verildiğine dair şikâyetle bulunulduğu bildirilerek, konunun araştırılması emredilmiştir⁴²¹. Camilerde de usulsüzlükler söz konusu olmuş ve Trabzon'daki görevlilere, Hatuniye Vakfı dışındaki vakıflara ait yapılarla da alakalı hükümler gönderilmiştir. Trabzon paşası ve Giresun kadısına yollanan hükümde, Giresun'da Hacı Hüseyin'in yaptırdığı camii için nazır tayinine ihtiyaç yok iken, Mustafa adlı kimsenin kendini nazır olarak tayin ettiği bildirilerek olaya müdahale edilmesi istenmiştir⁴²². Örneğin H.961/M.1553 tarihinde Trabzon kadısına, Ilıca Camii'nin cüzhanı Ahmet'in görevini devam ettirmesi hususunda hüküm gönderilmiştir⁴²³.

Hatuniye İmaretî Evkafının çok geniş bölgeye dağılmış olması, işlerin düzgün bir şekilde yürütülmesini zorlaştırmıştır. Örneğin, Halep beylerbeyi ve Kastamonu sancağı mutasarrıfı Davud Paşa'ya yollanan hükümde, Merzifon'da da Trabzon'daki Hatuniye evkafına ait bazı karyelerin bulunduğu ve bu karyelerden elde edilen gelirlerin toplanılmadığı bildirilmiştir⁴²⁴. Bu iş yükünü azaltmak ve kararların tek elden çıkmasını sağlamak amacıyla vakfın tamamının Ordu kadısı tarafından idare edilmesi istenmiştir⁴²⁵.

Yukarıdaki hükümden de anlaşılacağı üzere vakıf toprakları oldukça geniş bir sahaya dağılmıştır. Bu durum gönderilen hükümlere de yansımış olup, merkezden gelen hükümler genellikle "Trabzon'da vaki Hatuniye İmaretî Evkafı olan yerlerin kadılarına" şeklinde düzenlenmiştir. Hükümlerde vakfa ait olan yerlerin işletiminden sorumlu kimselerin, vakıf malını kendi üzerlerine aldıkları görülmektedir. H.987/M.1579 tarihli hükümde Hatuniye Evkafı'ndan olan bazı zeytinlik, çayır ve çeltik yerlerini ücretle işleten zuama ve sipahilerin, buraları kendi üzerlerine aldıkları belirtilmektedir. Merkez, bu durumun şikâyet üzere ve araştırılması gerektiği bölgedeki kadılara bildirmiştir⁴²⁶. Başka bir hükümde de konu daha detaylı bir şekilde anlatılmıştır. Buna göre, Hatuniye Evkafı'na ait bazı

⁴²¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 37, 267/3177.

⁴²² BOA, A.DVNS.MHM.d, 96, 141/711.

⁴²³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 1, 175/999.

⁴²⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 80, 337/821.

⁴²⁵ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 111/252.

⁴²⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 451/957; BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 354/753.

yerlerin mütevellinin haberi olmadan, kadı hücceti ve tapu ile satıldığını belirtilerek olayın araştırılması ve vakfa ait olan yerlerin tekrar vakfa teslim edilmesi istenmiştir⁴²⁷.

Belgelerde bazı suiistimallere de rastlanılmaktadır. Bu durumda da merkezi idare olaya derhal müdahale ederek, suçluların cezalandırılmasını emretmiştir. H.976/M.1568 tarihli hükümde, Trabzon'daki ahaliye zarar verip Hatuniye Vakfı'na bağlı imaretin işlerine müdahale eden ayrıca vakıf görevlilerini taciz ettiği bildirilen Zaim Hayreddin, Şehir Nâibi Abdülğani ve yandaşlarının, suçları araştırıldıktan sonra hapsedilmeleri istenmiştir⁴²⁸. H.987/M.1579 tarihinde Karahisar-ı Şarki sancak beyi ile vakıf müfettişine gönderilen hükümde de, Hatuniye İmaretine bağlı Bayramlı'da vakıf için ziraatı yapılmış olan pirinç ve tuzun vakıfta bulunmasına rağmen dışarıdan pirinç ve tuz getirilip gizlice satıldığı, böylece vakfın zarara uğratıldığı bildirilmiştir. Merkezi idare, bunların kontrol edilerek engellenmesini emretmiştir⁴²⁹.

Zaman zaman vakıf işlerinden sorumlu kimselerin de usulsüzlüklerle karşı karşıya kaldığı anlaşılmaktadır. Vakfa ait gelir ve kiralari toplamakla görevli olan cabilerin⁴³⁰ de bu usulsüzlüklere maruz kaldığı, gönderilen hükümden anlaşılmaktadır. H.987/M.1579 tarihinde Bayramlı kadısına yollanan hükümde Bayramlı kazasına giden cabilerden vakıf paralarının, subaşılari emrindeki adamlar tarafından alındığı bildirilerek, onların vakfa ait paralara dokunmaması için tembih edilmeleri ve cabilere müdahale etmemeleri istenmiştir⁴³¹.

Vakfın medreselerinde de bazı problemler yaşandığı görülmektedir. Görevlerini kendi çıkarları doğrultusunda kullanan yetkililer, usulsüzlük yaparak sorun oluşturmuşlardır. Belgelere de bu durum açıkça yansımıştır. Örneğin H.987/M.1579 tarihinde Trabzon sancağı beyine ve kadısına yazılan hükümde, Hatuniye Evkafı Medresesi'nde ders vermek şartı ile müderrise elli akçe, yardımcısı olan muide beş akçe verilmesi uygun görülmüştür. Ayrıca her hücrede kalan öğrencilere de bir öğün yemek ile iki akçe tayin olmuştur. Ancak müderrisin, muid

⁴²⁷ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 468/1007.

⁴²⁸ BOA, A.DVNS.MHM.d, 7, 926/2551.

⁴²⁹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 120/272.

⁴³⁰ Mehmet İspirli, "Câbi", *TDV İslam Ansiklopedisi*, C. 6, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, s. 529.

⁴³¹ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 303/646.

ve danışmende görev vermediği hatta derse gelmeyip boş olan hücrelerin de tahsisatını kendi aldığı bildirilmiştir. Bunun üzerine merkezi idare, müderristen fazla paraların alınıp, vakfın yöneticisine iade edilmesini istemiştir⁴³².

Hükümlerde vakfın işleyişine uymayan davranışlarda bulunanlara kadı tarafından müsamaha gösterildiği anlaşılmaktadır. Buna göre, H.987/M.1579 tarihinde Karahisar beyi ve Giresun kadısına yollanan hükümde, Hatuniye Vakfı mütevellisi olan Mehmet'in, iskeleye getirilen tuzu önce vakfa sonrasında ise halka satılması gerekirken, kadının yardımıyla tuzu direkt halka sattığı bildirilmiştir. Merkezi idare, vakfın zarar ettiği için konunun araştırılıp, vakıftan başka hiç kimseye tuz sattırılmamasını emretmiştir⁴³³. Bu konuya benzer başka bir şikâyet de Başlı Büyük İbrahim reise yönelik olmuştur. Onun Hatuniye Vakfı için tuz getirdiği fakat vakfa teslim etmediği bildirilmiştir. Merkez ise yine aynı tarihlerde Trabzon kadısına gönderdiği hükümde bu şikâyetten söz ederek Hatuniye Evkafı'na ait olan tuzun, şikâyet doğru ise reisten alınıp, vakıf mütevellisine verilmesini istemiştir⁴³⁴.

Vakfa ait gelirlerin büyük bir kısmı kırsaldan elde edilen vakfın cibayetlerine ait iltizamlardan sağlanmakta idi. Şehirden sağlanan gelirler ise vakfa ait olan; dükkân, hamam ve bedesten gibi yerlerden alınan kiralarla sağlanmaktaydı⁴³⁵. İncelenen kayıtlarda, kiralanmış yerlerle alakalı bazı usulsüzlükler göze çarpmaktadır. Örneğin H.992/M.1584 tarihinde Trabzon kadısına ve Hatuniye İmaretî mütevellisine yollanan hükümde, imaret evkafından kiraya verilen bazı yerlerin zamanla kendi mülkiyetlerine geçirildiğinden bahsedilerek, bu tür yerlerin yoklanarak tekrar vakfa geçirilmesi istenmiştir. Ayrıca buna karşı muhalif olanların ve zimmetlerine aldıkları araziye vermeyenlerin bildirilmesi emredilmiştir⁴³⁶.

⁴³² BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 199/450.

⁴³³ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 269/582.

⁴³⁴ BOA, A.DVNS.MHM.d, 41, 283/607.

⁴³⁵ Keskin, 2018, 99.

⁴³⁶ BOA, A.DVNS.MHM.d, 53, 26/66.

SONUÇ

Trabzon, ilk çağlardan itibaren coğrafi yapısından dolayı, hâkimiyeti altına girdiği her devlet için önemli bir üs konumunda olmuştur. Ayrıca şehrin sahip olduğu stratejik konum, Anadolu içlerine ulaşabilmek için büyük kolaylık sağlamıştır. Farklı dönem ve kültürlerle ev sahipliği yapmış olan bu şehir, ait olduğu her milletin kültüründen izler taşımaktadır. Tarih boyunca sürdürdüğü bu misyonu Osmanlı döneminde de devam ettirmiş ve Osmanlı'ya ticari, siyasi, ekonomik ve kültürel açıdan pek çok fayda ve olanak sağlamıştır. 1461 yılında Fatih Sultan Mehmet'in şehri ele geçirmesiyle birlikte Trabzon sancak haline getirilmiş ve bu tarihten itibaren içe-dışa yönelik yoğun bir iskân faaliyeti başlamıştır. Fethin hemen akabinde şehre yönelik idari teşkilatlanmaya girilerek, bölgede asayiş ve düzen sağlanmıştır. Tespit edilen belgelerden de anlaşıldığı üzere, merkezi idarenin Trabzon'daki muhatapları çoğunlukla sancak beyi ve kadılar olmuştur. Bu görevliler aracılığıyla taşrada otokontrol sağlanarak, sağlıklı bir idari işleyiş meydana getirilmeye çalışılmıştır. Merkezi idare, herhangi bir savaş çıkması halinde bölgede bir zafiyet oluşmaması adına sürekli olarak taşradaki yetkililere emirler göndermiş ve onların bu emirler doğrultusunda hareket etmelerini istemiştir. Ancak yapılan müdahalelere rağmen zaman zaman yerel idaredeki karışıklıkların önüne geçilemediği anlaşılmaktadır.

XVI. yüzyılın ikinci yarısında Trabzon sancağı, Osmanlı'daki gelişmelerden etkilenerken, pek çok meselenin kilit noktasında yer almıştır. Bilhassa bu dönemde zirveye ulaşmış olan merkezileşme çabaları Trabzon'da da etkisini göstermiş ve merkezi idare her fırsatta taşradaki işlere müdahale ederek, burada varlığını hissettirmiştir. Bölgedeki dirliklerin tevcihi, yetkililerin tayin işleri ve imar faaliyetleri gibi pek çok konuda yerel idaredeki görevlilere müdahaleler gecikmemiştir. Özellikle Trabzon'un doğal bir limana sahip olması, deniz ticaretinde aktif rol oynamasına imkân sağlamış ve böylelikle kendi sınırlarının yanı sıra çevre bölgelerdeki yerleşim alanları üzerinde de etkili olmuştur. İç ticaretin aktif olduğu bu dönemde önemli bir üs olarak kullanılan Trabzon limanı, gerek ordu için lazım olan asker, erzak ve mühimmat naklinde, gerekse imar için ihtiyaç duyulan malzeme ve işçi sevkiyatında en çok tercih edilen limanların başında yer almıştır. Karadeniz'de gerçekleştirilen bu nakliye trafiğinde Trabzon haricinde Samsun ve Sinop gibi limanların da aktif olarak kullanıldığı

anlaşılmaktadır. Anadolu içlerinde üretilen güherçile, kükürt ve top yuvarlağı gibi çeşitli maddelerin de yine Trabzon Limanı üzerinden istenilen bölgelere ulaştırıldığı görülmektedir. Liman ile kara arasındaki sevkiyatın da, hayvanlar ve arabalar üzerinden sağlandığı hatta merkezi idarenin bu hususla alakalı yetkilileri, halktan kiralık hayvan toplamları noktasında görevlendirdiği gözlemlenmektedir. Ayrıca merkezi idarenin, Trabzon limanına ulaşan sevkiyatın bir an evvel istenilen bölgelere ulaştırılması için de emirler gönderdiğine şahit olmaktadır. Bu hususla alakalı merkezin titiz tavrı Trabzon'un sahip olduğu coğrafi yapıdan kaynaklı olduğu düşünülebilir. Özellikle rutubetin bu bölgede fazla olması yapılan sevkiyattaki ürünlerin bozulmasına sebebiyet verdiğinden, merkezi idare limana ulaşan mühimmat ve erzağın bekletilmeden ihtiyaç olan yerlere ulaştırılmasını istemekteydi. Osmanlı donanmasının oluşmasında da buradaki tersanenin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Bölgedeki diğer tersanelerle birlikte Trabzon'da da gemi inşa faaliyetleri yapılmıştır. Bu noktada da merkezi idarenin müdahalelerini görmekteyiz. Bilhassa gemi yapımı için gerekli olan işçi ve malzeme temini meselelerinde yetkililer görevlendirilmiştir.

Öte yandan XVI. yüzyılın sonlarında Anadolu'yu kasıp kavuran eşkıyalık faaliyetlerinin, Trabzon'u da kısılcasına aldığı anlaşılmaktadır. Bu hususla alakalı gönderilen hükümler temel alındığında, taşradaki yetkililerden medrese öğrencilerine kadar azımsanmayacak kalabalık grupların eşkıyalık faaliyeti içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Bilhassa yerel idaredeki yetkililerin görevlerini yerine getirmeyerek halka zulümde bulunmaları, tebaanın yetkililere olan güvenini zedelemiştir. Devlet, bütün usulsüzlük ve zulümlere karşı olaylara direkt müdahale ederek güvenliği tesis etmeyi amaçlamıştır. Bu amaç doğrultusunda suçluların yakalanması ve cezalandırılması için taşradaki yargı işlerine de müdahale edilmiştir. Yapılan müdahalelerde, eşkıyalık gibi büyük suçla yargılanan kimselerin idam ya da sürgün cezasına çarptırılması istenmiştir. Son olarak Trabzon'un şehirleşmesinde büyük katkı sağlayan vakıflar üzerinde durulmuştur. Devlet nezdinde bu kurumun ne denli önemli olduğu gönderilen emirlerden anlaşılmaktadır. Özellikle I. Selimin, annesi Gülbahar Hatun adına yaptırdığı Hatuniye Vakfı, Trabzon'un gelişmesinde oldukça etkili olmuştur.

Tüm bu durumlar değerlendirildiğinde, XVI. yüzyılın ikinci yarısında devlet içerisinde gerçekleşen merkezileşme çabaları Trabzon Sancağında da etkisini

göstermiş ve merkezi idare her fırsatta taşradaki işlere müdahale ederek burada varlığını hissettirmiştir. Hazırlanan çalışma mühimme defterleri içerisindeki kısıtlı bilgilerden elde edildiğinden varılan sonuçlar yalnızca Trabzon Sancağını ihtiva etmektedir. Ancak dönemin ve devletin daha iyi anlaşılabilmesi için belirlenen yüzyıldaki farklı coğrafyalar ile farklı defterlerin de incelenmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Arşiv Kaynakları

BOA, A.DVN.MHM.d:

1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 12, 13, 14, 15, 16, 18, 19, 21, 22, 23, 24, 25, 26, 27, 29, 30, 31, 32, 33, 34, 35, 36, 37, 38, 39, 41, 42, 44, 45, 46, 47, 48, 49, 52, 53, 58, 59, 60, 62, 65, 66, 67, 69, 71, 72, 73, 75, 78, 79, 80, 90, 93, 94, 96, 98, 100, 101, 105.

Araştırma ve İncelemeler

Acun, F., “Klasik Dönem Eyalet İdaresi Tarzı Olarak Tımar Sistemi ve Uygulaması”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (C. 9, s. 904).

—————, “Tarih Boyunca Pontus”, (Bildiri) *Milli Mücadelede Giresun Sempozyumu 1999*, İstanbul, (Mart 1999).

—————, “Celali İsyancıları (1591-1611)”, *Türkler Ansiklopedisi*, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, (C. 9, s. 1276).

Açık, T., “Trabzon Rum Metropolitleri Hakkında Bazı Gözlemler (160-170)”, *Osmanlı Mirası Araştırmaları Dergisi*, S. 10, 2007, s. 1-26.

Afyoncu, E., “Zeamet”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2013, (C. 44, s. 162).

Ahışhalı R., “Ruûs”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2008, (C.35 s. 273).

—————, “Tahvîl”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, (C. 39 s. 440-441).

Akdağ, M., *Türk Halkı'nın Dirlik ve Düzenlik Kavgası*, Yapı Kredi Yayınları, Ankara, 1975.

Aköz, A., Yörük, D., “XVI. Yüzyılda Aksaray Sancağı'ndaki Taşra Görevlileri”, *Selçuk Üniversitesi Araştırma Dergisi*, S. 14, 2004, s. 108-132.

Akpınar, D., Nizamoğlu A., “Osmanlıdan Cumhuriyet’e Kenevir Üretimi”, *Turkish Studies Dergisi*, S. 4, Ankara, 2019, s. 1223-1236.

Aktaş, N., “Atik Şikâyet Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, (C. 4, s. 68).

Akyürek, E., “Türkiye Karadeniz Limanları Verimlilik Analizi”, *Verimlilik Dergisi*, S. 4, 2017, s. 29-45.

Gündüz, T. (Ed.), *Osmanlı Teşkilat Tarihi El Kitabı*, Grafiker Yayınlar, Ankara, 2013.

—————, “Softa”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009, (C. 37, s. 343).

—————, “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nde Av Teşkilatı’nın Silistre Sancağındaki Yapılanması”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi*, C. 9, S. 17, 2015, s. 23-39.

Altuntaş, M., *XI.-XIV. Yüzyıllarda Anadolu’da Deniz Üsleri ve Tersaneler*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir, 2020.

Arel, A., “Trabzon ve Civarının Morfolojisi Üzerine Gözlemler”, *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 1, 1943, s. 71 -85.

Arıkan, Z., “Osmanlı İmparatorluğu’nda İhracı Yasak Mallar (Memnu Meta)”, *Prof. Dr. Bekir Kütükoğlu’na Armağan*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1991, s. 279-306.

Aydın E. Y., *19. Yüzyılda Osmanlı Devleti’nin Doğu Karadeniz Limanlarındaki Ticari Faaliyetler*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Bursa, 2016.

Aydın, M., “Faş Kalesi”, *Osmanlı Araştırmaları Dergisi*, S. 6, İstanbul, 1986, s. 67-138.

—————, “Faş”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2016, (C. EK-1, s. 443).

Barkan, Ö. L., *Türkiye’de Toprak Meselesi*, Gözlem Yayınları, İstanbul, 1980.

—————, “Avarız”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, (C.2, s. 13-14).

—————, “Tımar”, *İslam Ansiklopedisi*, , MEB Yayınları, 1979, (C. XII/1 s. 286).

Bay, A., *Trabzon Eyaletinde Mütegalibe Hareketleri ve Ayanlık 1750-1850*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2007.

Bayartan, M., “Osmanlı Şehirlerinde Vakıflar ve Vakıf Sisteminin Şehre Kattığı Değerler”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. X-1, 2008, s. 157-175.

—————, “XIX. Yüzyılda Osmanlı Madenlerinin Coğrafi Dağılışı”, *Osmanlı Bilimi Araştırmaları Dergisi*, C. 10, S. 1, 2008, s. 137-155.

Bayrak, Ş., *XVIII. Yüzyılın İlk Yarısında Anadolu’da Eşkıyalık Olayları*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Malatya, 1998.

Baytal, Y., “Trabzon Limanı İnşası”, *History Studies International Journal Of History*, S. 5, 2013, s. 21-35.

Bostan, İ., *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Amire*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1992.

—————, “Tersâne-i Âmire”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2011, (C. 40, s. 513).

—————, “XVI. Asırda Osmanlı Tersaneleri ve Gemi İnşa Tezgâhları”, Bayram, S. (Ed.), *Mimarbaşı Koca Sinan: Yaşadığı Çağ ve Eserleri I*, Vakıflar Genel Müdürlüğü, İstanbul, 1988, s. 125-129.

Bostan, M. H., *XV-XVI. Asırlarda Trabzon Sancağında Sosyal ve İktisadi Hayat*, TTK Basımevi, Ankara, 2002.

Bozotay, Ş. A., Demir, K. A., “Osmanlı Adli ve İdari Sisteminde Kadılık: Kurumsal Bir Değerlendirme”, *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 6, S. 10, 2014, s. 71-89.

Çakır İ. E., *10 Numaralı Mühimme Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum, 2006.

Demirci, S., Arslan H., “Eşkîyalar ve Osmanlı Devleti: Maraş Eyaleti Örneği Devlet Görevlilerinin Eşkîyalık Faaliyetleri ve Bunların Merkez-Taşra Yazışmalarındaki Yansımaları (1590-1750)”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 16, 2012, s. 47-76.

Devellioğlu, F., *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*, Aydın Kitapevi Yayınları, Ankara, 2015.

Ekinci, E. B., “Osmanlı Devleti’nde Mahkemeler ve Kadılık Müessesesi Literatürü”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, S. 5, 2005, s. 417-440.

Emecen, F. E., “Osmanlı Divanının Ana Sicilleri: Ahkâm-ı Miri, Ahkâm-ı Kuyud-ı Mühimme ve Ahkam-ı Şikayet”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, C. 3, S. 5, 2005, s. 107-139.

Erdoğan, E., “Tımar Tevcih Sebepleri Üzerine Bir Kaynak Değerlendirmesi”, *OTAM*, S. 19, 2006, s. 175-187.

Erdoğan, İ., “Osmanlı İktisadi Düzeninde İhtisab Müessesesi ve Muhtesiblik Üzerine Bir Değerlendirme”, *OTAM*, S. 11, Ankara, 2000, s. 123-145.

Ergenç, Ö., *XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2012.

Ertaş, F. C., Şahin, Ş. U., “17. Yüzyılda Anadolu’da Kadın Vakıfları ve Muhasebesi: Tokat Hatuniye Vakıf Muhasebesi Örneği”, *Muhasebe ve Finans Tarihi Araştırmaları Dergisi*, S. 8, 2015, s. 101-125.

Ertuğ, Z. T., “Nâme-i Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2019, (C. 2, s. 345).

Fayda M., “Ahidname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 535).

Fışkın, R., Kaya A. Y., Balık, İ., “1940-1980 Dönemi Karadeniz Bölgesi Denizyolu Yolcu Taşımacılığına Genel Bir Bakış” (Bildiri), *Türk Deniz Ticareti Sempozyumu VII. Karadeniz Limanları 2015*, Ordu, (Ağustos 2015).

Goloğlu, M., *Trabzon Tarihi: Fetihden Kurtuluşa*, Kalite Matbaası, Ankara, 1975.

Gökbilgin T., *Osmanlı Paleografyası ve Diplomatik İlmî*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1992.

Gülten, S., “Osmanlı Devleti’nde Alevî Sözcüğünün Kullanımına Dair Bazı Değerlendirmeler”, *Alevilik Araştırmaları Dergisi*, S. 11, 2016, s. 27-41.

—————, “Kanuni’nin Maktul Bir şehzadesi: Bayezid”, *Ordu Üniversitesi Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, S. 6, 2012, s. 196-204.

—————, “Kökler ve Dallar: Tahtacı Alevilerinin Menşei ve Tahtacı Cemaatleri”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Dergisi*, S. 95, 2020, s. 143-167.

Günay R., *XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Diyarbakır’da Sosyal ve Ekonomik Hayat (Ahkam-ı şikayet Kayıtlarına Göre)*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kayseri, 2009.

—————, “Osmanlı Arşiv Kaynakları İçerisinde Ahkâm Defterleri: Geliřim Seyri, Muhtevası ve Önemi”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 17, 2013, s. 9-29.

Günay, H. M., “Vakıf”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, (C. 42, s. 479).

Gündüz, T., (Ed), *Osmanlı Teşkilat Tarihi*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2014.

Hacıfettahoğlu, İ., “Kuruluşundan Fethine Trabzon’un Kısa Tarihi ve Fethi”, Hacıfettahoğlu İ. (Haz.), *Trabzon Armağanı 550. Yılında Fetih ve Fatih*, Atlas Yayıncılık, Ankara, 2012, s. 67-76.

Halaçoğlu Y., , *XIV-XVII. Yüzyıllarda Osmanlılarda Devlet Teşkilatı ve Sosyal Yapı*, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

İlgürel, M., “Eřkiya”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1995, (C. 11, s. 466-467).

İlkhan, M. F., “Kadılık Müessesesi ve Osmanlı’da Kadılık Sistemi”, (Bildiri), *Uludağ Üniversitesi TRH1016 Tarih Semineri 2013*, Bursa, (Mayıs 2013).

İnalçık, H., “Osmanlı Fetih Yöntemleri”, *Cogito Osmanlılar Özel Sayısı*, Yapı Kedi Yayınları, S. 19, İstanbul, 1999, s. 115-132.

—————, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ (1300-1600)*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2016.

—————, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, C. 1, Eren Yayıncılık, İstanbul, 2004.

İnan, K., “Trabzon’un Osmanlılar Tarafından Fethi”, *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, S. 14, 2003, s. 71-84.

İpek, N., “Osmanlı’da Sürgün: Trabzon Örneği”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 26, 2019, s. 363-386.

İşbilir, Ö., *XVII. Yüzyılın Başlarında Şark Seferlerinin İaşe İkmal ve Lojistik Meseleleri*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1996.

İşpirli, M., “Câbî”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1992, (C. 6, s. 529).

İzgi, Ş., *1578 Tarihli 32 Numaralı Mühimme Defteri*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2006.

Karadenizli, K., *Trabzon Tarihi*, Trabzon Kalkınma Cemiyeti Yayınları, Ankara, 1954.

Karakök, T., “Trabzon Rum İmparatorluğu Hakkında Bir Bibliyografya Denemesi”, *JOMELİPS Journal of Management Economic İslamic and Political Siences*, S. 2, 2017, s. 1-17.

Keskin, Ö. Ö., *Başlangıcından 19. Yüzyıla Kadar Trabzon Gülbahar Hatun Vakfı*, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Samsun, 2018.

Kıcalı, H., *18. Yüzyılda Rodos'ta Gemi İnşası (1770-1792)*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Mersin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Mersin, 2019.

Kılıçaslan, M. E., “Bir Ağa, Bir Tüccar ve Bir Kadın: XIX. Yüzyıl’da Tirebolu’da Tekne İnşa Etmek”, *OTAM*, S. 40, 2016, s. 385-406.

Kılıç, O., “1533 Tarihli İcmal Defterine Göre Rumeli Vilayetinde Zaimler ve Sipahiler”, *Uluslararası Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi*, S. 1, 2019, s. 79-125.

Kılınç, A., “Klasik Dönem Osmanlı Devleti’nde Uygulanan Kürek Cezasının Hukuki Tahlili”, *Belleten*, C. LXXIX, S. 285, 2015, s. 531-557.

Koca, Y. N., “19. Yy. ’da Trabzon Limanı: Seferler, Tüccarlar, Mallar”, *ODÜ Sosyal Bilimler Araştırmaları Dergisi*, C. 5, S. 12, 2015, s. 442-481.

Koyuncu, N., “Osmanlı Devleti’nde Esnaf Gediklerinin Hukuki Esasları, Gelişimi ve İlgası”, *Selçuk Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 26, S. 2, 2018. s. 47-76.

Köse, B. K., “Ortaçağda Trabzon Limanının Tarihsel Coğrafyasının Siyasal ve Ekonomik Sonuçları”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 22, 2017, s. 9-42.

Kurt, H. İ., *Doğu Karadeniz Bölgesi Limanlarının Karadeniz Sahil Yoluna Uyguladığı Trafik Baskısı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Karadeniz Teknik Üniversitesi, Fen Bilimler Enstitüsü, Trabzon, 2015.

Küçüker, Y., *Trabzon Tarihi Bibliyografyası*, Serander Yayınevi, İstanbul, 2010.

Kütükoğlu M. S., “Ahidname”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 535-536).

—————, “Mühimme Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2006, (C. 31, s. 520).

Lowry H. W., *Trabzon Şehrinin İslamlaşması ve Türkleşmesi 1461-1583*, (Çev.: D. ve H. Lowry), Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 1981.

Lowry, H. W., Emecen F., “Trabzon”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2012, (C. 41, s. 296-301).

Mumcu A., “Divan-ı Hümayun”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1994, (C. 9, s. 431).

Mutlu, S., *XVII. Yüzyıl Başlarında Osmanlı Denizciliği Açısından Samsun Tersanesi ve Ekonomik Fonksiyonu* (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008.

Ortaylı, İ., “Kadı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, (C. 24, s. 69-70).

—————, “Osmanlı Kadısı: Tarihi Temeli ve Yargı Görevi”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C. 30, 1975, s. 117-128.

—————, "Osmanlı Kadısının Taşra Yönetimindeki Rolü Üzerine", *Amme İdare Dergisi*, C. 9, S. 1, 1976, s. 95-107.

Öksüz, M., *1746-1789 Tarihleri Arasında Trabzon'da Sosyal ve Ekonomik Hayat*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Öz, M., “Tahrir”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2010, (C. 39, s. 425-426).

Özcan, A., “Asesbaşı”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1991, (C. 3, s. 464).

Özer, M., “Trabzon’un Osmanlı Dönemi Ticaret Hayatı ve Ticaret Yapıları: Genel Bir Değerlendirme”, İ. Hacıfettahoğlu (Ed.), *Trabzon Yıllığı 97*, Trabzon Belediye Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. 85-99.

Öztürk, T., , *Osmanlıların Kuzey ve Doğu Seferinde Savaş ve Trabzon*, Serender Yayınları, Trabzon, 2011.

—————, “Osmanlı İmparatorluğu’nda Ambar Muhasebesi: Trabzon Örneği (1724-1729)”, *Muhasebe ve Finansal Tarih Araştırma Dergisi*, S. 3, 2012, s. 165-181.

Öztürk, Y., “XIII. ve XVII. Yüzyıllarda Karadeniz Ticareti”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, S. 97, 1995, s. 113-136.

Pural, A., *Trabzon’un Tarihi Coğrafyası*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 1995.

Sabırlı, T., , *Nurbanu Atik Valide Sultan Vakfı’nın Sosyal ve Ekonomik Açından İncelenmesi 1582-1826*, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2017.

Sahillioğlu, H., “Ahkâm Defteri”, *TDV İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1988, (C. 1, s. 551).

—————, “Zeamet”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, (C. 13, s. 478).

Sami, Ş., *Sadeleştirilmiş ve Genişletilmiş Kamus-ı Türki*, C. 3, Tercüman Yayınları, İstanbul, 1978.

Sarınay Y., *Başbakanlık Osmanlı Arşivi Rehberi*, Başbakanlık Basımevi, İstanbul, 2010.

Şevket, Ş., *Trabzon Tarihi*, Trabzon Belediyesi Kültür Yayınları, Trabzon, 2001.

Taş, Ö., *3 Numaralı Mühimme Defteri ve Tasnif ve Analizi*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

Taş, Y., “Osmanlı’nın Son Yüzylında Urfa’da Kadın Vakıfları”, *History Studies International Journal Of History*, C. 7, S. 1, 2015, s. 191-211.

Tekindağ, M. C. Ş., “Trabzon”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1979, (C. 12/1, s. 455).

Tellioglu, İ., “Trabzon Kültür ve Tarihi Açısından Tonya ve Çevresi”, *Karadeniz İnceleme Dergisi*, S.2, 2019, s. 387-396.

Temelkuran T., “Divan-ı Hümayun Kalemî”, *TED Eğitim ve Bilim Dergisi*, S. 6, İstanbul, 1975, s. 129-175.

Topbaş, T., *Limanların Uluslararası Ticarete Etkisi ve Mersin Limanının Bölge Ekonomisindeki Payı*, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş, 2020.

Usta, S., “Trabzon İmaret-i Hatuniye Vakfı ve Gelirleri (1550-1650)”, *Karadeniz İncelemeleri Dergisi*, S. 21, s. 225-250.

Uzunçarşılı İ. H., *Osmanlı Devleti’nin Merkez ve Bahriye Teşkilatı*, Ankara, 1988.

————— *Osmanlı Tarihi*, C.2, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

Üçok, C., “Osmanlı Devleti Teşkilatında Tımarlar”, *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, C. 1, S. 4, 1994, s. 73-95.

Ünal, M. A., *Osmanlı Müesseseleri Tarihi*, Fakülte Kitapevi, Isparta, 1997.

—————, “Tahrir Defterlerindeki Bilgilerin Güvenilirliği”, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S. 1, Isparta, 1995, s. 295-300.

—————, “XVI.-XVIII. Yüzyıllarda Sinop Tersanesi”, *XVI. Türk Tarih Kongresi*, C.2, TDK Yayınları, Ankara, 2002, s. 911-958.

Ünlü, E., *Klasik Dönem Osmanlı Devleti Tımar Sisteminin Taşra İdaresine Etkisi*,(Yayınlanmamış Yüksek Lisan Tezi), Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2012.

White, S., *Osmanlı'da İsyân İklimi: Erken Modern Dönemde Celali İsyânları*,(Çev.: N. El Hüseyini), Alfa Tarih Yayınları, İstanbul, 2013.

Yaşar, A., “1766 Tarihli Bir Hamam Defterine Göre İstanbul Vakıf Hamamları”, *Vakıflar Dergisi*, S. 53, 2020, s. 67-99.

Yediyıldız, B., “Vakıf”, *İslam Ansiklopedisi*, MEB Yayınları, İstanbul, 1986, (C. 13, s. 153).

Yelkovan, F., *XVI. Yy'ın İkinci Yarısında Malatya Sancağına Ait Tımar Tevcihlerinin Mufassal Defterlerle Karşılaştırılması*,(Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Balıkesir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Balıkesir, 1996.

Yılmaz, Ö., “Karadeniz'in Uluslararası Ticarete Açılması ve Trabzon”, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, S. 7, 2009, s. 359-382.

Yılmaz, S., “XVI. Yüzyılda Osmanlı Devleti'nde Eşkıyalık Bağlamında Bürokratik Kaos”, *Kırşehir Ahi Evran Üniversitesi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, C. 3, S. 2, 2019, s. 108-128.

Yücel, Y., “Osmanlı İmparatorluğunda Desantralizasyona Dair Genel Gözlemler”, *Belleten*, C. XXXVIII, S. 152, 1974, s. 657-708.

ÖZGEÇMİŞ

Kişisel Bilgiler	
Adı-Soyadı	Havva Yazıcı
Doğum Yeri-Tarihi	Çayeli-07.02.1993
Eğitim Durumu	
Lisans Öğrenimi	Ordu Üniversitesi
Yüksek Lisans	
Bildiği Yabancı Diller (varsa)	
Bilimsel Faaliyetleri (varsa)	
İş Deneyimi	
Stajlar	
Projeler	
Çalıştığı Kurumlar	
İletişim	
E-Posta Adresi	havvayazc@hotmail.com
Tarih	